

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

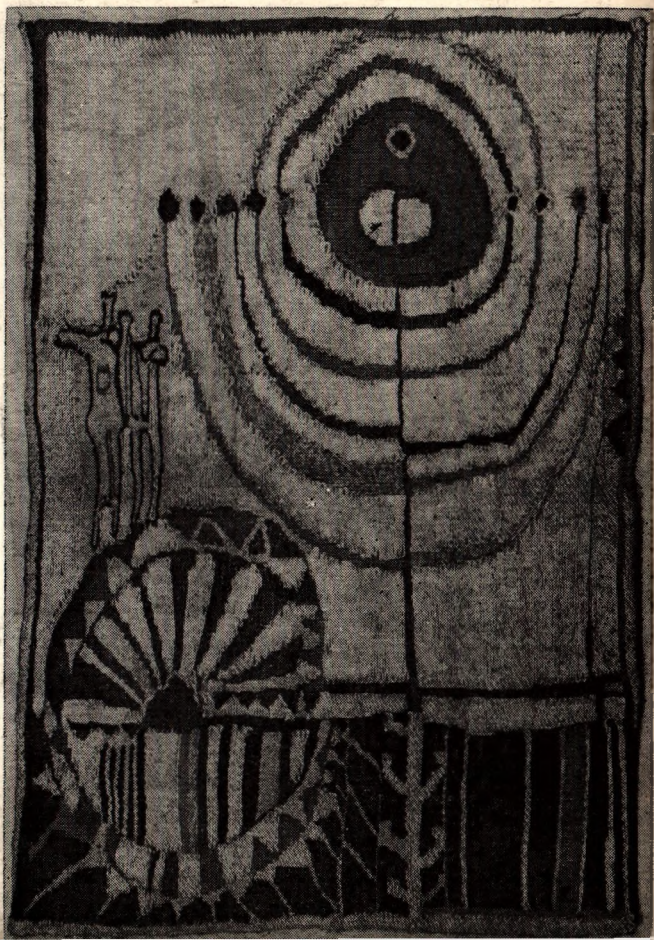
A TARTALOMBÓL:

KÁROLYI AMY
LOVÁSZ PÁL
SOLYMOS IDA
TAKÁCS IMRE
VERSEI

•
CZAKÓ GÁBOR
LÁSZLÓ ANNA
THIERY ÁRPAD
SZÉPPRÓZAJA

•
BERTHA BULCSU: INTERJÓ
TAKÁCS IMRÉVEL
CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZÍNHÁZRÓL
FUTAKY HAJNA:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK
POMOGÁTS BÉLA:
PAKOLITZ ISTVÁN RÓL
TUSKÉS TIBOR:
TAKÁCS IMRÉRŐL
VÁRKONYI NÁNDOR
TANULMÁNYA

•
HÁRS ÉVA:
A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET
KISTUKRE

5

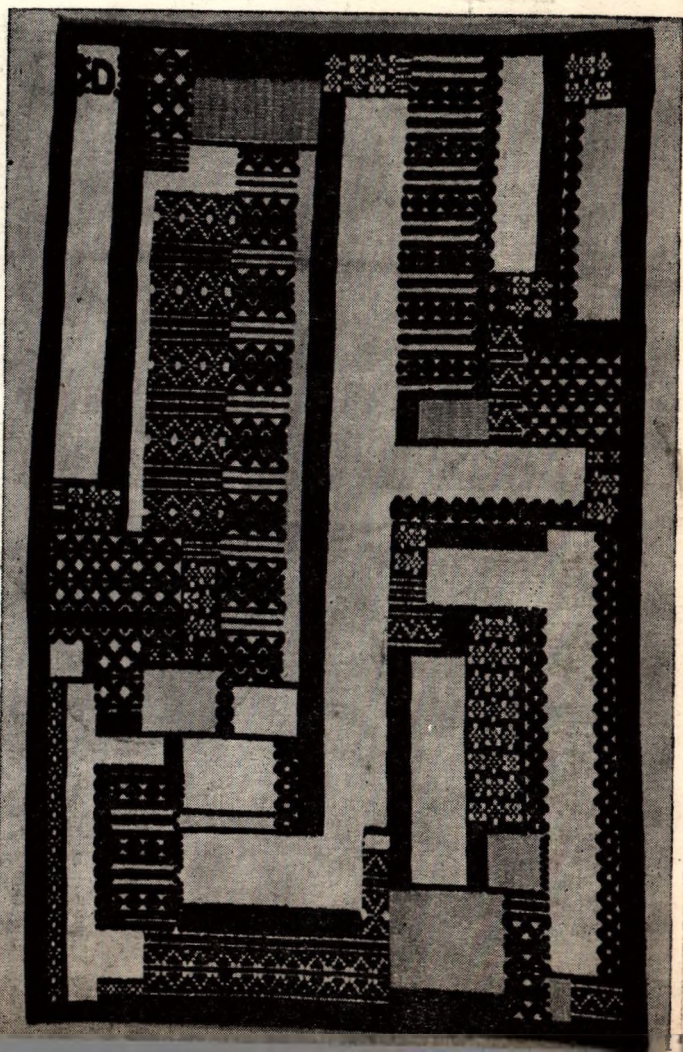
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BRESTYANSZKY ILONA
CZAKÓ GABOR
CZIMER JÓZSEF
FUTAKY HAJNA
HÁRS ÉVA
KÁROLYI AMY
LASZLÓ ANNA
LOVASZ PÁL
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LASZLÓ
SIMOR ANDRÁS
SOLYMOS IDA
SZIJ REZSŐ
TAKÁCS IMRE
THIERY ÁRPÁD
TOLDALAGI PÁL
TUSKÉS TIBOR
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRKONYI NANDOR

KÉPEK:

R. FURTÓS ILONA
HONTY MARTA
ZS. KOVÁCS DIANA
KUSTAR ZSUZSA
MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

1971. MÁJUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Takács Imrével	387
TAKÁCS IMRE versei: Hasukra fordult szeretők, Itt kint az éjszakában	395
TÜSKÉS TIBOR: „A kaland bennem mélyül” (Takács Imre írói útja)	398
KÁROLYI AMY: Szent Györgyöt legyőzi a sárkány (vers)	407
LÁSZLÓ ANNA: Az útvesztő (elbeszélés)	409
CZAKÓ GÁBOR: Odüsszeusz (elbeszélés)	421
SIMOR ANDRÁS versei: Azért, Fogat és karmot, Ó, bárcsak	427
PÉK PÁL versei: Kit a mélység el nem oldoz, Tavaszi holdtölte	428
THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora (regényrészlet, II.)	429
SOLYMOS IDA versei: Üzenet, Regresszió, Vízzel alatt	436
P. BRESTYÁNSZKY ILONA: Dél-dunántúli textilművészek kiállítása Szabadkán	438
SZIJ REZSŐ: A francia könyvkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában	440
TOLDALAGI PÁL versei: Ezt vallom én, Ezt meséli ő	442
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték IV.	443
CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia (Beszélgetések a mai színházról III.)	448
LOVÁSZ PÁL versei: Genezis, Nap, Gyerekszem, Minutum, Az élet szobra, atomfényben, Világtechnika	459
VÁRKONYI NÁNDOR: Monarchia és klasszicizmus (tanulmány)	461
VASVÁRI ISTVÁN versei: Hová emelhetsz?, Ott	467
POMOGÁTS BÉLA: Jelek az időben (Pákolitz István válogatott verseiről)	467

RÓNAY LÁSZÓ: Király István Ady-könyve	- - - - -	473
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükré V.	- - - - -	475
A Jelenkor krónikája	- - - - -	479

KÉPEK

R. FÜRTÖS ILONA szőnyegtervei	406, 420, 426, 435, 437, 441, 460
-------------------------------	-----------------------------------

MŰMELLÉKLETEN

- 1-2. TAKÁCS IMRE-portrék. MÓSER ZOLTÁN fotói
3. ZS. KOVÁCS DIANA: Szőnyeg
4. KUSTÁR ZSUZSA: Szőnyegek

A BORITÓN

R. FÜRTÖS ILONA (1), HONTY MÁRTA (2-3) és ZS. KOVÁCS DIANA (4) rajzai, szőnyegek

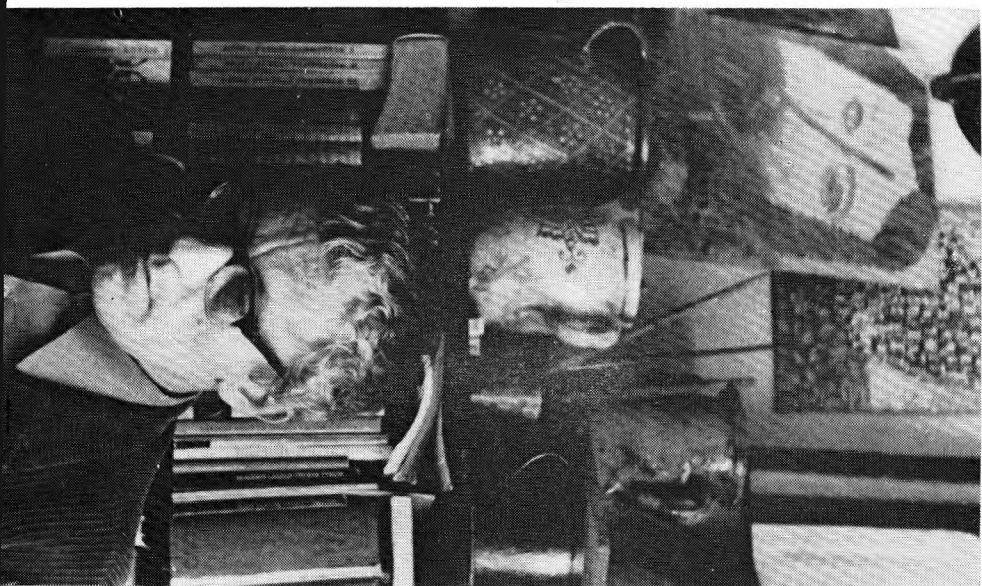
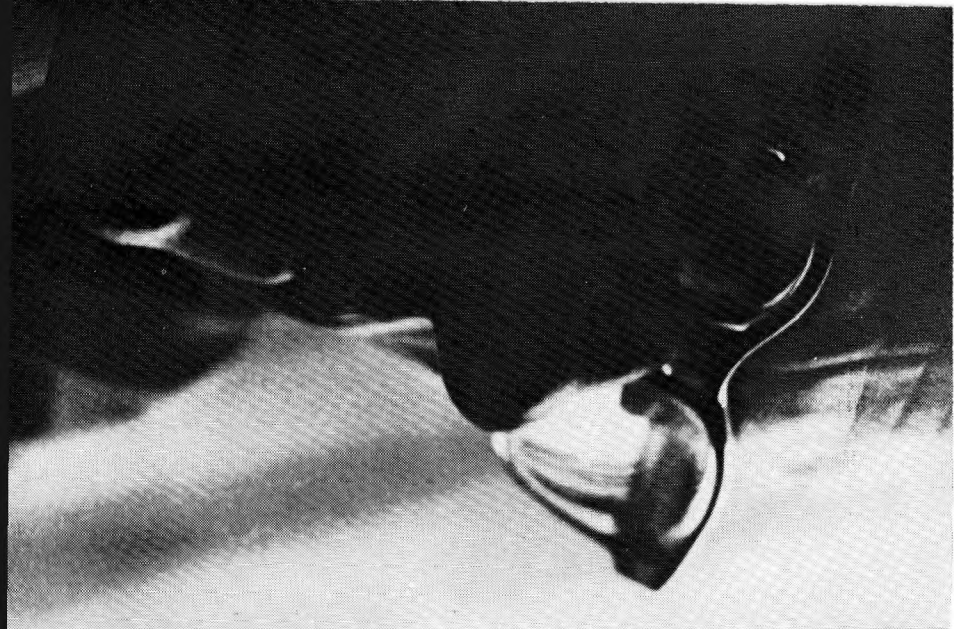
JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál
(KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon,
velamint átutalással a KHI. 215-96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,- Ft.
71-1397 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

Interjú Takács Imrével

Székesfehérvár, Velinszky lakótelep, reggel nyolc óra. Becsengetek. Csoszogás, hangok... Mozdul a zár. Takács Imre trikóban áll a félhomályos folyosón. Mozog az állkapcsa, rág valamit. Sovány. Csontjai fehéren meredeznek. Bevezet. Folyosó, asszonyhang, gyerekhang, fogas, szoba, szőnyeg, tárgyak, újabb szoba, egészen kicsi. Érezni, hogy aludt valaki a szobában. Takács Imre lenyitja az ablakot, aztán magamra hagy. Korábban érkeztem négy perccel. Kint is megállhattam volna négy percre, de a taxisofőr rámutatott a lépcsőházra: „D-épület” – mondta. Láttam, hogy segíteni akar, így aztán beléptem a kapun, s nekivágtam az emelkedőnek. A lépcsőfordulóknál is megállhattam volna, de mire ezt átgondoltam, megérkeztem az ajtó elé. Így hát korábban érkeztem négy perccel. Nem érzek semmit, se örömet, se részvétet, sem restelkedést. Leülök, kiterítem a noteszomat az asztalra, aztán lajstromozni kezdem a tárgyakat. Olyan vagyok, mint egy végrehajtó, vagy biztosítási ügynök. Takács Imrénél foglalkozok. Fejet, agyvelőt, az összegyűlt szenvedéseket, az erek dermedt csokrát, a felhasználatlan, szanaszét heverő szavakat, jelképeket, Takács emlékeit... Golyóstollam egykedvűen szánkázik a papíron. A költő tárgyai kiszolgáltatottan várakoznak. A falon mángorlók függnek, lapickák, odább szalmafonatos kovász szárogató, mellette festmények, plasztikák. A képeken népi figurák, falusi asszonyok és emberek vasárnapi mezeiségben, körülöttük stilizált szerszámok, jelképek. Némelyik képen mutatványosok szomorkodnak. Oldalt egy polc könyvekkel és csuprokkal, az egyik fazékból ecsetek borzolódnak az ég felé. A másik polc tetején is cserépedények sorakoznak. Az egyik fazéknak rozsdás dróthurok tartja össze a nyakát. A parketten folyóiratok halmozódnak és könyvek. Az egyik polc előtt félig kész festmény támaszkodik. Vitézt, vagy apródot ábrázol majd a kép, ha egészen elkészül. Az apród arca még üres. Szürke folt jelzi az arc határait. Nincsen sem szeme, sem orra, sem szája. Az apród még nem lát, és nem hall. Az apród még semmit sem tud a világról. Azt sem tudja, hogy a mester, aki festékfoltokból lassacskán felépíti majd az arcát, valójában költő. De motozzunk még a tárgyak között. A sarokban avétt szuszék láda, a ládában festmények. És odább ismét köcsögök, és maszkok, cserépből, fából, színesen, feketén. Az asztalon füzetek, könyvek. Egy Bulgakov-kötet, Tamási Gáspár szakadozottra olvasott életregénye, aztán a Modern francia drámák feketébe kötve, és Takács Imre válogatott verseinek vaskos kötete, az Elsüllyedt föld. A könyv borítója már fakóba váltott, színét elette a por és az éles ferde szögben beverődő napfény. Az Elsüllyedt föld nagy összefoglalás, visszatekintés, emlékeztető. Takács Imre világa, mint egy hegy, élénk mered. Megállítja a szellemet, és kényszeríti, hogy odafigyeljen a kezdetekre, az útra, s vele járja a füzeseket, mezőket, a gond és a szépség fényben ragyogó útjait.

Takács Imre Rábasömjénben született 1926. augusztus 31-én. Szegénysorsú parasztszalád gyermeke. A kenyérkereső foglalkozást kosárfonóként kezdi, aztán maga is földműves lesz. Későn, 1952-ben kerül az egyetemre. Ekkor már elég rendszeresen felbukkan a neve az irodalmi lapok hasábjain. Az egyetem befejezése után Soponyára kerül, s három évig működik a gyermekvárosban, mint nevelő. Soponyáról Székesfehérvárra vezet az útja, ahol eleinte tanít, majd könyvtáros lesz. A művészetpártoló városban otthonra lel, s a könyvtári színekura mellett idejének nagy részét az alkotó munkának szentelheti. Művei: Zsellérek unokája (versek, 1955); Kőangyal (versek, 1959); A csillagok árulása (regény, 1960); A férfi tánca (versek, 1964); Elsüllyedt föld (válogatott versek, 1969). Takács Imre verseit, műves kisprózáit, állásfoglalásait rendszeresen közlik az irodalmi folyóiratok és napilapok. Megfontoltsága, felelős

művészi magatartása általános elismerést aratott országszerte. A csillagok árulása című regényéért 1961-ben József Attila-díjjal tüntették ki. Takács Imre az utóbbi esztendőben, mint festegető, tehetséges szobrokat faragó művész is ismertté vált. Művei több alkalommal kiállításon is szerepeltek. Festményei egyszerű, puritán kompozíciók. Paraszt ösök, kerítések, házak, népi szerszámok sorakoznak egymás mellé, és mögé, színesen, magasrendű formakultúrát hirdetve. Takács Imre a paraszti múlt, és az emberi magatartás változó rendjére figyel, lényegkereső komolysággal és buzgalommal. A tartalom megragadása során alkalmas formákat keres, így a tollat gyakran az ecset, vagy éppen a vonyókés váltja fel. Festményei, versei, faragásai harmonikusan kiegészítik egymást, erősítik a főszólamot.

Kényelmesen végzek a tárgyak lajstromozásával, mire Takács Imre visszatér a szobába.

– Kávét kellett innom, hogy felébredjek – mondja, aztán a diványra ereszkedik és falnak veti a hátát. Narancssárga inget húzott magára és halványzöld kordkabátot. Szemüvege mögül feszülő, meggyötört, csontos paraszt arc mered rá türelmetlenül. Haja már ősz. Az inak és ráncok túlfeszülnek az arcán, mintha görcs kinozná. Olyan, mint egy agyondolgoztatott éhező béres. Hangjában nyugtalanság:

– Mozdulni kellene... Semmi felelősség, semmi hatalom... A megélhetés gondjaiba torkollik minden – mondja.

Nem egészen értem, hogy mit mond. Az arcát nézem, egyre csak az arcát. Mintha valamilyen baljós dráma készülődne ezen az arcon. Ha megszólal, szakadékok, árkok, vízmosások, hegyek támadnak az arcán, mintha csak valamilyen misztikus erő rombolná szét megszokott, ismert vonásait.

– *Az elején kellene kezdenünk* – mondom. – *Egészen az elején. A gyerekkorodban. Miből éltetek, milyenek voltak a szüleid?*

Takács Imre cigarettára gyújt, belemered a füstbe. Sokára szólal meg:

– Apám napszámos ember volt. Két hold földön nem lehetett gazdálkodni. Egy tehene volt, ezt a tehenet fogták össze a nagybátyám tehenével. Emlékszem egy veszekedésre, ami majdnem drámai fordulatot vett a tehenek miatt... Ki hozott a liszt mellett szenet is? Ki ment messzebbre fáért? A nagybátyám leteperzte az apámat a kemenceajtó elé. Egyszer pedig a masináláskor történt a baj. Kímélték apámat, gyenge alkata miatt nyársolásra, zsákolásra nem volt jó. Számolni viszont tudott, így mázsláló lett a gép mellett. Egyszer aztán Németh úr, a masina tulajdonosa elvitt kétszáz mázsa gabonát, de elfelejtette beírni a könyvbe. Nem rossz akaratból, csak éppen elfelejtette. Az emberek megharagudtak, a házunknál fenyegetőztek. A temető ott volt a kertünk alatt. Én annak a kerítése mellett járkáltam, amikor kiderült, hogy hová lett a búza. – Egyszer meg árvereztek a pásztorháznál. Apám a nyakába ültetett és elvitt a licitára. De aztán megláttam a csendőroket. Leugrottam, és futóra... A kémenyseprőktől is félttem.

– *Házatok volt?*

– FAKSZ-kölcsönnel építettük. Falusi Kislakásépítő Szövetkezés, azt hiszem ez volt a neve. Mindig lestük a tehénből a borjút. Nem ők voltak kegyetlenek, hanem a mi szegénységünk. Apám nem mehetett a cukorgyári kampányokhoz, pedig ott három-négyszáz pengőt meg lehetett keresni. Ez az ösztönkénti lélegzetvétel nekünk nem volt meg. Gyenge alkátú ember volt az apám, katonának sem vették be, csak munkaszolgálatosnak. A drámai feszültség nálunk ebből az őszi hiányból következett. Engem anyai ágon hagyott ruhákban járattak, sokszor a lányok levetett kabátjában. Négyen voltunk testvérek... Később anyám, a bátyámat beszerezte krampácsolónak. De az sem tartott sokáig, mert megerőltette magát. Később örököltünk még ezer öl földet... Földjeinket – két helyen is – nem akkor lehetett szántani, amikor kellett volna, mert a víz megszállta őket minden évben. Az összes átkot, ami az apámra szállt, nem tudtam megérteni. Az anyám tehetséges asszony volt, tehetségesebb, mint bármelyik az ángyaim közül. Ez olyan dráma, ahol mindenkinek igaza volt.

– *Valahol olvastam, hogy te is gazdálkodtál...*

– Először kosárkötő lettem, majd vízfordó az aratóknál. Akkor kezdett nekünk jobban menni. Két tehenünk lett... A harmincas évek végén kezdtük a kosarat főzött vesszőből készíteni. Egy zsidó kereskedő hozott valahonnan hollandi kosarat. A bogyszlóiak megnézték jól. És lemásolták. Külföldre ment a kosár, de aztán a háború után már nem kellett. A bátyám fogságba került, az öcsém elment ipari tanulónak. Kapunk még négy hold juttatott földet, és egyet béreltünk is, így lett hét és fél katasztrális hold.

– *Ekkor már írtál...*

– Én már kosárkötő koromban újságot olvastam, a KALOT lapját. A Magyar Vetés-ben olvastam először a modern mezőgazdasági módszerekről. Feudális ellenes volt ez a lap. Gondolati indítással éltem már a negyvenes években, pedig egyetemet végzett embert nem is láttam. Én a háború előtt már tudtam, hogy van Illyés Gyula, Veres Péter, Sinka István. Amikor ganajozni mentem, a Török áfiumot olvastam a szekéren. Nem tudtam, hogy itt mi van, de azt, hogy egy ország, ahol Veres Péter él, azt igen. Már 1945 előtt írtam verseket. Ha négy faluból állt volna Magyarország, akkor jók ezek a versek. 1943-ban írtam egy regényt is. Szépálmú gimnázista fiúról szólt, aki hazamegy és rendbeteszi a faluját. Mi akkoriban óhajtottuk a civilizációt, az anyagot, a gépeket, az üvegfalakat. – 1949-ben felvettek a Szabad Föld szerkesztőségébe. Ősz volt, éppen krumplit szedtünk. A húgom hozta a táviratot. Azt írták, hogy menjek a Szabad Föld-höz. Nem szabadott volna elmennem, de nem bírtam ellenállni a hívásnak. Úgy gondoltam, hogy majd a szüleim bérbe adják a földeket, de nekik eszük ágában sem volt a földet szétadni. Másfél hónapig voltam Pesten. Aztán meghalt az apám. Akkor hazamentem és újra felültem a szekérre. Hordtam a répát a cukorgyárba, dolgoztam a földeken tovább. 1952-ig otthon voltam. Az utolsó évben már a térszben dolgoztam. 1952 őszén kerültem egyetemre. – Avatag volt a falusi politika. De én föllelkesültem, beugrottam a hatvanezer traktornak, amit megígértek. 1949-ben történt például a következő. Így hangzott új versem egyik sora: „Kufárok futnak, ha győz...” A szerkesztő átírta: „Kulákok futnak, ha győz...” – Istentélen volt így megszegyeníteni az embert. Mert ott Sömjénben csupa rendes parasztember lakott. Könnyű volt a versemet a Múzeum utcában átírni, de utána Sömjénben kihajtani lucernáért...?

Takács Imre nyelvén furcsán összetorlódnak a szavak. Nehezen érthető, hangtanilag göcsörtös mondatokat halmoz maga elé. Közben egyre csak szívja a cigaret-táját. Egyikről a másikra gyújt. Fájdalmasan nyög a mondatok végén. Kispárnát tesz a lába alá, borzongva kuporog a díványon. Néha előrehajol, s a hamutartóba ejtett gyufaszálak lángját két ujjal elfojtja. Bütykös, vastag ujjával érzéketlenül nyúl a lángba. Milyen ember? Milyen szenvedő kezű ember ez a Takács Imre... Mit mond még? Kérdezni kell.

– *Van olyan szó, íz, illat, szín, ami nősztalgiát kelt benned?*

– Van... A múltkor akartam egy ilyen verset írni. A színekből indultam volna ki, de az illatokat is kerestem... A barna, amilyen az öreganyám volt, az ablaktok, a kenyér, a gledicsia, szentjánoskenyér, a régi asztalok. A piros, a pipacstól kezdve a kislányokig, ahogy leülnek a porba. A sárga a búzaszemtől egészen odáig, hogy arattunk, s az apám orrából elkezdett folyni a gyomorsav. Szépség és szörnyűség együtt. Én voltam kint vele, markot szedtem. Részes aratók voltunk. – Hogy én festek, innen jön. Rábasömjénben háromszáz alkonyatot láttam, amikor a földünkről mentem haza. Mert mindig keletről mentem nyugat felé. Háromszáz festményt láttam. Ezen képeztem magamat. Van egy versem apám utolsó napjáról, ott a hajnalról írok. Az alkonyt még nem tudtam megírni. Városban is érezni, látni az alkonyt évente öt-ször, falun százötvenszer. Kozmikus élmény falun inkább van, mint itten most.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Nem tudom... Fiatal koromban az őszt szerettem, azt hiszem most a nyarat, mert fázékony vagyok a sok cigarettától. A nikotin összehúzza a lábamban az ereket. Sömjénben én jártam egyedül ing nélkül. A vizpart akkoriban úri dolognak látszott. Két versem is van, ami a strandoló nyárról szól. Egyik balatoni, másik Velence tavi. Jó lenne olyan világban élni, ahol nyugodtan lehet nyaralni. A strandokon válságos lélekkel vagyok jelen. Pákozdok persze más... Úgy mondják arrafelé, hogy Páskom. Van ott háromszáz öles telkem, kis kamra, szőlő. Ültettem oda tíz bokor fekete ribizlit. Azt szeretem szemelgetni, ahogy a nap átsüti a szemeket, és átforrósodnak. Borom az száz, százharminc liter szokott lenni. A fiam a Takács-féle pákozdó savanyúnak nevezte el. Van egy kis otellóm is, amit tavaly már a héjon erjesztettünk, hogy szép sötétvörös legyen. Na, de egészen elkanyarodtam... – Nekem minden évszokról otthoni emlék jut eszembe. A telet is úgy őröm, mint otthoni képet. Van nekem egy téli napom... Mentem Bogyozlóra, hogy kosárfonást tanuljak. Dermedt volt az egész határ. Jární lehetett a megjegesedett hó tetején. Sütött a nap, minden ragyogott. Csak a fák fekete grafikája szakította meg ezt a kék-fehér ragyogást. A kamaszkor szép élménye volt ez. A másik a szilveszteri csúszkálás... Így van. Nem a tavaszban hisz az ember, az könnyelmű, túl szép és túl rövid. A tavaszról nekem nagyon elég Janus Pannoniusnak az a verse, amit egy dunántúli mandulafához írt. Ez a vers nekem a költészet értelmét is jelenti.

– *Mit kell csinálnunk az életben? Véleményed szerint hogyan kell élni?*

– Istentelenül kegyetlennek lenni. Azért mondom én ezt, mert én igencsak jó leszek mindig, de ezzel becsapódok. Amit kegyetlenségnek mondok, talán nem is az, de el kell végezni. Csak én későn végzem el, így hát kegyetlenségnek tűnik. Annak kell kegyetlennek lennie, aki jó szeretne lenni. Aki időben kegyetlen, nem kell úgy, éreznie, hogy kegyetlen.

– *Emberi viszonylatokra gondolsz?*

– Azokra. Persze ez a szigorúság rögtön a szépséget jelenti, ha az anyaggal állunk szemben, fával, amit faragunk, bokorral, amit nyesünk, vagy ha Pákozdok a tarackot kivágom. Úgy is fordítható, hogy a művelés következetessége, és akkor már szeretet. Az embereknel ez más. Ott hiába akar az ember a szeretettel mást, mint ami a másik természetéből következik. Hozzáfűzném, hogy Veres Péter élete alkonyán hasonló felismerés alapján szerethette meg Shakespeare-t. Nem a természettel való harcok a nagy élmények, és nem is az osztályharcok, hanem az önmagunk és a környezetünk viszonya. Nem a csatározás és a történelem szorult versekre, hanem önmagunk.

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Jaj, nemrég... És a gyerekkoriakat kizárva, többször az utóbbi öt évben, mint valaha is... Utoljára 1970. február 13-án. Felnőtt fejjel először, amikor a bátyámról azt hittük, hogy meghalt a fogságban. Akik jöttek haza, azt mesélték, hogy elvesztette az esztét. Amikor utoljára látták, egy kátrányos hordóban ült és kiabált. Elbújtam a székszímben, és ott már nem tudtam magamon uralkodni. Húsz éves voltam akkor.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Ilyen rengeteg van. Azt hiszem, minden író többet kigondol, mint amennyit megvalósít. Nemcsak írásmű, hanem sok kigondolt szobrom és festményem is van, amivel bizonyíthattam volna. Ha egyszer olyan műhelyem lenne, ahol a fejszét, szekerét, fűrész, ecsetet és az írógépet egyaránt használhatnám... Ahol teljes szabadságban élhetnék, mint egy iparos... Akkor igen... Olyan helyen kellene laknom, ahol ezt a ritmust, hogy most kapálok, írok, most vések, vagy vendéget fogadok, meg lehetne valósítani. Sajnálom, hogy nem olyan vagyok, mint akiket tisztelek is ezért, hogy tudnak csak szellemi emberek lenni. Az, hogy huszonhat éves koromig a falumban éltem, folyton eleven óhajtaást hagyott bennem az anyag iránt. Ha én egy kertben élhetnék, akkor talán nem akarnék szép tárgyakat létrehozni. A művészet a szép tár-

gyak létrehozása. Azok az eszmei kötődések, melyek a Kréta-szigeti templomkapuhoz kapcsolódtak, úgyis elmúlnak, és most mi a magunk szellemiségével látjuk a kaput szépek. tehát a festményeket is a magán való szépsége teszi örökké. Ha csak attól lenne szép, vagy jó, amit mondani akar, akkor már holnap érvénytelen. Ez minden művészetnek a titka. Ezért vagyok én a tartózkodások híve. Ez aztán belső feszültséget hoz létre... Nem eszi meg az ember, amit csinál.

– *Voltál valaha életveszélyben?*

– Egyszer, 1945. március 27-én. Amikor a járőr megtalálta a hídunk alatt a katonaruhát. Azt hitték, az enyém. De valami őszinteség lehetett az arcomon, mert aztán megértették, hogy nem az enyém a katonaruha. – Mondhatnám az utóbbi években engedtem magamnak annyit, hogy érezhessem magamat életveszélyben is. De ez már áttételesebb, az egyénileg kivívott szabadság állapota. Vállalt létbizonytalanság, amikor titkokat hallhat ki magából az ember, ami nem szólalna meg, ha kispolgári módon védetté tenné az életét minden áron. A költőben a belső hangra való kíváncsiságnak mindig erősebbnek kell lenni, mint a biztonság iránti vonzódásnak. A biztonságot is innen látjuk gyönyörűnek. Ha bent tapicskolnánk, az valami szörnyűség lenne. Megértem Radnótit, aki kenyeret adott cigarettáért, pedig cigarettát is adhatott volna kenyérért.

Feltámadt a szél, átsüvölt a házban. Az ajtó becsapódik, kinyílik, újra becsapódik és újra kinyílik. Odapillantunk mind a ketten. Az ajtón nincs kilincs. A kiszakadt szerkezet helyén úr tátong. Az ajtót nem lehet becsukni. Takács Imre sokáig nézi a szakadt ajtózárat, aztán megszólal:

– Nem tartok itthon bort, mert megromlanak tőle a napok. Gondoltam, majd kimegyünk Pákozdra. De az tizenkét kilométer. Én biciklivel szoktam kimenni... Feketét adhatok... Csak egy sportfőzőm van... Ezt Pákozdra is magammal vihetem. Ülök a hegytetőn és főzöm a kávé. Ez a modern világ mi...? Te persze nem iszol kávé, ugye...?

– *Nem szabad kávé itnom.*

– Én azért iszom egyet... Még mindig nem ébredtem fel egészen.

Feláll, kibotorkál a konyhába. Követem. Megállok az ajtóban, és figyelem, hogyan működik. Megtölti, összeszereli a gépet, aztán felteszi a gázra. Fél üveg méz áll a keskeny konyhaasztalon. Rápillant, aztán hirtelen mozdulattal belekanalaz. Megmarkolja az üveget és kanalaz. Nyeli a mézet újra és újra. Dühösen eszik. Néha odavet nekem egy-egy szót, felmondatot. A családról, a pénztelenségről. Olyanná válik, mint egy éhes erdei medve, vagy mint a mutatóványosok fáradt medvéje. Közben a kávé is elkészül. Körülményesen töltögeti, szétszereli, mossa, zörög vele, s közben meg-megszólal:

– Ha azt kérdeznéd, mi a boldogság, azt mondanám, hogy ami 1944-ben volt, amikor ettünk, ittunk, mert már semmit sem lehetett eladni, vagy megvenni. Annyi keringőt soha nem táncoltak, mint akkor. Amikor a dologidő következik, akkor vagyunk aztán boldogtalanok... Tegnap voltam egy jelölőgyűlésen. A tanácselnök helyettes tartott egy előadást, hogy mi épült fel és mi épül még. Szégyelltem magamat. Mit csináltam én mindezt? A jövő javára mondunk le, fizetünk rá, dologidőben.

Kávézás után cigarettára gyűjt. Két ujjal elnyomja a lángot, aztán hátra dől a heverőn. Pőfékel, dolgozik a füsttel. Úgy tűnik, semmiben sem talál megnyugtató élvezetet. A huzat elkapja a füstöt, kinyújtja, aztán a résekhez préseli. Nézzük egymást, Takács Imre várakozva figyel. Megszólalok:

– *Milyen a közérzeted?*

– Nem jó. Mondjam, hogy rossz? Én most valóban azon a ponton vagyok, hogy a műhellyel kapcsolatban dűlőre kell vinnem, amit mondtam. Elmegyek a vezetőkhöz, hogy segítsenek nekem ebben. Ha ez nem sikerülne, most azt is vállalnám, hogy elmegyek egy másik városba, ahol ezt megadják. Olyan életteret, ami az én alkatomhoz való. Emeleti lakásban, par excellence lehetek író, de ember akarok lenni... Tárnyi környezetre is szükségem van. Ilyen városi életformában én boldogtalan vagyok.

Az ember szeretné, ha mást is csinálhatna, mint hogy verseket csinál. Valahol, ahol beleszólhatnék valamibe. Ha megnézek egy mezőgazdasági cikket, úgy érzem, talán helyem lenne egy testületben, ahol valami eldől. Ezek a dolgok engem legalább annyira érdekelnek, mint az irodalom. Most, mintha nem lennék a helyemen. A gazda szerepe helyett, törvényen kívüli poéta. Hogy csak énekes legyek, kívül a városon, ez nekem nem tetszik. A komolyság legalább annyira bennem van, mint ahogy verset is tudok írni.

– *Tudod mi a haláltélelem?*

– Szerintem, ha éjjel felébredek és szorongásom van, az orvosi eset. Mélyebb értelmű az a félelem, amit akkor érzek, amikor jó útra tértem, jól csinálók valamit. Ilyenkor úgy tűnik, a befejezésre nem lesz módom, mert el kell pusztulnom. Harminc évesen legyintett meg először engem a halál öhajtása és ennek rémülete. A szakadatlan tiltakozás, a mégis öhaj. Multkoriban Szombathelyen a kollégiumban aludtam. Arra gondoltam, hogy milyen szomorú az, hogy örökre szeretnék elszenderülni az idegen falak között. – Ha otthon maradok a falumban, mint tévesz-tag sokkal nagyobb anyagi biztonságban élnék. József Attilának négy pengője egy versért magasabb volt, mint a mai háromszáz forint. Ez az egy ruhám van, ebben megyek irodalmi estre, kiállítás megnyitni, mindenhová. Most kaptam egy barátomtól cipőt. Egészen jó cipő ez még... Könyvem ennyi van, ami itt van, mert eladtam a többit. Képeim között is vannak zsúrizettek, de képet nem lehet eladni.

– *Ismered a magányt? Mit csinál az ember, ha magányos?*

– Szeretem, és nem értem a modern világ emberi magányában szenvedőket, ha azok férfiak. Ha gondolkodók, atyiaiak és nemcsak gyermekiek. A szellemileg érett embernek azt a magányát, amiről beszélek, én nem érzem. A nőket igen. Egy ilyen városban is több munkásszálláson több száz fiatalember szorong. Erkölcseileg is zsákutcába kerülnek. Családalapításra nem gondolnak, a nőkkel való kapcsolatuk a leglinkebb. Pedig a megfélelőséget a női szálláson mindegyik kikereshetné. A nők helyzete nem lett megoldva, s ezzel a férfiak is veszítettek. A nők magánya szörnyű. Alkotó ember nem lehet magányos, de az a kis ember-állat, ahogy Veres Péter mondaná, a magányosságba belepusztul.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem tudom. (Nagyot nevet.) Akiiket esetleg annak hisz az ember, vajon nem azok segítenek-e a legtöbbet, hogy megtaláljam önmagam határait? Biztos, hogy ellenségeim azok, akik nem szegülnek szembe velem, de valamilyen érvénytelenségükkel elveszik előlem a helyet és a levegőt. De ezekkel nem lehet találkozni, megfoghatatlanok. Nemcsak írókra gondolok és művészekre, hanem akik az íróasztalok mögött ülnek és soha nem tettek fel nekem olyan kérdéseket, amelyekről érezném, hogy jó helyen ülnek.

– *Mit tartogat neked a jövő? Vannak elképzeléseid?*

– Nem tudom. Azt hiszem, rajtam múlik. Az önmagam szigorúságának a magyarázatában hiszek. Ha szétrobban ez a mag, akkor semmit. De most kezdhethetnék szép dolgokat csinálni. Ha engedek, akkor nyekk. Ha tudsz nem engedni, akkor bármit csinálhatsz. Egyet szeretnék magamnak, egy olyan férfiúi függetlenséget, ami cselekvőképes férfiembernek a teljes szabadságot jelenti. Másként megbetegszik az egyéniség. Most mint szeizmográf tudok hasznos lenni, és nem mint teremő egyéniség. A szeizmográf szerepet utálok és unom.

– *Véleményed szerint mi a szülőtől? Nyelv? Ház? Fák? Folyó? Illat?*

– Számomra az égbolt eseményei. A folyamatos színház az égbolton. Aztán a szél és a sötéti éjszaka, ahol a sötétség valahogyan más volt. Az ablakokból is csak kiparázslott a fény, de nem világított. Amit most ismerek fel utólag: a tárgyak, szerzők arányossága tanította az embert művészetre. A művészet alaptörvénye is lehetne, hogy a csép nyele és hadarója hogyan aránylik egymáshoz. Főler az aranyetszés-

sel, mert emberek az arányok. Ott a tarlógereblye, a vonyogó. Vagy például mekkora látszik ki a kaszaköböl, ha a tokmányban van?

– *Az ember egyszercsak elkezd írni. De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény, valami, talán még a gyermekkorban. Nem tudom, erről...?*

– Tizenhárom éves lehettem, történelem, vagy irodalom óra után, délután a vasútparton legeltettem a vöröstarka tehenünket. Akkor írtam életem első versét. Egy új Hunyadi János óhajta volt. Olyan jöjj el István király-féle gondolat, csak én Hunyadit óhajtottam.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Írok ötletből gépbe, és szabad asszociációs verseket kézzel. De nehezen írottak is vannak. Azok a fontosabbak. A könnyen írt versek csak olyanok, mint a légzés, vagy az új lehetőségek kutatása. A prózánál más a helyzet. A regényemet gépbe írtam. Nem kellett rajta többet javítani, mint hogy a keretet levettük és néhány szót kicseréltünk. Azt még Soponyán írtam szakaszosan. Hogy visszaállítsam a stílust, visszaolvastam néhány lapot. Az írás könnyűsége abból származott, hogy teljes szabadságot éreztem a témában. A második regényemben aztán elbuktam, mert a művészi igazmondás és a kööttségek között nem találhattam meg magamat.

– *Mikor írsz, és hol?*

– Nem írok rendszeresen. De ezen akarok most már változtatni. Sokszor inkább este tudok írni, amikor az emberek közötti sodródásnak olyan fáradtsága szállja meg az embert, hogy fellazítja a kiszolgáltatottság. – Itt ennél az asztalnál írok, de különböző helyeken a városban is.

– *Miért írsz? Mit gondolsz, mit ér ma az embereknek az írásmű?*

– A közérzetüket és a magatartásukat letenni. Formát adni az emberek érzéseinek. Ahogy egy királysírra letesznek egy kardot. Vagy egy parasztsírhoz odatűzik fejfát. Az irodalomnak nem a társadalomformáló szerepében hiszek, hanem a közvetett hatásában, abban, hogy megtanítsa az embereket gondolkodni. Én magam csak azt és akkor írok, amikor el tudok felejtezni a reménytelenségről, ami az egyéni életem belül együttjár az írással. Életem olyan szakaszában vagyok, amikor döntenem kell a kényszerű árokugrások és az önkéntes, megtervezett hídépítés között.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– A festés és a faragás. Persze ezek között sok az idétlen próbálkozás. De ha egészen komolyan elgondolkodnék mindezen, akkor sem hiszem, hogy abba kellene hagynom. Janus Pannoniusról szeretnék egy képet festeni a mandulafácskával. Szeretném megfesteni az őseimet, úgy ahogy ez a téma megérdemli. Úgy szeretnék szobrot faragni, hogy a népi tárgyaalkotások és az emberábrázolás valamilyen egységét hozzam létre. – És még valami. Szeretnék egy szép kis házat építeni a pákozdai szőlőskertembe. Nem drágát, palotát, hanem kicsit és szépet.

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem írás, hanem valami más?*

– El. Akár a Földművelésügyi Minisztériumban is szívesen tevékenykednék.

– *Min dolgozol most?*

– Véletlenül írom a verseimet... Ameddig élek, írom. Belefogtam egy különös regénybe is, ami a múlt század első felében játszódik, határozottabb időmegjelölés nélkül. Egy obsitos a főhőse, aki szemérmetlen események sorozatán esik át. Ennek az eseménysorozatnak a végén vagyok. Innen kezdve a disznó huszár sajátos emberi magatartás kialakításával viszi tovább a regényt. Ezek még csak elképzelések. Egyébként új verseskötetem már nyomdában van, címe: Szertartás. Rövid prózai írásaim gyűjteményét is szerkesztik már a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

– *Beszélhetnél a terveidről. Mit akarsz a világban mint költő és mint ember?*

– Két hiányérzetem van. Nem tudom összeforrasztani az Elsüllyedt föld és a Henry Moore-vers világát. Egy lépés Sömjénbe, egy a párizsi galériákba. Másik gon-

dom, hogy ennek a civilizációnak a szépsége nem kapott szót a költészetben. A szó sir, az úrhajó pedig jól működik. A magyar költészetben is el kell jutni egy olyan pontra, hogy az ember magában való szépségét vagy fájdalmát jelenítsük meg. A nagy népek költőinek a nagyvonalúságára gondolok. Ne sirjon, mint a fábaszorult féreg. Egy ilyen összeötvözés talán sikerült a Picasso- és a Giacometti-versekben.

– *Milyennek látod az író társadalmi helyzetét, s helyét a közéletben?*

– Így nem látom jónak... A jó műveket nem honorálják úgy, hogy azok biztonságban az új jó műveket kívárhassuk. Napról napra élve nem tud az ember nagyobb-szabású műbe kezdeni. Amikor Gelléri Andor Endre megkapta a Baumgarten-díjat, elutazhatott Velencébe. Mit mondjak? Nem arról van szó, hogy az írók képviselők legyenek. Hanem arról, hogy az írásaikban beszélhessenek még nagyobb felelősséggel. Lehet, hogy ennek nincsenek objektív akadályai, csak az idegbaj.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak? Milyen elképzelések vezérelnek?*

– Mindig biztos lehessek abban, hogy őszintén fejeztem ki magamat.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Elvesztettük egymást. Lehet, hogy igazságtalanul szakad el az ember a saját korosztályától. Ez az egész társadalom legfőbb átká. Talán lehetne kapcsolatom olyan megpocakosodott és kopaszodott negyvenöt évesekkel, akikkel ha kapcsolatom lenne valóban, nem kellene a hosszúhajú fiatalokhoz vonzódnom. Lehet, hogy rosszhiszemű az ember, ha úgy véli, a vele egykorú gyár- és iskolaigazgatók feladtak mindent. Az biztos, hogy nem tudják egymásról, ki mit adott fel. Nincs meg a társadalmi érintkezés, ami tisztánlátást adna az embernek. Könnyű azt mondani, ifjú szívekben élek... Talán élhetnék negyvenöt éves szívekben is, csak nem találja meg az ember a negyvenöt éves szíveket.

– *A nőkről is mondhatnál valamit... Mit jelentenek életedben, sorsodban?*

– Aranyat csak aranyért vagyok hajlandó cserélni. Volt idő, amikor csodálni tudtam a nőket, még ahogy a művészetet megszerettem, az is összefüggött a nők iránt érzett vonzalmammal. A nőkkel tudok beszélni, megszólalóvá válok. Negyvenöt éves vagyok, így túlsúlyba került nálam az atyai magatartás. – Hogy a pályámat megóvhasam, istentelen harcot kellett vívnom a szülői házban. Olyan kapcsolatokat is féltem kezdeni, ahol gondban vagy kötöttségben szorul meg a férfi. Kimaradt az ifjúságom. Amikor 56-ban megházasodtam, az rendező dolog volt. Valahol aztán ennek a rendezettségnek a tartalékai kifogytak. Mindenről le tud mondani az ember, de a lemondásai közben felgyülemelő hiányról nem lehet lemondani. Lehet, hogy Corbusier rendszere adja a megoldást, amikor a törzsi társadalom szerkezetét ülteti el a civilizáció magas fokán. – Én személy szerint üdvösebbnek tartanám a munkásszállások helyett a városzéli bádogházakat. Ne hazudjunk, és ne fogjuk le az életet.

– *A valóságos terveid után álmaidról is mondhatnál valamit betegezésül.*

– Most olvastam az újságban egy hirdetést. Kislángon eladna valaki egy házat nagy kerttel. Ha azt megkaphatnám... Csinálnék ott Mózer-szőlőművelést, élnék ott napi húsz forintból. Nem az izgatottság, hanem a nyugalom szülné a verseimet. Ott megszabadulhatnék az örökös félelemtől, ami a városon a létfenntartással jár. És tudnék olyan tartalékokat képezni, hogy havonta Pesten tölthessek négy-öt napot. Akkor gát lástalanul megfürdőznék abban, ami Budapestet jelenti. Esküszöm, így lennék közelebb Pesthez is, mint hogy a szomszéd városban élek fővárosi költségekkel megterhelve.

Elutaztam. Takács Imrét ott hagytam a szuszék, a zsombor, a lapickák, festmények, maszkok és a drótozott nyakú cserépedények között. Az arcán egyetlen barázda sem volt a helyén, valami készülődött a belsejében. Várom a hiradást. Minden csengetésre összerezzenek.

Hasukra fordult szeretők

Schaár Erzsébetnek

*Hasukra fordult szeretők sírnak fölvyonítanak egymás mellett
testük esendősége tavaszán a síkos vérlepedőn
a fogódzók elnyelődése napján mint nyálkás méhlepényen
a születés megtagadása idején a biológiai csonkaságban*

*Zokognak a hasukra fordult szeretők
mint kettéhasított szarvas hangtalanul a sarki fagyban
megnyúzva kizsigelve vízzel lelőttintve
légmentesen becsomagolva jégvárta-celofánba
és gyéren földiszítve kegyelemmel*

*Jéggolyócskákat sírnak a hasukra fordult szeretők
a műanyag szögekre a műbőr váncosokra
a fénytől és nedvektől fehér sávokra
a bíbor árnyékokra
a cselekvés legfeszültebb pillanatában
a közös vállalásban*

*Könnyeznek a hasukra fordult szeretők
halálukban is élő csecsemő-érzékenyek
halálukban halhatatlanok
megmenthetetlenek a boldogságtól
megőszült és hasba rugdalt anya-szeretők
erre a lehetetlenült ágyra felpöccintve
a véren eligazítva mint elefántcsontból való kis szobrocskák
rabszolga-faragványok*

*Deresednek hasukra fordult szeretők
rándulnak elhalásuk előtt az inak izomrostok
és küldik a jeleket a sorozatban kialvó idegsejtek
a gyémánt jégcsapokkal*

*A kéz a térfti keze
rezzenéstelen rakja palotáit
félénk eltökéltséggel idomítja az anyag butaságát
szomorúan virágoztatja
ijesztő győzelmeivel az anyag tehetségét
a teljes öngyilkosságig a teljes újjászületésig
a létbizonytalanság kozmoszában*

A kéz a férfi keze

*keresztbe tesz egy szalmaszálat egy tócsa gátszakadásos partján
és találja erejét és idegrendszerét egy új világnak
és szervez átlényegülést magfúziót
halált vagy önigazolást életünknek
hozományunknak és hagyatékunknak itt a Földön*

A kéz a férfi keze

*becézi ujjáival
a sötétben tájékozódó ujjpárnákkal
az újjászületés keblét és tomporát
a mégis megmaradás kanca-nyakát
az egészség anya-derekát haját szempilláját
és becézi fogantatásunk dühét
a tüzrel olthatatlan tűz gyűrűjét
folyton égő szerehmünk gyapjas reszketését*

A kéz a férfi keze

*látja magát mezőben városokban
keresi a kötést és a köthetetlenséget
ég alatt a magányban és a forgatagban
és elhagy lucernaöldet búzaöldet
költözik az iparos városokból az öntött városokba
létezik a mozgásra emelt mozgásban
kő a kövön*

A kéz a nő kis keze

*felöltözteti a képzelt gyermekeket
a fehér hóvizatarrá torzult nyárban
varázsol almafavirágzást fürgetegből*

A kéz a nő kis keze

*elindul mint Ellington zenekara a zenével
a habzó tétovaságból
az alaktalanság mocsarából
a név a megnevezés a forma városába*

A kéz a nő kis keze

*zongorázza mozdulatlanságával
a nem volt örömeket a nem volt cimboraságokat
a nem volt utazásokat a nem volt részegséget
a nem volt félelemnélküliséget a nem volt csodát
a nem volt fájdalmakat a szabad társulásokban
a nem volt gyötrelmeket a szabadságban*

A kéz a nő kis keze

*nézi a megláthatatlan tértit
mikor még nem jegesedtek a jégkristályok
a lábak ereiben a vessző barlangos dúcaiban
a homloklebenyben a rémült szív tájékán*

*A kéz a nő kis keze
kiröppen a befagyasztott égitest--pete-fészekből
anti-anyag idegenségtől dúltan mérgezetten
és leszáll egy levegőpárnás bolygó kertjeibe
az ember kísérletei közé a kísértésből*

*Fekszenek a hasukra fordult szeretők
dideregve a kihűlt fogantatás leszálló gőzeiben
zsugorodó illataiban lassuló vérkörein
és hátbatámadja őket a fagy
a váratlan átlényegülés kegyetlen menetrendje
a kifáradt forma hisztériája örülete
az élet hordozóanyag-elmúlása*

*A hidegben hasrafordított fehér szeretőkben
a csipő magában feszül
tömegének belső terében szakad össze
az ágyék metszeteiben végzi a halál mozdulatát
a mellkas átlói között szorítja meg a szívet
húzza még fojtogatóbbra a szívhártyát
és a durván kilakoltatott koponyákban
fáradtan elálmosodik a két mindenség*

Itt kint az éjszakában

*Kifosztott önimádásukban a költők
mint a vitaminhiányos kórok betegjei
ülnek a nyakmerekítő cirkusz páholyában.*

*Mikrofonok fejtetőn lógó kalászhai
buzogányai szívják szavaikat –
hangszórók tökvirágai harmatoznak
itt kint az éjszakában.*

*Lépnek a lépre hősök
itt kint az éjszakában
és jön a kalitka-lakó megfigyelés
ott bent a fényben.*

*

*En tiz éve muszájból szeleltem el
mesterember bakancsban lábalni bajt.*

*Görcsös az érrendszerem az ősdi durvaságtól
szenvedek a civilizáció vas-zajától.*

*Es néha megforgatnak a humbuk gyakorlatok
mint a régi radarernyőket a kert alatt.*

„A KALAND BENNEM MÉLYÜL”

Takács Imre írói útja

Az 1950-es évek elején irodalmunkban egy új hangú, új szemléletű nemzedék jelentkezik. Följegyzésre érdemes, hogy míg ezeknek az esztendőeknek – a honi „személyi kultusz” éveinek – irodalompolitikája rangos és érdemes alkotókat szorít félre, haladó és szocialista értékeket hamisít meg, másik kezével fiatal és ígéretes tehetségeket juttat levegőhöz, s az első megjelenés lehetőségét biztosítja számukra. József Attila művészetének „ellentmondásosságáról” beszélt a kritika, s ennek okát abban látta, hogy a költő nem tanulmányozta elég mélyen Gorkij és Majakovszkij műveit, nem ismerte a Szovjetunió életét. Ahogy Déry Tibor elmondja, csak a barátok segítő közbeavatkozásával sikerült elérni, hogy a költő húgának, Etusnak nevét a Rákosi-féle kitélepítések idején a száműzöttek listájáról levegyék. S az emlékezet – és a papír – megőrizte, hogy Ady összes versei úgy jelentek meg ekkor, hogy a költemények egy részének ajánlását a kiadó elhagyta, mivel az érintett személyek – rég meghalt szociáldemokraták – azóta – úgymond – méltatlanná váltak az ajánlásra... A teljes igazsághoz, a korszak valóságos irodalmi képéhez azonban az is hozzátartozik, hogy ekkor írja Juhász Ferenc *A Sántha család* és az *Apám* című poémait, ekkor lép az irodalomba Nagy László és Csoóri Sándor, ekkor születnek Galgóczi Erzsébet első írásai, ez idő tájt jelennek meg Simon István első kötetei. Ehhez az 1950 táján bemutatkozó fiatal írónemzedékhez kapcsolódik Takács Imre költői színrelépése is.

Valódi nemzedéki bemutatkozásnak persze akkor sem nevezhetnénk együttes jelentkezésüket, ha újabb nevekkal szaporítanánk a sort. Ha valamikor, most volt meg a legkisebb lehetősége annak, hogy az azonos időben induló írók nemzedékké szerveződjenek. A személyes, emberi kapcsolatok, barátságok és összeveszések, cinkos szemvillanások és testvéri unszolások, közös manifesztumok és önálló folyóirat hiányában is lehetetlen azonban észre nem venni azt a rokon élménykört, szellemi indítást, politikai elkötelezettséget, ami ezeket az írókat jellemezte. Vidékről, faluról indultak, a családi szegénység, a paraszti múlt terhes örökségét cipelték, első írásaik a világot megforgatni akaró indulat fűtötte. A hosszú idő után a víz alól felszínre bukó ember mély lélegzetvételével szívták magukba az új világ levegőjét. Természetes mozdulattal fordultak szembe a tegnappal, s őszinte hit élt bennük a jövő iránt. Tulajdonuknak érezték az országot, amit valódi, jogos örökösként akartak birtokba venni. Tanulni akartak, s a költészetben a közösséget boldogító erőt láttak. „Most érik a len, – magja csupa gyöngy: – minekünk terem, – mert miénk a föld” – fogalmazta meg saját és nemzedékücskai naiv-szép hitét a fiatal Takács Imre.

Életének és költészetének térképére a népből jött értelmiségi sajátos útjának ábrái-vonalai húzhatók. Számára ez az életút elsősorban nem társadalmi érvényesülést, az életszint emelkedését, az életkeretek megváltozását jelenti, hanem megélt és feldolgozott költői-életanyagot, emberi magatartást és hűséget. Már legkorábbi verseiben mások nevében szól, a közösség költőjének vallja magát. „Akik mellettem élnek, – nem sejtetik, – hogy a sok keserűség mind – engem feszít, – s hogy ez a rendetlen ember – rendet kívánt, – mindenkit érteni akart...” Szemlélődik, nézelődik, lát és hallgat, a szavak és a képek megörökítője akar lenni. Már első költeményei elárulják, hogy a nyers, komor színekre fogékony, s a kemény szókimondás lesz a jellemzője. Realista képekben, hideg rézkarcokban örökíti meg a dunántúli zsellérsorsot, a gyerekként megélt és megismert paraszti munkát, az aratást, a legeltetést, a vízfordást, az állatok etetését. Ha ezekben a korai versekben a leírás nem is tud mindig költői magasságba emelkedni, s többnyire megreked a leltárkészítés, a regisztrálás, a felső-

rolás szintjén, s ha az újért való lelkesedés jobbára a deklaratív kijelentés formájában is kap hangot, azt hitelesen és meggyőzően bizonyítják, hogy a költő szava őszinte, és szociális elkötelezettség táplálja. Bár Berzsenyiben, Vörösmartyban, Illyésben megmutatta már a magyar irodalom, hogy a dunántúli indítás cseppet sem jelenti a hamis idillhez, a bukolikus színekhez való vonzódást, mégis mintha e tájról induló költőnek újból és újból igazolnia kellene néphez való hűségét, a társadalmi haladással egybekapcsolt hitét. Mintha még mindig nem szoktuk volna meg, hogy a Duna jobb partjáról, „nyugat felől” is lehet népet és hazát szeretni, a múlt átkos örökségét gyűlölni, a paraszti élet átalakulását szorgalmazni.

A falusi élet változásának, a múltat, jelent és jövőt egybeölelő dialektikus szemléletnek legszebb költői megfogalmazását Takács Imre úgynevezett apa-verseiben találjuk. Gyászból és emlékezésből születnek ezek a költemények, csak a sirra helyezett szegényes Katalin-virággal köszöntheti már apját a fiú. Az emlékezet azonban hitelesen megőrizte alakját, sorsának példázatát. Az első világháborút megjárt, fronton harcoló szegényember, a mesebeli Jánosok sorsát megélt apa alakja újból és újból fölbukkan a versekben. Az őszi tájkép színeire rámásolja arcának vonásait: „Hát-rább egy tört ember rosszsgő dohányt szív, – bodza-pipaszára alig egy araszt, – kopott kabátujján könyöke kiásit, – orcáján a vénség ráncokat szalaszt.” Amikor pedig hűtlen gyerekként a temetés után visszatér a faluba, beáll az apa húzta szántásba, megmarkolja az apa kezétől meleg szerszámokat. Síremléket is versben állít neki: „S döcög a vers, – gyászom sűrű sötétségén át buktatót lép – eképp emelsz, – holdod után is, apám, föl, mint a kévét.” Ez a lelkiismeretfurdalással átszőtt emlékezés, ez a gyászból és daczból, hűségből és lázadásból font szál a legerősebb kötelék, ami Takács Imrét – a jövőendő években és évtizedekben is – a szegények, a dolgozó emberek, a néphez hű értelmiségi igazának kimondójaként megőrzi.

A Budapesten élő, fővárosi egyetemen tanuló fiatalember csak látogatóként tér vissza falujába, s vendégként is egyre ritkábban. Búcsúzik a szülőföldtől, összetöri apja rámaradt kaszáját, a pesti aszfalton aktatáskával jár – a költőnek emlékké lesz a falu. Múlt időben fogalmaz: „Ott éltem én azelőtt a tar mezőkön, – hideg szélben és esőben minden őszön.” Nyers, földszagú emlékeit jelen életével szembesíti. Kétségei támadnak: „Lesz-e haszna az elkésett tanulásnak? – Viszek-e fényt oda, hol még fényre vágnak?” Sivárnak találja a fátlan, motorfüstben úszó pesti utcát, szomorúnak és otthontalannak érzi magát a kötengerben. A felszíni jelenségek szembeállításánál, a „város-ellenességénél” hitelesebb és súlyosabb mondandót tartalmaznak azok a versei, amelyekben az elhagyott faluról beszél, gyakran talán csak elkapott hírek, szófoszlányok, röpke otthoni látogatások alapján. Az erőszakkal közösbe szorított parasztok világa nem vonzza. Öregapja vetőgépe helyett traktor járja a határt, mégsem akar paraszt lenni. Eltűntek a nadrágszaj-parcellák, de nem látja, hogy jobb sora lenne az embernek. „A hűvös tavaszban – táblákban áll már a föld... – Az embernek pedig – mégse kerekedik – új sors a táblák között?” – kérdezi. Másik versében – *Hajdúsági naturalizmus* – 1954 a címe – az alföldi tanyavilágban továbbélő, sőt újratermelődő szegénység miatt emel szót: „Válogatott nép ez, – kik itt e tanyán élnek, – s annak, ki ide vénül, – mi marad reménységül?”

A társadalmi életben ellentmondásokat látó költő önmaga helyzetének és sorsának fölmerésére kényszerül. Személyiségének súlyára, az írás felelősségére, a költő szerepére döbben. Jövőjét a hasznos cselekvésben látja: „Csak nagyálmú tettekben felejtethi – önmagát a romlandó – szerves anyag.” Újólág és végérvényesen elbúcsúzik a falutól, a tájtól, az igaz szó kimondására vágyik, puha sötétség helyett a szintiszta világosság kell neki. Bizakodj, tiszta hit, fegyelem – egyetlen négyesoros versszakban ezek a szavak kerülnek egymás mellé. Hitét, elhatározását néhány nagyigényű, Derkovitsban és Bartókban mércét állító versben fogalmazza meg (*Gellérthe-gyi tilozófia, Halottsinatók, Az éjszaka zenéjéhez*). A költő, aki korábban a dalszerű formában, a népi mondókák és rigmusok keretei között érezte jól magát, s azt írta: „döcög a vers”, új formákkal és műfajokkal gazdagítja kifejezőeszközeit. A fényképező, gyakran prózai, epikus, történeteket elbeszélő verset a merészebb kompozíció,

a gondolati töprengések eredményét hömpölyögtető rapszódia váltja föl, a nyelvi és ritmikai esetlegességeket a pontosság, a tudatosság szorítja ki.

Az életben tájékozódó, önismeretben gazdagodó költő világa egyre összetettebb, bonyolultabb lesz. A szavakat és a tetteket, a tegnapot és a holnapot, a múltat és a mátt szembesíti. Úgy érzi, a kiszellőztetett világban még mindig kísért a régi, az óhajtott jövőt pedig még mindig jobbra a jelszavak hirdetik. A jelenségek mögé lát: „Lehullottak a díszletek”. Kérdései, sőt kétségei szaporodnak. „Így leszek egyre üresebb igennel – s nemmel teltebb.” *Kőangyal* (1959) című kötetének versei csupa szorongással, keserűséggel, öniróniával vannak tele. Az igazság kimondásának kínja gyötri. „Szorongás hajt és zaklat, – hogy menjek, elrohanjak, – valami kegyetlen űr – tágul a szívem körül... – Lábam már gyökerezik, – derekam kövesedik, – megmerevedek állig, – nyelvem is kővé válik...” – írja a kötet címadó versében. Kemenesalját, Berzsenyi kékelő táját járva rezignáltan néz a világba. Az egymás után sorakozó versek első leütései, kezdősorai pontosan érzékeltetik ekkori lelkiállapotát: „A Napot becsomagolták...” „Leszakadtak a húrok...” „Szigetelt űrben lakom...” Előadásmódja is áttételesebb lesz, rossz közérzetről, rezignált hangulatáról szürrealisztikus képekben, mitosz és érzékelhető valóságot összemósó versekben tudósít.

E vívódás költői eszközökkel és hitelesen tükrözi az ötvenes évek közepének társadalmi és politikai ellentmondásait; ugyanakkor képet ad egy lélek igazságkereső szenvedélyéről. Feloldást nem a deklarált, hanem a megszenvedett, kiküzdött hitben talál. Újra fölbukkan a halott apa emléke. A siron nyíló krizantém „megszépíti a novembervégi estét, – a ködöt, a gyászt.” A dolgát tevő, tüzet gyújtó ember példájában biztatást lát, s korábbi zaklatottsága, ideges nyugtalansága elégikus feloldást talál. *Vízparti elégia* című versében írja: „építék korallok módján – magamból erős várat.” Az 1959-ben megjelent kötet a gyógyult szív szavával, a tavasz biztos ígéretével zárul: „Nem jött meg Józsefnapra? – Szentgyörgynapra biztosan jön a tavasz.”

Takács Imre gyerekkorának emlékeiből építette meg a menedéket adó, erős várat.

1960-ban megjelent regényének, *A csillagok árulása*-nak főhőse „az ifjúkor meszszeségéből idéz vissza egy nagy szerelem ígézetében átélt évszakot”. A cselekmény Füzeséren, egy költött, csöndes Rába vidéki faluban játszódik, 1938-ban. Egy napszamos, korábban harangozó, majd kosárfonó parasztember fia meséli el élete egyetlen esztendejének történetét.

A regény szokatlanul élénk kritikai visszhangot keltett; megjelenésében volt valami meglepetésszerű. *A csillagok árulása* a szerző sorrendben harmadik könyve, két verseskötet után látott napvilágot, s anélkül, hogy korábban egyetlen sor novellát vagy szépprózai kísérletet közölt volna. Takács Imrét, mint az 1950 táján indult fiatal költőnemzedék egyik tehetséges tagját elfogadta már a kritika, amikor váratlanul regénnyel jelentkezett. Az irodalmi közvélemény szívesen könyvel el a szerzőt egyetlen műfajban, s minden kitörést – ha nem is minősít azonnal szabálysértésnek – fokozott figyelemmel kísért. A meglepetésnek és a megnőtt érdeklődésnek talán ez lehet az egyik magyarázata. A regény lefegyverezte az aggodalmaskodókat. *A csillagok árulása* nem a már ismert és tisztelt költő kirándulása a széppróza tájaira, nem műfaji kaland és kísérlet. Valóságos írói teljesítmény.

Öblös Sanyi élményanyagában az író gyerekkorára ismer az olvasó. S ha nem is mondhatjuk a könyvre, hogy önéletrajz (amit állítólag – kellő őszinteséggel – mindenki meg tud írni), s ha nem is azonosíthatjuk a regény hőst az íróval (amire az olvasó mindig könnyen csábul), kétségtelen, *A csillagok árulása* önvallomásos írás, és sok olyan vonás jellemzi, ami Takács Imre költészetében is föllelhető: a társadalmi kérdések iránti érzékenység, a magyar nép és a táj szeretete, a paraszti és falusi élmények megörökítése, a realista életszemlélet, a nyers valóságot átlelkésítő költőiség. Egy regényre azonban kevés volna azt mondani, hogy a szerző költészetének forrásvidékéről közöl beszámolót, hogy Takács Imre lírájának megértéséhez ad kulcsot. *A csillagok árulása* önálló, eredeti, önmagában is értékes és jelentős alkotás. Igazi regény.

Figyelemre méltó és sajátos struktúrájú, ellenpont-technikával fölépített mű

A csillagok árulása. Az első pillanatban megfog ez a szerkesztésmód. Az előtérben egy bájos szerelmi idill, Sanyi és Ági kapcsolata áll: az érzés ébredésének, kiteljesedésének és csöndes elhamvadásának vagyunk a tanúi; míg a háttérben a falusi élet újesztendőtől szüretig tartó képei vonulnak el. A magántörténet elbeszélését a paraszti szokásoknak, a falusi élet egy-egy jellegzetes mozzanatának – a húsvéti ünnepeknek, a pusztai ismerkedési bálnak, a kaszások fölfogadásának, az aratásnak – szinte szociográfikus pontosságú leírása szakítja meg. A szerelmi történet és a szélesebb társadalmi kép azonban nem válik el; szerves egésszé olvad; a váltások, a szerkezeti részek kiegyensúlyozottan csatlakoznak, egymást erősítik. A történet nem hullik szét apró mozaikokra, a regény nem a hajdani paraszti élet egyszerű dokumentuma. A külső leírás és a belső lelki történés egységet alkot. Az író a külső valóságot mindig a hős emberi sorsának tükrében ábrázolja, s a milió csak annyi szerepet kap, amennyi a hős sorsának alakulása végett fontos és értelmező. Így szolgál keretül például a tavaszra készülő, ünneplő, húsvéti falu leírása a két fiatal szerelmes egymásra találásához. Az író számára mindvégig a hős ábrázolása, az életút bemutatása a fontos: hogyan érik Öblös Sanyi gyerekből férfivé.

Nemcsak a szerkezetben, hanem az ábrázolás hangnemében is valamiféle kettősség érvényesül. A húsvéti litánia után a szerelmesek kísétálnak a mezőre, a Tükörmajtortól „kifelé eső határ dűlőútján, szembe a lenyugvó nappal”, s félszeg bájjal-sutasággal megvallják egymásnak titkukat. A meghitt, poétikus hangulatú jelenet elbeszélése során Takács Imre ezt a mondatot adja hőse szájába: „Istennővel ültem le a répaföld végénél kint hagyott gurgatóra.” Ha egyetlen képpel kellene jellemezni a regény hangulatát, akkor ezt a – répaföldet és istennőt, szerelmet és gurgatót, emelkedettséget és megfogható valóságot magába foglaló – sort idézném. *A csillagok árulása*-ban idilli hangulat és nyers színek, lírai közvetlenség és a paraszti szegénység hűvös ábrázolása fonódik össze. Az első oldalak vaskos, nyers, népi realizmusát talán idegennek, taszítónak érzi az olvasó, hogy később, a lágy és poétikus részleteknél annál jobban megváltozik. A kamaszos, kujonkodó humor és a pára-könnýű finomság, a legénykedő jókedv és a megilletődött pillanatok jól megférnek a regényben, s együtt adják a mű sajátos hangulati varázsát. Az író nyelvében is különös, ellentétes ízek keverednek. Stílusa gazdagon árnyalt: a kipontozott, drasztikus szólásoktól a leheletfinom szépségekig ível. Az irodalmi nyelvet az élőbeszéd és a népnyelv szólásaival gazdagítja.

A regény szerkezetében és hangulatában megmutatkozó kettősség több, mint művészi eszköz, pusztá írói lelemény. Takács Imre kezén jelképes kifejezője annak a megálázó világnak, amely nem engedte kibontakozni az ember nemes és tiszta vágyait, amelyben egyfelől a vagyon, másfelől a paraszti munka gyötrelme eltorzította az őszinte indulatokat, amelyben a szomorú szegénység útját állta a fiatalok boldogságának.

A regény egyik nagyhatású jelenete az aratás, a paraszti munka legnehezebbjének a leírása. A nagy melegben, a szellőt se hajtó csendben a földesúr, a bajor királyi herceg kilátogat az aratókhoz. Kezébe veszi a kaszát, de csak úri passzióból, s néhány keskeny suhintást tesz. Az aratókat a kép elbűvöli és megigézi. Sanyi képzeletében csodálatos látomás jelenik meg. A látomás leírása szürrealizmusnak és népmesei elemeknek, modern lélektani megfigyeléseknek és népi realizmusnak különös-szép keveréke. A jelenet szinte észrevétlenül siklik át a valóságból a képzeletbe. A látomás egyszerre fejezi ki a hős, Öblös Sanyi pillanatnyi, és osztályostársai, a munkás nép évszázados vágyait. A regény e részlete egy végtelen tökéletességű, csiszolt népköltészeti alkotásra emlékeztet. A képzelet, az álmok világában a szegény kosárfonó fiú egyszerre hőssé magasodik, herceggé változik. Legyőzi és elkergeti ellenfelét, a vetélytárs örmestert, s elnyeri szerelmének a kezét. Ajándékozó örömében paraszti szüleit, aratótársait, a falu egész népét fölszabadítja a jobbágyi kötelezettségek alól. S itt adjuk át a szót az írónak:

„– Vivat!!! – hangzik fel erre az egész birtok. Még a fák is, a búzaszálák is, meg a rozsszálák is.

Ági pedig a nyeregben ül előttem, s azt kérdezi: elviszel-e a várhelyi magas toronyba? Elviszel abba a szép terembe is, ahol a mennyezetre az eget festették fel?

Elviszel a Farkas-erdő fenyvesei alá, tiszta forrásai mellé? Elviszel a Rába mellé, a burgenlandi fenyvesek alá és a te két karodba?"

Mindez persze csak álom és látomás.

Változik a kép.

„... a szám kiszáradt, bakancsom a forró tarlóban serceg, hátamat a forró nap tásztja, arcomat pedig Ági tekintete... Vivat helyett pedig azt kiabálták a lányok: vizeet, vizeet. Szegény öcskös nem győzött a kannával szaladni. Mindaz a víz, amit abban a százliteres hordóban hoztak, a hetven ember ingéről párolgott el.”

S amint a képzeletbeli „vivat”-ra fájdalmasan, disszonánsan rimelt a keserű való-
ságra eszméltető „vizeet” kiáltás, ugyanúgy változott tragikusra az a szerelem is, amely Sanyit a fekete hajú lányhoz fűzte. Nem lehetett másként. A tiszta érzésnek el kellett buknia. A regény kimondatlanul is megéreztetni, hogy a varázslatosan szép szerelem megszakadásának, elhamvadásának nem az volt az oka, hogy „elárulták a csillagok”, hanem a szomorú valóság, a szegénység, a kiszolgáltatottság, a paraszti élet nyomorúsága. A csillagok árulása csak jelképes. A regény úgy ér véget, mint egy bánatból, szomorúságból oldódó elégia. A csillagtalan, sötét éjszakában hazaballagó Sanyit a tücskök ciripelése és egy dallam foszlányai kísérik:

*Messze a nagy erdő,
Messze száll a felhő,
Messze járok, édes rózsám, tetőled.*

*Elmúlik a nyár,
És majd azután
Ne hullajtsd a könnyeidet, levelet se várj...*

A vallomásos, meleg népszerűtet, a paraszti életviszonyok tüzetes ismerete és ábrázolása, a regény tárgya sok tekintetben *A csillagok árulása*-t a népi írók műveivel, a magyar falusi életet bemutató regényekkel és önéletrajzokkal rokonítja. *A csillagok árulása* azonban a *Számadás*-hoz és a *Talpalatnyi föld*-hez mérve is merőben más és új. A magyar parasztság írói, a népi írók nagy nemzedéke – Erdélyi, Sinka, Szabó Pál, Veres Péter – jobbára az alföldi és a tiszántúli parasztság életéről küldték tudósításaikat, s a magyar parasztság hajdani arcának csak egyik oldalát mutatták meg az olvasónak. A dunántúli parasztság életéről – Kodolányi korai novelláin és drámáin kívül – a múltban csak Illyés Gyula szólt. De a *Puszták népe* is elsősorban az uradalmak zárt világáról, a pusztai cselédek életéről rajzol képet. A felszabadulás előtti dunántúli falvak paraszti világa jóformán Takács Imre regényéig megírásra várt. S bár *A csillagok árulása* alakjai leginkább a *Puszták népe* „hőseivel” tartják a rokonságot, mégis mások: akiket Illyés a társadalomrajz eszközeivel, a szociográfia műfajából követhetően, csak egy-egy pillanatra villant föl művében, Takács Imrénél valóságos regényhőssé nének. *A csillagok árulása* a dunántúli parasztság hajdani életének hiteles, jelentős és művészi ábrázolása.

Amire a tudomány és a szociográfia a földrajzi viszonyok, a történeti és társadalmi sajátosságok, a népsűrűség, a hit stb. különbözőségének elemzésével keres feleletet, arra az író a művészi ábrázolás eszközeivel, elsősorban hősei sorsának fölmutatásával ad választ. Öblös Sanyi nem Piros Góz, nem „lázadó”, nem „cselekvő” hős. Szemében, mellyel a világra csodálkozik, gyanakvás helyett ártatlan naivság csillog. Nem iszik, nem dohányzik, szemérmes, eleinte még a lányokat is kerüli. Szegénylős, de nem gyáva. Boldogságra vágyik, de a vadságtól és a durvaságtól irtózó fiú. Tizennyolc éves, amikor kistestvére születik, s ez őt is „nagy gyerekké” teszi. A családi élet szertartásai, a falu szokásai törvényt, eleven hagyományt, illő kötöttséget jelentenek számára. Az első szerelem mámore sem teszi lázadóvá; inkább lefogja indulatait. Az igazi boldogság után vágyakozik, s a szerelemben nem pusztán az ösztön kielését keresi, hanem a tiszta és nemes emberi kapcsolat lehetőségét. Az író azzal is egyéniségének „szelid” vonását emeli ki, hogy állít melléje egy ellentétes hajlamú fiút, Bongyor Imrét. „Ő nagy testével, én meg nagy érzelmeimmel váltam férfiúvá”

– olvassuk a regényben. „Az, hogy én otthon ápolgattam a virágokat, s az, ahogy Bongyor ostornyéllal verte le a virágfejeket az úton mentiben is, kettőnket nagyon elkülönített.”

Takács Imre nem szépíti meg a megalázó robot, a nyomor, a testi-lelki megaláztatás tényét, de a múlt paraszti élet rajzában nem is csak fekete tussal dolgozik. Ellen-szenves alakjai is emberek. Durvák és kegyetlenek, de néha szívük van. Megmutatja, hogy az uradalmi cselédeknek helyenkint jobb soruk volt, mint azoknak a falusi szegényeknek, akiket körülményeik kiszolgáltatottak a gazdagparasztoknak. A nyomor gyötrelme mellett a szegényparaszti élet fakó örömeiről beszél. A végleteket feloldó, az ellentéteket tompító szemlélettel ábrázolja hőseit. Takács Imre bensőségesen szereti az embert – ez adja a történet líraiságát. A komor képek, a csendőrpofonok, a bandagazda kegyetlensége mellett helyet kapnak a regényben az élet és az ifjúság derűs és boldog színei, a szenvedélyek kitörése mellett a csöndes, elmélyedő befeléfordulás.

A *csillagok árulása* megkülönböztetett helyet jelölt ki írója számára nemzedéktársai sorában. A regény megjelenését követő évben Takács Imrét József Attila-díjjal tüntették ki.

„Nem tudtam még tervszerűen dolgozni, különösen nem: verset írni” – mondja Takács Imre. Pályájának első két évtizede egyetlen vargabetű. A „zsellérek unokája”-ként, „parasztsuhanc”-ként az irodalomba lépő költő A *csillagok árulása* után – „tervszerűség nélkül” – újból verseskötettel jelentkezett. A *férfi táncá*-ban (1964) a *Kőangyal* óta fölgyűlt költeményeit helyezte az olvasó asztalára.

Takács Imre költészete valóban nem előre kiszemelt témák megverselése, valamiféle írói terv megvalósulása. Számára a költészet még csak nem is egy tudatosan épülő írói életmű része. Itt a vers nem „életforma” kérdése, hanem vallomás, befelé mélyülő kaland, legszemélyesebb mondanivalójának kiszakadása, örökös kín és gyötörődés, önmagáról és a világról szóló vallomásainak, leglényegesebb közléseinek egyedül lehetséges formája, az önkifejezés alkalmá, önmaga megtalálásának és megtartásának a lehetősége. Ez a „tervszerűtlenség” talán nem segíti elő egy tetszetős és mutatós írói pálya kialakulását, az „érvényesülést”, ugyanakkor a kiküzdött gondolatok olyan hitelét és súlyát adja meg, amelyet az olvasó csak akkor érez, ha valóban jelentős alkotások előtt áll. Olyan alkotások előtt, amelyeknek lehetetlen volt meg nem születniök.

„Amit a költő a világról mond, gyakran inkább magáról mondja, s viszont” – vallja Takács Imre. A világnak és a költői én-nek, a külső valóságnak és a személyes hangnak valamiféle szimbiózisa, különös-szerencsés találkozása, egymást erősítő hatása adja meg új verseinek a belső feszültségét, sajátos karakterét.

A *férfi táncá* versei kitapinthatóan három csomópont köré rendeződnek: ezek Takács Imre gondolatvilágának és költészetének uralkodó motívumai.

A legszemetűnőbb – bár az új kötetben már elég kis helyet foglal el – a falu és a paraszti élet emléke, a földtől és a paraszti életformától elszakadt, városba költözött, férfikorba lépő, hajdani parasztfiú töprengése, a nosztalgia, amivel a munkából megtérő anya alakját, a cséplőgépnél magot mérő apa robotos életét, az embert szelídítő állatok emlékét megidézi. A költő felnőtt, az ifjúság elmúlt. A legtöbb, ha az emlék – emlékeztető súlyosul.

„A föld már elfelejtett – testébe acél hasít, – mint belém a békíthetetlen világ – sikoltása” – írja a költő. Ebben a hangban nemcsak a régi, elhagyott élet utáni nosztalgia van jelen, hanem az új sebek fájdalma is. Nemzedéktársai, a faluról városba került költők közül talán Takács Imre fogalmazza meg a legmeggyőzőbben, a leghitelesebben azt a lelki folyamatot, amit a paraszti sorból kiemelkedő, néphez hű értelmiségivé vált fiatalok átéltek. Talán éppen azért, mert Takács Imre továbbra is vidéken maradt. A ma is benne élő kamasz, a régi domborok emléke, „az anyám sütötte jó kenyér” íze a fogat vésítő idővel, a tüdőre szívott cigarettafüsttel, a városi élet nyugtalanságával vitatkozik. A „csupa-szöglet mozdulatok szégyenérzete” kötözi meg; lelkében „csomók, gubancok szaporodnak”.

Takács Imre nem rekedt meg emlékei és személyes gondjai megfogalmazásánál.

Nagy kor gyermekének érzi magát; följazott szívvel él a mában. Amit a költő magáról mond, legtöbbször a világról mondja – nyomatékosíthatjuk előbb idézett gondolatát a szörend felcserélésével. Takács Imre azzal emeli meg költészetének súlyát, hogy egyéni gondolataiban meglátja és megláttatja a kor nagy változásait, „a történelem áramlását”; s viszont: a közösséget faggató kérdéseit, a világról szóló vallomásait egyéni élményévé lényegíti. A kötet néhány kivételesen szép darabjában ezt a szintézist sikerült megteremtienie (*Téli alkony, A férti tánca, Születésnap emléke, Lézangés hőésében, Nyári rapszódia*). Az átmeneti kor vajúdása és kínja megkeményíti szavát, gondjait nem oldja szóдавizbe, a magány görcseit, a fegyvertelen ember félelmét kimondja. De verseiből nemcsak a történelem gyötrelmét és szenvedését vállaló ember szava szól, nemcsak a fájdalom, amit az érez, akin „átgázol a kor”, hanem az elszántság is, a kiküzdött igazság hite, az őszinte emberségben való bizakodás, „a tiszta gondolatokat termő emberség” vágya. Nagy hit, optimizmus él benne; „szép az élet” – vallja; a világ új csodái fűtik. Mintha látná már a nagykorú embert, akiről József Attila álmodott. Nemcsak megállapítja és tudomásul veszi a történelem változását; programja: átélve elfogadni a kort. „Röptében kell elfognunk hát a madarat, s úgy, hogy röptől megfogva is.” Másutt azt írja: „Szívemből facsarok ki – vallani igazi szót.” A személyes kín és a történelmi igazság, a szubjektív hang és a „való alázatos dicsérete” meggyőző, művészi szintézisbe kerül Takács Imre költészetében.

A legutóbbi évek költői termését az *Elsüllyedt föld* (1969) című, válogatott verseit magába foglaló kötet utolsó három ciklusa tartalmazza.

A kor parancsszáva figyelő, a világ ellen – a világért szóló költő érdeklődése az emberhez talált vissza: a kaland értelmét az adja meg, ha önmagunkhoz kerülünk közelebb. A világ állandó változásban van, a régi és az új örök harcát vivja. A költő keres, kutató, fölfedező, kíváncsiság űzi. Vizsgálódásának egyetlen szilárd pontja az ember. A mai ember. A jelzőben benne van, hogy állandósága mellett változik is az ember. Nincsen fölötte ég, s alatta nincs pokol. Nem egész; „az Emberség nagy csodái között... csak részecske.” Magában hordja ítéletét; független; szavát nem hallják, „mert az ember mindinkább maga marad – ebben a közös világban”. Más, mint amilyen tegnap volt, s holnap ismét más lesz, mint ma. Ősi és modern, régi és új keveredik benne.

Takács Imre egyre többet beszél verseiben ennek a mai embernek a gondjairól. Teendőire, kötelességére inti, esendőségére és szépségére figyelmezteti kortársait. Erkölcsei parancsa: mindenki dolgát tegye. A maga nevében tesz tanúvallomást, de az őszinte hang a jelenlevőket – az olvasókat – is lelkiismeretvizsgálata kényszeríti. „Éhség – nem az evésre, éhség – nem szerelemre, éhség a bennem dúló lehetetlenségekre.” Bűn, ártatlanság, törvény – ezek a visszatérő szavai. A rendetlenség, fáradság, tévováság ellenében idézi őket. A való világra figyel, a realitáshoz tapad most is, de a jelenségek mögé lát. Embernek lenni, embernek megmaradni ma igen nehéz, vallja, de nem bújhat el senki halak módján, a víz alá. Érveink, kérdéseink hivatlanul is utánunk jönnek. Az ember nagyságát az adja, ha a lehetetlenre vállalkozik: megpróbálja kihallani a sors lüktetését, „a kedves szívhangokat... a tördelt kövek fekete réseiből”.

Egy magasabb szinten a szülőföld emléke is visszatér, s ez a már-már feledett téma újult erővel nyomul a tudatába. Szinte azzal párhuzamosan, ahogy nő aggódása a világért, az emberért, lép elő a megsúlyosult múlt. Ez már nem egyszerű emlékezés, kép a gyerekkorból, a szülőházzal, a halott apáról és anyáról. A példázat erejével idézi a múltat, az ősök emlékét, a szülők alakját, egykori paraszti ismerőseit. Több ez, mint egyszerű szociális indulat a hajdani nyomorúság miatt. A szegénységnél súlyosabb ok kényszeríti emlékezésre. Ősei sorsának jelképes felmutatásával példát állít, szimbólumot teremt. Eltemetik a falu hajdani sírásóját. A hír hallatára földidézt múlt nemcsak váddal terhes. A szegények élete a szép élet példája is volt. „A földből, ki tapossa, – népből ki szaporítja, – boldogság annak terem.” – „Fenyőfa-láda volt az asztalunk, – tejesfazékban pókháló feszült” – írja a szülőházzal, de a ház asszonya, az édesanya hőssé, a szegénységet legyőző jóság és szépség példájává, „a csodás akarat fájává” nő az emlékezetben, kiről a himnuszok hangján szabad csak szólni. –

Kezébe vesz egy faragott tükörfát, s a meglevenedő képzelet osztálya egész történelmi múltját fölméri. A vers látszólag szól a „kanász és művész Nagy István”-ról. Valójában a parasztság sorsának eposzi méretű látomása: a népmesék igazságának – a szegények, a parasztság győzelmének – költői szépségű megfogalmazása: „... Nagy István, nem őriz téged kő vagy márvány, – de nemcsak becsületet, művészetet is te hagytlál rám...”

Takács Imre, akinek Nagy Lászlóval és Juhász Ferencsel csaknem egyidőben indult költői pályája, annakidején az élménykór, a paraszti gyermekkor hasonlóságán kívül alig mutatott nemzedéktársaival ennél több, szemléleti rokonságot. Figyelemre méltó, hogy ennek jeleit most, pályája derekán figyelhetjük meg. Persze nem valami kései hatásról van szó, inkább a korszak nagy lírai áramlataira való rokon reagálásról. Takács Imre a nagyobb építkezésű vershez vonzódik. Gondolatait, töprengéseit a korábbinál áttételesebben, metaforikusan fogalmazza meg. Bonyolultabb lett nyelve, nagyobb feszültségeket tud teremteni a versben. Bár ma is él a kötött formával új gondolatainak kimondásához új struktúrát keres. Nagyívű verseire a mozaikszerű építkezés jellemző: gyors nekifutással, apró ötletekből, többszöri újakezdéssel húzza föl a versek boltozatát. A ritmus, a forma egyetlen versen belül is gyakran változik. Expresszív erejű kérdések, ellentétek, tört mondatok, tárgyilagos, „helyzetelemző” közlések, rá jellemző szavak, összetételek, kifejezések teszik verseit mindenki másétól megkülönböztethetővé. „A megrövidült napok szűk torkán surrog a tellő idő”, „Göbörödik a sár...”, „Az öregember csitkenyét szedett a laposban...” – olyan verskezdetek, amelyekből az első pillanatban ráismerünk szerzőjükre.

A *csillagok drulása* után a kiadó Takács Imre újabb széprózái munkájának megjelentetését ígérte. Az író egy dunántúli nevelőintézet belső világáról tervezett regényt. Megírásával máig adós. Takács Imre mégsem vonult vissza a vers falai közé. Különféle lapokban, folyóiratokban olvasható tárcái, polémikus élű cikkei, szociográfiai dolgozatai kötetre rúgnak már. Leginkább Veres Péter gyakorlati hasznú, praktikus népi bölcsességet kimondó cikkeire emlékeztetnek ezek az írások. Ha még hosszávesszük képzőművészeti tárgyú tanulmányait, főként Székesfehérvár művészeti életével foglalkozó kritikai írásait, s azt, hogy maga is fest és farag, egy igen sokfelé tekintő, tájékozódó, tájékoztatva tanuló művész áll előttünk.

Takács Imre pályája a népből jött értelmiségi jellegzetes útja.

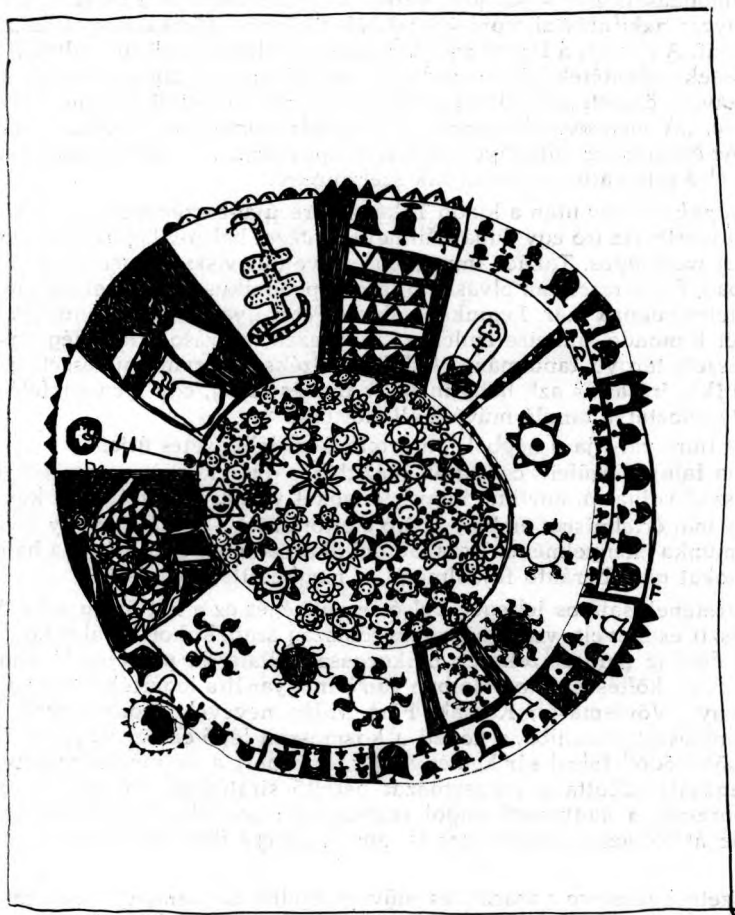
Vállalja faluját, szüleit, családját, mezitlábás gyerekkorát – anélkül, hogy fölöselegesen büszke volna rá, anélkül, hogy előnyöket várna, kiváltságokat követelne érte.

Éli egy mai értelmiségi ember, az író életformáját – anélkül, hogy a városi lakás, a szellemi munka „kényelmében” szabadulni akarna emlékei terhéért, a hajdani fizikai munka izmokat görcsberántó fájdalmától, a megkésetttség érzésétől.

Művészetének sajátos jellegét, belső feszültségét ez a kettősség adja. Világa egyszerre paraszti és művelt: verseiből nyers földszag árad, kukoricával rakott, fagyos göröngyökön döcögő parasztszekerek nyikorgása hallatszik, plebejus lázongás tör elő; ugyanakkor ez a költészet kapcsolatban van a magyar líra legértékesebb hagyományai-val, Berzsenyi, Vörösmarty, Kassák, Füst Milán nevével, radar-ernyőit belenyújtja a modern művészet áramaiba, s követi a kozmoszba lépő ember vágyait. Takács Imre ismeri a „göbörödő” falusi sár keménységét, és ismeri a polinéziai szigetvilág totemfáinak faragását; hallotta a parasztházat betöltő siratóének zokogását, és verset írt Henry Moore-ról, a nagyszerű angol szobrászról; aratáskor kaszát cipelt valamikor a vállán, de átélte azt a fáradságot is, ami a könyv fölé hajló fejet esténként lekókasztja.

Költészete egyszerre paraszti és művelt, szelid és kemény, megértő és szigorú. Verseinek lerajzolható indulati görbéje van. Zsúfolt erők lendítik magasba, s apró robbanások viszik előre. Költészete megszerkesztett, megmunkált világ, eszközei a véső és a kalapács. Esménye a humanizált ember, a félelmeiktől megszabadított ember. Hogy ezt a kétségek szögesdrótjával sértő vers-nyelv, a gyötrő fájdalomtól gyakran szinte dadogó líra hordozza? Hogy nem a mézesbábok omlós-porhanyós íze marad utána a számban, hanem kökristályok rozszogását érezzük a fogunk alatt? Takács Imre írói in-

dulásakor a szegényemberek gondját vette a vállára, és az Öblös Sanyik tisztaságával és keménységével jegyezte el magát. Ruhája azóta páncéllá keményedett. Gyötrő kérdései – önvizsgálatra sarkallnak. Kifosztott szomorúsága – az értékek megbecsülésére int. Gondja, aggodása a világért – az okok keresésére küld. Amit mond, hitele van, mert önmaga hiteles. Görcsöket oldoz föl, mert ismeri a kin alattomoságát. Tisztít, mert a szenny miatt panaszkodik. Élni könnyít, mert terheket vállal magára.

Szent Györgyöt legyőzi a sárkány

I.

*Ivelt nyaku, gömbölyű farú lovon
helyre kis szent ül,
fürge, csupa szem, elhiszed,
hogy jól céloz és megöli a sárkányt.
Ez így történt minden esetben:
Prágától Rildig, Zagorszktól Ráckevéig
már kétezer éve.
De Lovranban baj történt,
ívelt házkapu fölött, láthatja bárki:
katonás szent György plusz tátott torkú sárkány,
szinte várja a lándzsát.
Szent György vitéz, ki lopta ki kezedből a dárdát?
Micsoda talponálló zugába döntve áll,
vagy fekszik árnyékostul az ivó padja mentén.
Karod izmosan célra tör,
de fennakad a levegőben,
lándzsa nélkül nem pusztul a szörny
s undok karmától, veres torkától
nincs biztonságban egy szűz sem azóta.*

II.

*Megvénült szent György, érc-lova levetette.
Magas fűben hortyog, mellette a sárkány,
pocak-gyűrűik egymásba keverednek.
Nincs többé lándzsa, vas-pillájú szem,
sárkány-hús épp most falja a szentlelket.*

III.

*Ritka akácosban
rezgő levelek közt jajong a sápadt szűzleány
sárkány torkából nemrég szabadult.
De szabadítójából mi maradt?
nagy falatokban nyeldesi a sárkány.
Inyét, torkát sérti parányi tüske:
a vértet, lándzsahegyet kiköpi.
Ne késlekedj, siess, rohanj, te szűz,
fenyeged meg ujjaddal a szörnyet,
lovagod tán kiöklendezi.*

IV.

*Nem ily egyszerű mégsem.
Kit védjen a vért, kit vágjon a kard,
egymásra kopirozott húscsomók,
ez lesüllyed, az felmerül,
kit öl a kard és kin segít?
Északival a déli szél,
a szörny a szenttel keveredik.*

V.

*Szent Györgyöt lenyelte a sárkány
elnyelte pohos hasába
hányd ki, sárkány, hányd ki
purgo, phenolphtalein, ricinus
császármetszés
élve boncolás
élve vagy holtan
de csak meduza cafrangok
lengenek
rákos húscsomók
bűzös nyál folyik
Szent György sárkánnyá változik*

VI.

*Arkangyalok keskeny koponyája
gyertyahús homlok
gyertyalángú szem
a fenolos, piszkos vízből
még felbukkan néha a tej
sekrestye-ajtó a száj
mögötte fehér miseruhák
az egyházfi még a szekrény körül tesz-vesz
a hivek keresztet vetnek
szétszélednek
a szentelt víz
a sok ujj-begytől
megzavarodik
a tudoklónak segélykérő arca
a szenteltvízben éppen felbukik
Dominus vobiscum
ajánld az Úr könyörületébe
szétszélednek a hivek
a misének vége*

Az útvesztő

Az ógörög kultúra mai kultúránknak is gyökérvidéke. A mitológia pedig kimeríthetetlen. Amennyire ősi, éppannyira modern. A mi legsajátosabban huszadik századnak érzett fogalmaink ősképlete, kezdeti vázlata is benne rejtőzik a klasszikus világképben. Sok-sok egyéb között például az abszurditásé. Azt hírnénk, a képtelen a huszadik század íróiban, művészeiben vált tudatossá, hangsúlyossá. Holott már Daidalosz felépítette a labirintust...

Héphaisztosz, a munka, a képzőművészetek és iparművészetek, a tűz és láng ógörög istene, az emberszerű isten szól önökhöz. A jelenben is él és jelenkori fogalom-készlettel él. Ő mondja el Daidalosz történetét. Talán nem is a történetét. Egy motívumot, amelyhez neki is köze volt.

DAIDALOSZ FELÉPÍTI A LABIRINTUST

Daidaloszt úgy szokták emlegetni, hogy az én földi másom. Ez nem igaz, Hölgyeim és Uraim, a jellemünk túlságosan is különböző. De annyi igaz, hogy Daidalosz mindenkor szorosan hozzám tartozott. Akkor is, amikor meghívtam műhelyembe, mert nagyszabású művész volt és zseniális feltaláló. Akkor is, amikor hadakoztam vele. Még akkor is, amikor eltávolítottam műhelyemből. Miért finomkodom? *elűztem* őt, a fiával, Ikarosssal együtt. Ő pedig továbbra is tájékozottatott engem sorsa alakulásáról.

Miután elűztem Daidaloszt és Ikaroszt, sokáig süppedékes utakon bolyongtak. Majd elvetődtek a Kréta-beli Knósszoszba, Minosz király udvarába. Itt örömmel fogadták a művészeket. Daidalosz megnyugodhatott volna. Ha örökké azt nem kutatja: miféle kísérteties titok lélegzik Minosz palotájában? Merthogy *lélegzik*, azt érzékeny idegeiben érezte, biztosabban a tudásnál. Néha fülével is felfogta a titok távoli és elpárázott bögését. – Mi ez?! – kérdezte és az udvaroncok sietve elnevelték magukat: – Ó, a tengerészek játszanak unalmukban kint a nyílt vízen. Mindenféle különös hangú hajókürtöt fabrikálnak...

A palotában ekkortájt kötelező volt a jókedv. Mert itt növekedett eldugva a király szörny-fia, a félig bika, félig ember Minotaurusz. A gerincesebbek csak mosolyogtak állónap, a szolgálékek boldognak mutatták magukat, szüntelen. Így fedték el a szégyent. És nagyon gyors elfelejtéssel még. Aki a lelakatolt ajtók sorát kinyitotta, hogy élelmet vigyen a Minotaurusznak (borjú-gyerek korában beérte véres vadhúsokkal, csak kamaszkorától lett emberevő), az is elfelejtette őt, mire visszafelé menet bezárta maga mögött az első ajtót.

Éppen Daidalosz és Ikarosz megérkezése idején kezdtek kiütközni a serdülő Minotauruszból eredeti hajlamai. Egy alkalommal leharapta és felfalta etetője kezét, másodszor a fülét, harmadszorra elnyelte egészen. Az első jelle a palotában mindenki elmesélte mindenkinek, hogy az etető rendkívül bátor ember, életveszélyes vadászatot hagyta ott a kezét. Amikor a füle is elveszett, hősnek nevezték, amiért résztvett egy még annál is veszélyesebb vadászatban. Mindenki büszkén-boldogan nevetett, legbüszkébben, legboldogabban az etető, amiért a figyelem középpontjába került. Amikor bevégezte a Minotaurusz fogai között, a palota lakói napjában többször elmesélték egymásnak, hogy a hős különlegesen megtisztelő feladattal külföldre távozott.

Minosz király hívatta Daidaloszt. Előbb kerülgette a tényeket. Kendőzte a valóságot. Majd erőt vett magán:

– Ne köntörfalazzunk! A tiszta értelmű, egyenes beszéd hive vagyok! A Mino-

tauros az én fiam, gondoskodnom kell hát a lakhelyéről, most, hogy lassanként felnőttkorba lép. Te fogod megépíteni . . .

Daidalosz elhült. Istállót építsen?! Hogyan tiltakozzék a lealacsonyító feladat ellen? Mint egyelőre imbolygó jövevény, nem mert szembeszállni az idegen uralkodóval. Hallgatott. A király folytatta:

– Am a Minotaurusz páratlan erejű, kidönthetné falaidat is, ha csupán négy falat építenél köré . . . Több fal kell, sokkal több . . . és nem szabad meglelnie a kijáratot . . .

Ennyi volt a megrendelés. Kisképességűek azt hitték volna: nem is különösebb . . . Daidalosz már tudta: lényegesen vonatkozik. *Műre*. Semmi köze az istállóhoz. Ezzel a művel tölti majd be küldetését. Kifejezheti élettapasztalatát, kiszűrhet az univerzumból és megfogalmazhat egy eddig soha meg nem fogalmazott törvényt, köbe formálhatja látomását. Máris megképzett benne az útvesztő, anélkül, hogy megnevezhetné volna az alakulót. Azt is érezte, hogy hírét évezredekig fenntarthatja . . . ez . . . a küldetés . . . A küldetés pedig bármilyen legyen is, a betöltése boldogító. Kivált holmi istálló riadalma után.

A boldogságig megkönnyebbült Daidalosznak esze ágába sem jutott, hogy kérdészködjék. A lángész a legritimívebben adódó kérdés felett is elsiklott. Hogy vajon mit eszik majd a Minotaurusz. Hiszen az épület arra éppen nem lesz alkalmas, hogy etetők ki-bejárkáljanak.

Pedig mindenkor gondolni kellene rá, mi történik majd használat közben! . . . Minosz csak kevéssel előbb indított hajóhadat Athénbe és inváziós hadseregével bekevertette a várost. A leigázottaktól azután hadisarcként és rendszeres időközökben szép-övű szüzeket és daliás ifjakat követelt . . . De Daidalosznak nem fájt a feje miattuk. Daidalosz a megbízás órájától kezdve megszállottan dolgozott. Amint elkészült tervrajzával, a másolatot futárral küldte nekem, azonnal. Én pedig rávettem magam a tervrajzra.

Előbb a bejárat csarnok. Tiszteletébresztő és gazdag. Bizalomgerjesztő. A remények terme. Am a refrénszerűen ismétlődő díszítés a veszélyt is érzékelteti. Az ide érkező bárhová lép, feje felett a kettős bárd, a labrisz. A hajdani krétai istenek jelképejelvénye. A labrisz az ősi fenyegetés.

A bejárat csarnok vastag tetős. Mindaz, ami ezután következik: nyitott. Magas falak, három emeletnyiek. Daidalosz lábjegyzetben közli, hogy sikosan simák lesznek. Azt már nem közli, de nyilvánvaló: nem lehet rajtuk felmászni. A Minotaurusz amúgy sem tud magasra kapaszkodni. Ha valaki . . . ha valaki tudna tán, az is képtelen . . . Mert a sikosan sima falakról minduntalan elé mered a kettős bárd éle. Sebző fémből készíti: s merőlegesen helyezi el . . . Hasznuk, mint a szögeké a drótkerítésen . . .

Ha labriszok védik, akkor ez a labirintus . . . Én neveztem el így. Később elterjedt a szó és általában útvesztőt jelentett.

A csarnokon túl tehát . . . szobányi helyiségek, félkamrák, tornácok és folyosók, tekervényes folyosók! Ha azt hiszed, balra indulsz, jobbra mégy. Ha azt hiszed, jobbra indulsz, balra mégy. Kiszögelések és görbületek, bekebelező hajlatok és az utat elvágó metszősátrak, zsákutcák. Mindez áttekinthetetlen szövevényben. Hálóban, gubancban. Gubancban mégsem, gubancot nem lehet felépíteni.

Az útvesztő maga az abszurd. Mi az, hogy útvesztő?! Nem haszonépület, nem laknivaló. Nem kultikus hely, nem szertartásra való. Gyülekezéshez sem, szórakozásra sem. Még csak nem is börtön. Az útvesztő az, ami nincs! Nemsokára felépül!

Az abszurd embertelen, emberevő. Emberhez csak az illik, amit megközelíthet és átfoghat. Amiben eligazodhat, amit saját logikájával és szabályaival elrendezhet. Amit elér, vagy felér a szívével, vagy eszével. Az abszurd egy emberalatti hatalom jeladása. Jelzése arról, hogy alkalomadtán szétmorzsolhatja az embert.

Ezt akartam volna sürgősen megírni Daidalosznak és küldtem volna a futárral már is. De bizonyosan tudtam: meddő lenne az igyekezetem, az óvásom. Mintahogy meddő volt a műhelyemben is, ahol gátoltam a képtelent, amennyire csak tellett tőlem. Amúgyis . . . Daidalosz feltárt valamit, nem pedig képzelgett. Célját teljesítette: kiszűrte az univerzumból az eddig meg nem fogalmazottat. Vakmerő volt. És míg az áttekinthetlent kutatta, elméje világos maradt. Egyhegyű. A legmélyben járt és bele-belevilági-

tott a szuroksötétbe – amennyire a szuroksötét megvilágosítható. A későbbi –, a labirintus felépítése közben írott számos levele mind ugyanerről tanúskodott.

Tisztelnem kellett érte. Tisztelnem, igen, bevallom. Még egyetlen művében nem volt ilyen zseniális. Még egyetlen művében nem volt ilyen bátor. Éreztem: megfizet érte. Éreztem a jövőjét. Aki felépíti az útvesztőt, fogságába is esik. Ésszerűséggel, reális és józan leleménnyel nem lehet már azután az abszurdot megjuhászítani.

Joggal kérdezhetik önök: Minosz király megbízásán túl, vajon miért volt belső parancs is Daidaloszban, hogy megalkossa a labirintust?! Miért éppen ő alkotta meg? Annak ellenére, hogy sokáig az én műhelyemben dolgozott, ahol a harmónia és az ésszerűség volt az uralkodó. Mennyit küzdöttem Daidalossal az áttekinthető szépség, a valós, logikus gondolat és a derű nevében! Hiába. Miért?!

AZ ELŐZMÉNYEK

Daidaloszt mindenkor elborították művészi tervei és találmányai. Olyannyira, hogy a személyes, bensőséges emberi kapcsolatoknak alig maradt helye –, alig volt töltése benne. Az egyetlen kivétel: Ikarosz. S az apai kötődés szélsőségesen –, pusztán logikával követhetetlenül ellentmondásos. Már-már képtelen.

Jön egy nap Daidalos, topog, kerülgeti mondandóját. Daidalos mindig is rühellt kérni. Kiböki végül: alkalmazzam műhelyemben Ikaroszt, a fiát. Tudta ő: veszélyekkel terhes a kérés. Bizonyos fokig önmaga ellenére kért. Apa és fia kölcsönösen bajosan viselte el a másik magasfeszültségét és köakarátát. Folytonosan összeütköztek. Azt válaszoltam: látogasson meg bennünket Ikarosz néhányszor, majd döntünk azután. Daidalos türelmetlenül ismételte meg kérését. Azt akarta, hogy műhelyünk nevelje meg Ikaroszt és simítsa le tajtékos energiáit.

Összehívtam munkatársaimat, utasítottam őket: fogadják szeretettel Ikaroszt, valahányszor csak vendégül látjuk. Jószándékkal ígérték: így lesz. És jött a duzzadó izmú Ikarosz, munkatársaim pedig harsányan örültek: „Nézzétek csak Daidalos fiát!” „Itt van már közöttünk Daidalos fia!” Ha dolgozni kezdett, köré gyűltek: „Lám csak, figyeljük, mit terem Daidalos fia!” Ilyenkor korbáccsal csapkodtak gyulladásszerű sebére. Ikarosz csontos, komor arcára rádermedt a sárgás bőr.

Egyenként félrevontam munkatársaimat:

– Fogd fel, te érzéketlen: ő nem Daidalos fia, hanem Ikarosz!

A zseni fiának új és új személyben jelentkező tragédiája. Lehetetlen követel tőle a világ. Tehetségét a lángészéhez mérik, s csupán akkor ismernék el, ha túlszárnyalná a lángészt. Ami képtelenség. Ami nem létezik. Innen eredt, hogy Ikarosz is hitt az abszurdban – annak ellenére, hogy az apja is hitt. Innen eredt állandó dühe is.

Am attól fogva, hogy megtanítottam munkatársaimat: Ikarosznak tekintsek őt – viharcsünetet következett. Megszállottan csüngött rajtam. A nyomomban járt, ő volt az őszinte készség. Minduntalan ugrott, hogy segítsen. Rendkívül ügyesnek, ötletesnek bizonyult. Hasznossá tette magát. Nem tolakodott, de meghatóan, gyerekesen ragaszkodott hozzám. Sodorta a vágy: bárcsak állandósítanám műhelyemben! Akkor a nyilvánosság előtt, a műhely teljes népessége előtt bizonyíthatná be: felülmúlja apját.

Elbűcsüztünk s máris visszatért ismét. Félszegen szólt:

– Itt vagyok megint... Ha mindig itt lehetnék, boldog életem lenne!

Hagytam, hogy sodró vágya elsodorjon. Pedig közben is éreztem: átmeneti a szerep, amelyet nem képmutatás, nem csaló szándék ír ugyan, de a feltétlen sóvárgás. Minden egyebet ellepő áradat. A szerep a szerelmes férfié, ha nem elutasító a menyasszony-jelölt, mégis vonakodva mond igent. Éreztem, hogy Ikarosz a szerep nélkül agresszív és összefergethetetlen. Gondoltam: igyekszem megmenteni. Nemcsak alkalmaztam műhelyemben, több önálló, érdemes feladatot is bíztam rá, mint bármelyik pályakezdőre. Rajta hát, versenyezzen apjával!

Nem sokkal állandó alkalmazása után okvetlenül el kellett mennünk a föld hátán működő ércművesek-szobrászok-kovácsok gyűlésére. Én szeretem őket, hiszen az istenük vagyok. Szeretem őket az emberi közösségért vállalt felelős gondjaikkal – de

örök személyes panaszaiikkal együtt is. Hazafelé tartottunk a gyűlésről, a jobbomon Daidalosz, a balomon Ikarosz. A fiú hirtelen kitört:

- Pitiáner volt az egész! Nevetséges!
- Meglepsz, Ikarosz.

- A mások véleményéről nyafogtak! Kit érdekel a mások véleménye?! A senkik igazodnak hozzá, a tehetség fűtül rá.

- Legfeljebb mimeli. Ezzel védekezik. Mindnyájunknak elemi szükségletünk...
- Jaj! Most jön a kifinomult lélektani vájkálás! Meg a hányinger!

Még nem tapasztaltam Ikaroszt ilyen pimasznak. Észrevétlenül kis idővel ezelőtt még csüngött rajtam. Nyugalmat erőltettem magamra.

- Tessék, Ikarosz. Mondd meg te, mi fontos.

- Nem a nyavalygás, nem a lelkezés! Keménykötésű tettekre van szükség! Hogy mindazt megtegyem, amit tenni kívánok. Tökéletesen függetlenül „másoktól”!

- Undorral emlited a „másokat”. Bizonyos, hogy mindnyájukat, ahányan csak vannak, mindnyájukat ki kell köpni?!

- Ha arra koncentrálok, amit én akarok, akkor igen! Különben százezerfelé ráncigálnak, és már nem én leszek én!

- Nézd... csak egyet mondok, éppen nem a leglényegesebbet. Hallottad, megnyit küszködnek az ércművesek az értékesítéssel. A róluk elterjedt vélemények erősen befolyásolják az értékesítést.

- Puhány népség! Mind jól akar élni. Fene bőségben és kényelemben. Utóbbiak elposhasztják a művészetüket.

- Rólad apád gondoskodik. Anyagiakban sosem nélkülöztél.

- Apámnak nehezebbre esik?! Jobb lenne, ha rajta ülne a javain?! Míg belefullad a saját zsírába?!

Daidaloszra néztem. A lángész most maga volt a visszaszorítottság. Az önmegtartóztatás. Tenyerében pofonok rezegtek. Igen vigyázott, hogy ki ne repüljenek belőle. Száját is összeszorította eddig, vigyázatában nem szólalt meg. Most fojtottan fordult hozzám és szokatlanul tiszteletteljesen:

- Szépen kérek, ne fáradj vele Héphaisztosz. Ennek az isten se szent!

- Talán meghallgat mégis. Válaszolj Ikarosz, miért kéredzkedtél műhelyembe, nem azért, hogy tehetségedet a mások véleményével igazoltsd?! Nem azért, hogy közönséget szerezz a vágyotthoz, a remélthez, apád túlszárnyalásához?! Bármely rejtett zugban is dolgozhatnál, magányosan, „tökéletesen függetlenül másoktól”.

Érveit az égig csapó düh elégette:

- Ez az! Lám! Mind egyformák vagytok! Háíát várnál a műhelyedért?! Azért, ami jár nekem?! Ha Daidalosznak igen, Ikarosznak miért nem?!

Daidalosz továbbra is a néma önmegtartóztatást gyakorolta. Ebben a számára rendkívüli és bogos erőfeszítésben lesüllyedt. Most nem mutatkozott zseninek, csupán hétköznapi, óvatosságban vergődő apának. Ikarosz vérszemet kapott:

- Nem tetszik a nyíltságom nektek?! Elhiszem! Azt szeretitek, ahogyan az ércművesek hemperegtek a kétértelműségben?!

- Gyűlölöm a kétértelműséget és semmivel sem mentegetem. De azt tudni kell, hogy kényszerből fakadt. Alján a létharc.

- Ó hogyne! Létharc! A harchoz harcosok kellenek! Létdöglés inkább, létstrandolás! Csak figyeltem őket! Puhányok lettek, mire felnőttek. Ti is azok vagytok mindketten. Úgy látszik, nincs kivétel.

- Nézz apádra! A puhányság megtestesült ellenképe!

- Öregszik.

Egyetlen szó. Köznapi szó. Gyilkos szó. Itt a legvégsőig igazságtalan. Daidalosz javakorabeli volt. Arca, termete szerint: kortalan. Erejét érzékelték, meg a művészetét, évei számára nem is gondolt senki. Csak a fia. Húsz esztendővel volt idősebb fiánál, s ezt a morzsaidőt Ikarosz két évezrednek minősítette.

- Újra kérek: ne válaszolj neki, Héphaisztosz isten!

Daidalosz hangja remegett, mint az öregeké.

Önmagától félt. Ha elfogadja a kihívást és ő is porondra lép, nekivadulnak és nem lehetetlen többé, hogy megfojtja Ikaroszt.

– Kár is lenne válaszolnotok! Azt, hogy én különb vagyok a tartásomban, a nyíltságomban és az akaratomban, azt úgysem lehet szavakkal eltüntetni!

Most már magam is megdermedtem. Igen, nem tévedek: Ikarosz a húsz éves időcsermelyt áthidalhatatlan óceánnak méri. Akkoriban ez még szokatlanabb volt a szokatlannál, Hölgyeim és Uraim. Krónosznak évezredekre volt szüksége, hogy legyőzze Uranoszt, Zeusznak, hogy Krónoszt... És Ikarosz abszolutizálta a történelemben először a húsz év adta *különbséget* feltétlen *különb-séggé*. Mert másoknál inkább: szüksége volt erre.

– Éhezel, Ikarosz, azért vagdalkozol. Éhes vagy a sikerre, amelyből oly temérdek jutott apádnak.

– Íme! Tessék! Megint a mutatós és elkenő magyarázgatás! Ebben vagytok meseterek, apámmal együtt! Majd szóljatok, ha öreges magyarázatok helyett fiatalos tettekkel ékeskedtek!

És Daidalosz már beszélt. Jégtűkkel:

– Szólok. Most szólok. Vagyis cselekszem. Elküdelek magamtól. Menj és légy különb ott, ahol tudsz!

– No, persze, ez is csak móka. Pocsék játszadozás...

Elindultunk. Ikarosz nagyon idegesen kiáltott:

– Héphaisztosz most állandósított műhelyében! Nem vonhatja vissza! Nem csaphat meg!

Továbbmentünk. De visszanéztünk. Ikarosz lehuppant az útszéle.

Kiszaladt a talaj a lába alól. Mit kezdjen a versenyző, ha az veszélyezteteti: nem lesz kivel versenyeznie?!

Baktattunk. A sötétedés feketére váltott, puha éjszaka volt, minden kontrollt megágyító. De Daidalosz még küzdött.

– Meleg éjszaka van, és én szeretem a nyári éjszakákat – közölte, mint az üresek.

– Illatoznak az olajfák – közölte később.

– Jó érzés lesz majd otthon lerúgnunk a sarunkat – közölte még később.

– Daidalosz, társam, miért nem arról beszélsz, amire gondolsz!

– Mert nevetségesek a gondolataim.

– Mondd ki őket!

– Amikor Ikarosz kisgyerek volt, életveszélyes játékokat játszott. Beszaladt a tengerbe, pedig nem tudott úszni. Felmászott a háztetőre és ugrani készült. Kígyót fogott és ingerelte az állatot. Ikarosz után vetettem magam, elrántottam a veszély elől. Ilyenkor toporzékolt, miért rontom el a mulatságát. Majd egyik pillanatról a másikra riadalomba zuhant. Nyüszítve, árván zokogott. Átélté, hogy a tengerbe fullad, hogy összetöri magát, hogy megmarja a kígyó. Csak én tudtam megnyugtatni, senki más. És... és most is nyüszít...

– Jó, Daidalosz, jó. Akkor forduljunk vissza.

– Bocsáss meg Héphaisztosz, zsúfolt nap volt, sokat is gyalogoltunk... már én is fáradt vagyok... De nélkülem elvész Ikarosz...

– Mondtam: forduljunk vissza.

Hangtalanul bandukoltunk visszafelé, beszédre se költöttük kimerülő erőnket. Az éjszaka csupa-csupa simogatás... A gyengéd szellőlányok karomat simogatták, az összetett, dús illatok orromat, a parányi levél-lebbenések fületem.

Egy darabig még könnyű sorunk volt, amíg csak bandukolni kellett. Útszéli bokornál hagytuk el Ikaroszt. Az út egyforma, a bokrok is azok a sötétben... Egy ponton Daidalosz úgy véli: itt már megtalálhatjuk... Fia nevét kiáltja, senki és semmi nem felel. Széthajlítjuk az ágakat, bokorról bokorra, lassan-lassan haladunk. Közben kiáltozunk, az éjszaka megtelik Ikarosz nevével. Daidalosz már hajszojja az elveszetet, már rémképek kerítik be. Az ezerhuzalú zseni-ezermester, aki rendszerint nem is

képés törődni más emberekkel, már egyetlenegy dróton áramlik csupán: vissza akarja kapni a fiát! Már Ikarosz a legfontosabb a teremtésben.

Végre megeljük őt, az atlétatermetű fiú felhúzott lábakkal, embrió-tartásban fekszik egy bokor alján. Visszamenekült a magzatlétbe, az éjszaka méhébe. Nem alszik, de dacol, hangos hívásunkra nem felel. Daidalosz a karjába emeli, csak az ő fizikumából telik erre. Ikarosz talpraáll, s a mutálók kisikló hangján kérdezi:

– Szeretsz te engem?

Daidalosz hallgat, szégyenkezik.

– Én nagyon szeretlek téged – mondja Ikarosz rekedten, elsírja magát és apjánál is jobban szégyenkezik.

Összeölelkeznek, sokáig maradnak egymás karjában. Én szégyenkezem legjobban, mert itt most tapintatlan betolakodó a tanú.

Elindulunk megint hárman.

– Nekem csak az számít... – mormolja Ikarosz –, hogy így is elfogadsz... go-
rombán és...

Daidalosz közbevág, emlékezteti fiát egy tréfás szerszámmra, amit ő készített neki öt éves korában. Érzésekről nem tud és nem akar beszélni. Míg elérkezünk műhelyemig, gyerekkori játékokat emlegetnek folytonosan. De csak az ártalmatlanokat, hogy meg ne zavarják a törékeny harmóniát és megrendülést.

Daidalosz boldog volt ezen az órán. Utóbb Ikarosz ismét vádaskodott. A régebbiek is megmaradtak... kivált az *öregszik*. Ikarosz rombolt apja lelkében, amikor azt mondta róla: „öregszik”. Daidalosz mindig az adott kor előtt járt, féllábbal a jövőben, így ő volt a legmodernebb. Az *öregszik* után vibráló idegekkel vizslatta: vajon nem ütköznek-e ki művészetében avult jegyek... vajon a legelső-e még művésztársai között... az ereje nem fogyott?! Annyi még az ereje, mint azelőtt?! S ez az emésztő nyugtalan-ság vezetett a tragédiához... Előbb Taloszéhoz... Órola kell most beszélnem önök-nek.

Alkalmazottaim közül senkit sem akartam jobban vagy kevésbé szeretni, a leplezett különbséget is megérzi mindenki és rossz az eredmény. Hiába, ha akartam – ha nem: az ifjú Taloszt egyértelműbben szerettem mindannyioknál. Annak idején Daidalosz hozta el a műhelyembe, jóval előbb, mint tulajdon fiát. Sokkal lelkesebben is, a kinyilvánított szándékot nem tompították benne legyűrt félelmek és haragok. Elhíresztelte, hogy Talosz – akkor még kölyökfiú – rendkívüli tehetség, olyan, amelyhez hasonlót csak egyet-egyet szülnek a századok. Kétes hatású előzetes... legalább is minálunk. Felreklámozza a jövővényt, eleve-legendát szó köré, csodálatra készíti az embereket, akik fajtájuk keletkezésétől kihalásáig – egyénenként változó mértékben és színezettel – befolyásolhatóak voltak és lesznek. Ez a dolog egyik oldala. A másik viszont... Az én műhelyemben csupa tehetség dolgozott. A mai rangsorolás szerint: órnagyok, ezredesek és tábornokok a tehetségben. S akkor valakiről előre jelzik, hogy noha szurtos srác még, máris marsall. Az én egész hadseregem éberem és lövésre készen leste Talosz fogvatékosságait.

Míg ismerőssé vált. Utóbb Talosz meghatotta a felnőtteket. Mert fáradhatatlan volt a munkában, de játékos is. Egyenes jellemű, szíves, sőt adakozó. Semmiféle előítélet, gyanakvás nem szennyezte. Saját ifjúsága legtisztább óráit idézte fel kibekiben. S elérzékenyült Taloszon, mert önmaga hajdani ártatlanságán érzékenyült el.

Daidalosz nem költötte örökké kevés idejét tanítványok nevelésére. Közönyös volt a kezdőkkel, jussanak célba maguk, ha elég erősek. Néha legyintett rájuk: ugyan hányan váltják be majd a reményeket! De Talosz kivételt jelentett. Élvezettel foglalkozott vele, önfeledt órákon át. Ezermesterségre is tanította, nemcsak a művészetekre. És vérmesebben büszkélkedett tanítványával, mint bármely tanítvány hírneves mestereivel.

A nyári éghajlaton Talosz gyorsan fejlődött. Kifejlődése közben került Ikarosz is a műhelyembe. Daidalosz át-átölelte Talosz vállát, nyugtatta, mint okos apa a nagyobbik fiát változatlan pozíciója felől, amikor megérkezik a kisebb.

Talosz valahány alkotását, találmányát és újítását elsőként Daidalosznak mutatta meg. A mester-tanítvány barátság örömnöppeit élte ilyenkor, magas hőfokon. Míg

egy este Talosz legújabb kísérleteinek büszke eredményét vitte Daidaloszhoz: a körzöt. Ezen az estén Daidalosz meggyűlölte Taloszt.

Ha úgy vesszük: abban a meghatározott percben – mondjuk: félnyolc után három perccel – amikor kezébe vette és kipróbálta a vadonatúj körzöt. Daidalosz hazugnak bélyegzett mindent, ami oly szabályos, befejezett és tökéletes egész, mint a kör. Meggyőződése volt, hogy az új szerszám hamis illúziókat, csalást és öncsalást terjeszt majd. Ezt ő tudatosan felismert igazságnak vélte. De mögötte öntudatlan fedőharag, ürügyharag bujkált. Elutasíthatta a körzöt, érezte azért, hogy jelentős, nagyjövőjű találmány az. Meg is őrzi Talosz nevét beláthatatlanul sokáig. Abban az adott percben Daidalosz megelégtelte tanítványa tehetségét. Felöltött benne: vajon a Talosz tehetségével dúsitott idő nem azon munkál-e, hogy a fiú túllépjen őrajta. Neki köszönheti, hogy magasra jutott, de hamarosan eltépi magát mesterétől, elfoglalja a csúcsot, noha a csúcs Daidalosz birtoka. Akkor már inkább Ikarosz... bár neki sem engedte volna át a csúcsot.

Mindez pedig a lélekmélyben gyökerezett, annak is a legközepén... A látszat ellenére: gyűlölet nem támad egyik percről a másikra. Már régóta készülődött a *transzfer*. A furcsa, a képtelen *átvitel*. Daidaloszt, tudjuk, alig-alig érdekelték embertársai. És izgatta-ajzotta az egyetlen fia. Nem is a szeretet, szinte a szerelem borzolt-ságával. Olykor szinte a szerelem gyűlölködésével. Taloszt szeretettel szerette egy darabig. Ám már ekkor meg-megkérdezte magában: miért nem Ikarosz a különleges tehetségű? Miért nem Talosz a pimasz, a fölényes, az ütésekre vetemedő? Ha ilyen lett volna, Talosz visszaüti! Ikarossal szemben tehetetlen volt apai imádatában. Daidalosz túlkiabálta nyugtalanságát: hangosan büszkélkedett Talosszal, vele ülte a sikeres és békés munka örömeit. Közben gyúlt a dühe Ikarosz ellen. A düh-rakásra került az *öregszik*, meg a számtalan többi...

Talosz hozta a körzöt. A Daidalosz számára ellenszenves szerszámot. Nem is egy perc... egy vak másodperc, az okok összeugranak, meglöki a belső kart, s az már át is dobja a hemzsegő dührakást, a védekező félelmet, a gyűlöletté összeragadó elégedetlenséget a *másik* ifjúra. Aki olyan, mint Ikarosznak kellene lennie.

Ettől a másodperctől fogva Daidalosz durván bánt Talosszal, szüntelenül belekötött. A fiú nem értett, nem is érthetett semmit, zavartan kutatta a mester kedvét. Ha az legorombította, hogy miért *így*, s ő *úgy* próbálkozott, vagy *amúgy*, azonos volt a válasza. A fiú életében először találkozott a nem műbe bilincsel, de az elevenül mozgó és az elevenbe vágó abszurdal. Szenvedett.

Daidalosz győtrőbben szenvedett Talosznál. Beindított egy beteg forgást, s ugyan-ez a forgás őt is pörgette, rázta, megpihenés nélkül. Tudta, hogy rosszat cselekszik, az önvád kínoztta, s a kibírhatatlan önvád kényszerítette, hogy még gonoszabbul bánjon Talosszal.

Talán, ha Talosz nem annyira egészséges... Kutatta a mester kedvét, később pedig belátta, hogy ezeknek a dolgoknak nem képes nyitjára bukkanni. Akkor meg egyébbel kell foglalkoznia. S bőrén érezvén a beteg forgást, magával a tárgyi forgással kísérletezett, egészséges lelkéhez hiven: termékennyel. Eredménye a fazekaskorong lett. Amikor remek találmányát első alkalommal elkészítette, örömeiben hebehurgyan elfelejtette a mostani Daidaloszt, s a régi képzett meg benne. Futott a régihez: jönné oda az ő munkapadjához, vagyis a fazekaskoronghoz, vagyis az ő öröméhez, közös örömhöz... Daidalosz azonnal elindult vele, némán ment mellette... Megnézte a találmányt, majd a fiú ujjongó arcába nézett... Valószínűleg belé nyilallt, hogy semmi hatalma felette. Ütheti, pörgetheti, rázhatja, a fiú dolgozik és diadalmasan dolgozik. Nincs hatalma felette, ahogyan Ikaroszon sincs. De lesz, mindjárt lesz!

Ekkor két tenyere közé kapta Talosz torkát, benyomta a gégejét. Szemhunyasnyi időparány... Nem is voltak magukban. Egy művész, egy inas a közelükben. Mire azok felocsúdtak, Talosz holtan hevert a fazekaskorong mellett.

Nem ők hozták a hírt, hanem Daidalosz. Higgadtan állt elé, sőt... így igaz: fenségesen. Kiteljesedett a transzfer, s ő azt hitte: nagyszabású a tette. Az apaság áldozata. Gyakran lappangott a tenyerében fojtogatás... Hogy megölné Ikaroszt... Most, hogy elpusztította Taloszt, már biztonságban vélte magát: sohasem fojtja meg fiát, s az hosszú életű lesz.

– Megöltem Taloszt, Isten.

Ilyenkor a téboly környékez minket. Tudjuk: igaz a hír. Elvégeztetett. De sokkal élesebben tudjuk, hogy nem! Nem! Bármí megtörténhet a bolygón, a legképtelenebb is igaz lehet, csak ez nem. Lélekvesztve rohantam Talosz munkapadjához. A fiú mögé térdeltem, karját emeltem, mellkasát préseltem, mint a mesterséges lélegeztetésnél. Szájába leheltem, oly erővel és oly soká, hogy már azt hittem: kilehelem a tudómet. Azután ráparancsoltam, hogy keljen fel. Messzire visszhangzott a parancs-refrén. Ezzelösen küszködtem. Pedig jól tudtam én: nem vagyok képes holtat feltámasztani.

Kimerültem, kihalt belőlem az indulat is. Odaszóltam valakinek: küldje Ikaroszt. Visszacammogtam Daidaloszhoz. Ott állt még, ahol hagytam, egyhelyben. Szomorú volt a hangom, pusztán csak szomorú:

– Elűzlek, Daidalosz.

– Nem ér váratlanul – felelt halkán. – De gondold meg: hiányozni fogok a műhelyedből.

– Nagyon hiányzol majd. Mégis nekivágsz most azonnal. Nekivágsz a semminek. Te olyan vagy, hogy találsz benne valamit. De távol innen. A közelünkben nem telepedhetsz le.

Jött Ikarosz. Már értesült a történetekről. Összekuszálódott. Az ő apja mindent mer... vakmerőbb, mint hitte... ez imponáló. A gyilkosság mégsem... éppen nem... Ikarosz a vágyaiban gyilkosságig sohasem terjeszkedett.

– Elindulsz, Ikarosz apáddal a száműzetésbe.

– Én nem öltem! – kiáltott fel. – Én dolgozni akarok itt, a műhelyben!

Daidalosz arca eddig barnapiros volt, mint bármikor. Most elfehéredett.

– Nem én vétkeztem! – kiáltott újra a fiú és messze húzódott apjától, hogy szava és mozdulata egyaránt jelezze: elkülöníti magát tőle.

Daidalosz megtántorodott, el is vágódik talán, ha egy bronzatléta vállában meg nem kapaszkodhat. Ikarosz érezte: valami rejtett módon neki is köze van a gyilkossághoz. És semmiáron nem akarta, hogy köze legyen hozzá.

– Felelj, Héphaisztosz isten, vétkeztem én?!

– Vétkeztél, vagy se, nincs választásod Ikarosz, apádat kell követned. Több szó ne essék erről.

– Előregedsz az ifjúság pezsdítése nélkül! – köpte hozzám utálattal a fiú. – Már se Talosz, se én...

Ezt hallottam utoljára Ikarosz szájából. Daidaloszból meg igen különöset. Ennyit mondott búcsúzóul:

– Köszönöm.

Őszintén mondta. Szeme hálát sugárzott. Amiért nekiadtam a fiát. Más javuk nem volt egymáson és a rajtuk levő ruhán kívül, amikor elhúztak a műhelyből, dermedt tekintetű alkalmazottaim sorfala között.

A KÖVETKEZMÉNYEK

Elűztem tehát műhelyemből őket. Sokáig süppedékes utakon bolyongtak ezután. Majd elvetődtek a Kréta-beli Knósszoszba, Minosz udvarába. A király megrendelte a labirintust. Daidalosz pedig fűtötten, küldetés-tudattal dolgozott.

A labirintus elkészült. Éjnek évadján odaszállították, elhelyezték benne a Minotauruszt. És megüzenték Athénba, hogy várják az első küldeményt, a hadijóvátétel első részletét. A viszonylag szabadlelkű athéniek hízelegtek. „Legkülönb ifjainkat, legkülönb lányainkat válogatjuk” – mondta a követük Minosznak. Arra számítottak, hogy ily módon meglágyul a király és a legközelebbi részletet elengedi. Amúgy is. Túlzott önbecsülésükben, hiúságukban arra nem lettek volna képesek, hogy görbehátú, nyeszlett ifjakat, penész színű, esetlen lányokat küldjenek. Valóban a legkülönbeket válogatták ki. Meg akarták mutatni a Kréta-belieknek, hogy milyenek az athéniek.

Minosz meg taktikai hibát követett el. Mivel szerfelett örült az athéniek önmegadásának. Mivel büszkélkedni akart hadizsákmányával. Megparancsolhatta volna, hogy

a hajó éjszaka kössön ki és titokban vezessék oda őket... Éppen nem. Ellenkezőleg. Azt parancsolta: délidőben érkezzék a hajó. És propagátorai a kikötőbe csábították a knóssoszi népet. Partra szállt hét gyönyörűséges arcú, szépövű szűz. Mögöttük a hét pompás testű dalia. A várakozó nép üdvívalgásban tört ki. Inkább a krétai hadifőlényt éltették, mint az athéni fiatalokat, mindamellett a felzengő hangot ők sem hallhatták barátságatlannak. Szemükben a szorongás kíváncsisággá változott, majd igézően elmosolyodtak.

Városszerte feliratok hirdették –, az írástudatlanok fülébe pedig a szószólók verk-lizték, hogy a tizennégy athénit átnevelő intézetbe viszik, ahol megtanulnak krétaiakká lenni.

Afféle ünnepségrendezők jártak előttük, elindult a menet, utánuk tódult a tömeg. A labirintushoz értek, azt kellett róla tudnia mindenkinek, hogy ez az átnevelő intézet. Tábla lógott a kapuján, gondos, sőt műves, kovácsolt betűkkel: „Ha jól tanultok, szabadok lesztek!” Csak a bejárat csarnok sejtett elő kapunyitáskor, semmi egyebet nem árult el a minden oldalról hiánytalanul zárt épület.

A knóssosziak érdeklődését felcsigázta a fiatalok szépsége és a színpadias, emlékezetes bevonulás. Minduntalan faggatóztak: ugyan ki oktatja őket, amikor senki-ről se hallják, hogy a nevelőjük lenne. Ugyan miért oktatják ennyire elzárva őket, hogy sose mutakoznak nyilvánosan? Ugyan mire szánják őket, megnősülnek és férjhezmen-nek majd Knósszoszban?! Kiderült: a város egész lakosságát kell sürgősen átnevelni, megtanítani a gyors feledésre. Ez egy város egész lakosságát tekintve lényegesen ne-hezebb munka, mint a tanulékony és rugalmas palotabeliek esetében.

A Minotaurus kitűnően érezte magát. A tizennégy athéniből felfalt egyet-egyet, rendszertelen időközönként, ahogy tévelygésükben, koplaló útkeresésükben elé ke-rültek. Majd teli hassal eljátszadozott öltözőjükkel, míg hajpántjuktól a sarujukig fosz-lánná szaggatott mindent.

Daidalosz ebben az időben depresszióba esett. Azaz máris saját útvesztője csapdá-jába. Ha kiült egy parti sziklára, éjszaka sem mozdult onnan, szemét napokon és na-pokon át a hullámokra meresztette. Ha ölébe tették az ételt, evett. Ha nem hozták, nem evett. Ikaroszhoz sem beszélt. Nekem azért hűdések állapotában is írt egy levelet. Ennyi volt: „Isteni Héphaisztosz! Nem érdemes. Semmit. Még a Képtelent sem. Daidaloszod.”

Azután lábra állt, erős természete utasítására. Kihallgatást kért Minosztól, hogy tiltakozzék. Így kezdte:

– Lelkiismeretem kívánja, hogy megkérdezzetek, Király, ha nem haragszol érte...

– Nem haragszom – szolt közbe Minosz –, egyáltalán nem haragszom, de nem is rendezkedem be arra, hogy az alattvalóim kérdőre vonjanak. Különbem köszönöm, hogy meglátogattál, így legalább újra gratulálhatok útvesztődhöz. Remekmű bizony, s nyilvánvaló: nem sikerülhetett volna ilyen tökéletesre, ha nem építet ennyi kedvvel-gusztussal, meggyőződéssel. Nagy és derekas munka, már csak azért is, mert egyedül a fiad segített benne. És nem segíthettek tanítványok, például egy bizonyos Talosz nevű sem. Mondom, Művész: még egyszer gratulálok.

Intett, hogy vége a kihallgatásnak. Meddig tartott, egy percre, másfélre? Eközben megromlott a viszonyuk. Minosz jól megjegyezte azokat, akik csupán a kérdés első ny-gyedét is fel merték röppenteni. Daidalosz pedig meggyűlölte a királyt zsaroló célöz-gatásáért és mert torkára forrasztotta a szót. Legkivált az athéni ifjak pusztulásáért.

Mit tehetett Daidalosz? Szívesen elszőkött volna Krétából. De a knóssosziak már felfedezték, hogy zseni él közöttük, diszpolgárságot és pazar villát ajándékoztak a mes-ternek. Ezt cserélje fel ismét a bolyongással?! Még a labirintus uralkodott a képzele-tén... felrémlett, hogy a szökéssel csak egy nagyobb, annál is tekervényesebb útvesz-tőbe vetné önmagát... Maradt és ritkán, ernyedten, immel-ámmal dolgozott. Ikarosz-nak és nekem mentegetőzött: a grandiózus művel egy időre mindent kidob magából a művész... hiába, lassú az újra-feltöltődés...

Telt az idő, Athénnek ismét szállítania kellett az új emberadót. Addigra kiderít-hetetlen csatornákon, de szertefolyt a tudás a városban a tizennégyek sorsáról. Úgy tet-szett: az athéniek a legszánalmasabb szolgalelkűségbe süllyedtek. Megüzenték, hogy az athéni királyfit küldik, a legkülönbek között is a legkülönbet: Thészeuszt. Megaláz-

kodásuk furfang volt. Thészeusz maga követelte, hogy az áldozatra szánt ifjak között lehessen. Elhatározta: végez a Minotaurusszal.

Thészeuszt kora ifjúságától mítosz övezte. Felülmúlhatatlan harcos, felülmúlhatatlan lantos, minden vállalkozása hősré vall és mesebelien szerencsés. Minosz lánya bele-szeretett a hírébe. Sohasem látta még Thészeuszt, de már határtalanul szerelmes volt belé és rettegett érte. Meg kellett mentenie.

Titokban felkereste Daidaloszt, könyörgött neki: találjon ki valamit. Daidalosz szívesen hallgatott a királylány kérésére, íme, a bosszú Minoszon! Ennél sokkal több is: lehetőség arra, hogy a labirintusból, mint kőbe teremtett műből kivonják az öldöklő valóság szegyenét. Lángesze újra lobogott. Feltalált egy fonál-anyagot, mely hajszál-vékonyága ellenére elszakíthatatlan volt. Azután megkereste az elrejtett kulcsot... a labirintus-kapu lakatját... Tilos lett volna magánál tartania, persze... de ő még annakidején kireszelte a kulcs-másolatot.

A bejárati csarnok túlsó küszöbére helyezte a fonalgombolyagot, ahol a kísérők nem láthatják majd... Végét a küszöb alá erősítette. Ariadné levelet tűzött rá. „A hős Thészeusznak.” „Életem szerelme! A fonalat legombolyítván húzd Magad után és a fonál mentén jöjj visszafelé. Hozzám! Várlak! A te Ariadné.”

Thészeusz pedig terve szerint: örökre végzett a Minotaurusszal. Majd megszöktette Ariadnét. Knósszosz felbolydult. Ariadné és a mester sikeresen szembeszegült Minosz akaratával... Ariadnénak nyoma veszett, a mester bármit mer... A Minotaurusz bőgése nem kelti fel többé az alvókat éjszakai álmukból...

Ennyi bőséges indok volt arra, hogy Minosz cselekedjék. És a bosszú azonfelül! A felfüggesztett, várakozó bosszú Daidalosz régebbi negyed-kérdéséért. A kirobbanó bosszú kedvenc lánya elvesztéséért.

Minosz parancsára a feliratok és a hírközlők elterjesztették, hogy Daidalosz, az idegen: aljas áruló, athéni kém. Büntetése: a labirintus. Ikaroszé is, mert az elvetemült gazember fia is résztvevett az üzemekben, apját követte, követi hát ezután is.

Amikor mindezt terjeszteni kezdték, Daidaloszra és Ikaroszra természetesen rácsukták már az útvesztő kapuját. Előbb megmotozták őket. Holmi másodkulcs, de még egy kenyérmorzsza sem maradhatott náluk.

Néhányan szövetkeztek Daidalosz és Ikarosz megsegítésére. Megkörnyékezték a labirintus kulcsosát, agitálták: fogja fel, hogy Daidalosz a kor legnagyobb művésze. Ha itt pusztul, az Kréta örök szegyenfoltja lesz. A kulcsos nem tartozott a műértők közé, vállat rántott. Ekkor Daidalosz hívei pénzt dobtak össze, sebtiben, de jókora összeget. A kulcsos értelme kinyílt. Azt ugyan nem vállalta, hogy megszökteti Daidaloszt és Ikaroszt, de a rendszeres élelmezésüket igen.

Daidalosz nekem úgy mesélte, hogy elhurcolásuk kevésbé volt iszonyú, mint gongolom, valószínűleg. Mindketten szilárdan hitték: megtalálják a szabadulás módját. Egymásban tartották a lelket. Ikarosz semmit sem tudott Ariadné fonáláról, vétlen volt. Most mégsem hivatkozott ártatlanságára, nem vádolta apját. Sorsközösséget vállalt vele, mint a törhetetlen jellemek. Bizom benne, hogy így történt. Mire Daidalosz nekem elbeszélhette... Ikarosz már nem élt. Halálában minden tette, gesztusa megne-mesedett, idővel tökéletessé változott. S talán csak azért nem látszott utólag iszonyúnak a labirintus öncsapdája, mert az még együvé zárta őket... Még ott lélegzett mellette...

A bejárati csarnok túlsó oldalán helyezkedtek el és nem moccantak onnan. Daidalosz meggyőzte fiát: ha elindulnak, nekivágnak a végveszélynek. Az útvesztő építkezés közben többször módosított tervrajza nincs a fejében. Különbösen is, ha mozdulatlanok, tovább bírják az éhezést. Csupán az agyuk járt, az kutatta az egérutat.

Besettenkedett a kulcsos, ételt hozott és megkérdezte, mit kívánnak másnapra. Takarékoskodni nem kell, Daidalosz hívei vállalják a költségeket.

Daidalosz azt állítja, hosszú életének ez volt a legboldogabb órája. Ott a labirintusban. Mert megtudta, hogy elszánt hívei vannak, mert bizonyossá vált, hogy nem vesznek éhen. Leginkább, mert nemvárt boldogságából kipattant az ötlet. Ha kérhet, hát kér...

– Itt a pusztá falakkal körülkerített ürességben alig-alig vánszorog a napunk – mondta a kulcsosnak. – Jó lesz az egyszerű étel, ha adsz mellé játékot. A madarak tol-

lában például elgyönyörködnénk... Egy-egy le is esik a magasból mellénk, azért jutott eszembe. De csak ritkán és kevéske... Tedd már meg, gyűjts nekünk tollakat, nagy madarakét, ha nem fárasztalak vele.

Másszor a nagy madarak csontját kérte... Megint másszor viaszt...

Amilyen megszálottan dolgozott a labirintusért, éppúgy dolgozott most, hogy ki-törjön belőle. Ikarosz is vele, szüntelen. Nem hogy vánszorogtak, vágattak a napok kísérleteik közben. Gondolták: a repüléssel kiteljesítik küldetésüket. Az útvesztő építése felszínre húzta a mélyben lappangót. A repüléssel magasba emelik nemcsak önmagukat, de az emberiséget. Lélekben máris repültek. S az apa imádta immár vele azonosult fiát, magját, folytatóját az idők végezetéig.

Óriás szárnyaikat többször szétszedték és újra ragasztották, míg hibátlanul megbízhatónak mutatkoztak. A bejárat csarnokban gyakorolták a repdesés mozdulatait. Pontosan megbeszélték, milyen magasságban kell majd szállniok, s hogy az esetleges baleset vagy kényszerleszállás miatt egy percre sem szabad eltávolodniok egymástól. Aztán kirepültek a tetőtlen labirintusból.

Az emberi faj legelőször rugaszkodik el a földtől! A vadonatúj élmény nagyszerűsége a legcsekélyebb félelmet is lesimitotta apában-fiúban. Ujjongva hagyták el Knósz-szost, majd Krétát is.

A nap tűzött, délre járt. Daidalosz odakiáltott fiának, hogy repüljenek alacsonyabban. Milyen a hang a parttalan levegőtengerben, szárnycsattogás közben? Talán Ikarosz felsőbbiségesen parancsolónak hallotta. Már hosszabb idő óta homogén egyetértésben, egyetakarásban éltek. Ikarosz megcsömörült tőle, valószínűleg. Talán feltámadt benne a szunnyadó dac. Feltámadt benne a *különb*-ség hite is – most érzékletesen, szem-melláthatóan megmutathatja! Emelkedni kezdett. Daidalosz kiáltott, óvta. Ikarosz még magasabbra repült. Van, akit megrészegít a zuhogó napfény. A becsvágy biztosabban. Ikarosz túlszárnyalhatja a zsenit, ő, Ikarosz és nem Daidalosz fia! A siker minden ediginél tüzesebb mámore volt ez! Előbb a józanság kötőanyaga olvadt el. Daidalosz üvöltött. Ikarosz még magasabbra repült. Vörös karikák gurultak keresztül-kasul a képen... vörös lángnyelvek kaptak a képbe... Daidalosz irreálisan látott... Egy égre törő révült mesemadarat, egyre kisebbet... Már csak pontnyit... Úgy érezte: mellkasa kiveti dobálózó szívét, s ő lezuhan... Ekkor a mesemadár zuhanni kezdett, egyre nőtt... elzúgott Daidalosz mellett a fia. Loccsanás a tengerben, a hullámok tovább hullámozottak, mintha nem történt volna semmi.

Daidalosz vagy összevonja erőit, a máskor nem működő tartalékokat is, s mindent egy központba, a repülőmozgásba sűrít – vagy a tengerbe vész ő is. A kétféle lehetőség nem állt össze tudatos gondolattá, kérdéssé. Szervezete döntött, veséje, lépe, mája élni akart. Nyilván a szíve és agya is, de csak mint test, szerv. A hús, a velő, a vegyi-anyagok... a faji tröszt üzemegységének alkatrészei.

Meggyötörte utóbb Daidaloszt az életösztönnök ez a terrorja is. Nem ő határozott. Ő követte volna Ikaroszt, s a halállal a könnyebb sorsot választja. De nem volt választója. Repült és repült. Majd földre ereszkedett Szicíliában. Itt összetörte szárnyát és a tollakat szétszórta. Többé úgysem emelkedik a levegőbe... látná a mesemadarat... hallaná a loccsanást...

Még bódulatban lépdelt. A leggonoszabb ütés jótékonyan narkotizál eleinte. Csak akkor engedi szabadjárja a kint, amikor az ütés helye már feketés lilára érett. Daidalosz még jelentkezett Kókalosz királynál. Ez az uralkodó is szívesen fogadta. Azonnal megbízta: készítsen csecsebecskéket a lányai számára. És azonnal műhelyt nyitott neki.

Daidalosz oly szép karpereceket, gyűrűket, öveket, fibulákat, nyakláncokat, fülön-függőket és hajpántokat gyártott, hogy ahhoz hasonlót sem ismertek soha Szicíliában. Daidalosz hozzátapadt a csecsebecséihez, mert vidám holmik voltak. Ha ezek szépségét, jókedvét ki nem aknázza: kinhalált hal. Lassút, elnyújtottat, nem úgy, mint ha az első loccsanás után egy második következett volna...

Gyorsan teljesítette a rendelést, munkáját a királylányok elragadtatással nyugtázták. Ezután a palotabeli hölgyek rohanták meg: nekik is, nekik is! Daidalosz pihenőt kért, mert már egész lényét görcsbe rándította a fájdalom és az önvád. Most ismerte fel, hogy visszájára fordult a transzfer. Ha nem öli meg Taloszt, én nem úzom el műhe-

lyemből, nem vetődnek Krétába, nem építi meg a labirintust és nem esnek a fogságba, nem alkotnak szárnyakat sem... Taloszbán Ikaroszt ölte meg, csak idő kellett, hogy a kettős gyilkosság végbemenjen... Ő pusztította el az egyetlen fiát!

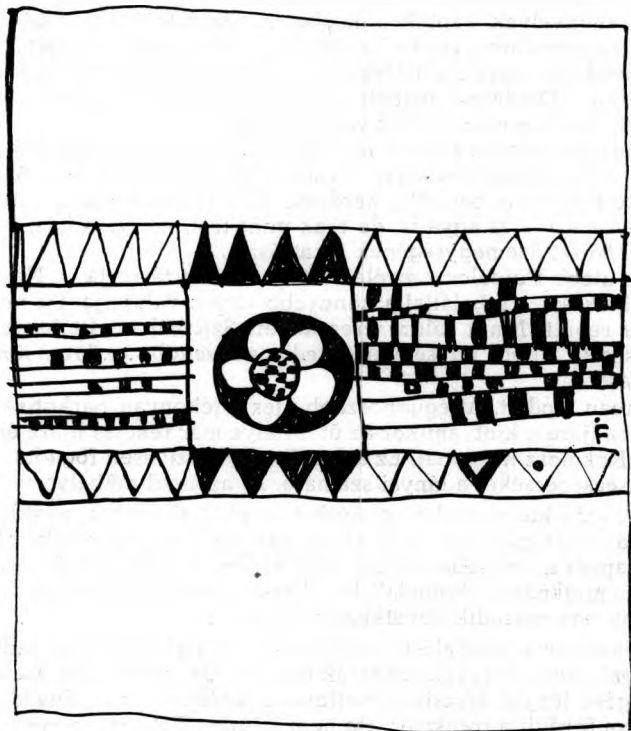
Az önvádat és a fájdalmat élete utolsó percéig magával vonszolta. Nem enyhítették meg a sokasodó évek. Ikarosz helyét nem foglalta el senki, semmi. Ő volt az izgató-szer, az erjesztő és Daidalosz egyedül őerte tudott kinyúlni egocentrikusságából. Az a feszültségtartalom, amit ő adott, pótolhatatlannak bizonyult.

Egy napon előkelő kíséretével Sziciliába érkezett Minosz. A protokoll szabályai szerint megkülönböztetett szívélyességgel vendégelték az idegen uralkodót. De jól tudták, mit akar. Bosszúból Daidaloszt. A ritkaság karperecek, gyűrűk, övek, fibulák, nyakláncok, fülöngyűgök és hajpántok hatása beláthatatlan. Kókalosz király lányai bármit megtettek volna a mesterért. Meg is tették a magukét. Amidőn Minosz elhevert reggeli fürdőjében, rátörtek és a vízbe fojtották.

Daidalosz gyűlölte már a halált, a gyilkosságot, még akkor is, ha az ő érdekében történt. Elmenni készült Sziciliából. Előbb azért meghálálta a királylányoknak, hogy megbosszúlták a bosszútervet. Gőzfürdőt épített nekik, tettük emlékére. Afféle kisebb, ártalmatlanabb labirintust. Ki lehetett találni belőle. De a szeszélyesen ide és amoda helyezett kamrákban és a tekervényes folyosókon áramló-kavargó, sűrű gőz így is az abszurdot érzékeltette. A gőz-homályosította szem célbavívó utakat nem láthatott.

A fürdő fölvatása után Daidalosz kőborolni akart a világban. Félttem: árva kőbor-kutya válik a zseniből. Megüzentem, hogy visszavárom.

Fogadkoztam magamban: hidegen bánok vele. Tapasztalja csak, hogy nem hula-jtom el az emlékeimet. Nem haragszom már rá, de nem is felejték. Csakugyan... Akkor is elevenen tolu-tak fel a múlt-részletek, amikor műhelyembe lépett. Nem értem, hogyan lehetséges... átöleltem. Ő a melle-re vetette magát. És sírtunk, mintha nem is férfiak lennénk, alkotásban edzett férfiak.

ODÜSSZEUSZ

Az ökrök este se mennek gyorsabban. Nem látják okát a sietésnek. Csak a megszokás miatt rakják a lábukat; de nemcsak a járást szokták meg, hanem a megszokást is. Mi más vonzaná őket hazafelé? Az istálló, a jászol? Itt kint is van fű, és a bent, mellettük kérődző teheneiben nem látnak semmi érdekeset. A munka nem fárasztó – az ökrök erős állatok. És az ekét húzni kell. Meg menni is kell. Amikor meg nem kell, akkor állni kell, vagy feküdni. Ilyenkor tavasszal, minden állat nyugtalan lett, megfélemedtek az engedelmességről, folyton a levegőt, meg egymást szimatolták, ki akartak törni a hámból, rohanni szerettek volna – ők csak csóválták a fejüket, ha egyáltalán csóválták, és nem értettek az egészről semmit.

A kisfiú nagyokat toppantott a földre; azon igyekezett, hogy minél magasabbra szökjön a por szétnyitott lábujjai között. Az öreg szolga tempósan lépegetett. Egyenletes hosszúkat, a lehető leggazdaságosabban. Időnként az ökrök közé csördített és elkiáltotta magát:

– Hóóó!

Aztán ment mindenki úgy mint addig.

Esteledett. A város fölött – a palota; nehéz kövekből rakott kőház, meg pár rozszant viskó az egész – mint egy nagy mézcsepp, csurran a tengerbe a Nap.

A vándor a palota küszöbén ült. Jókora, féligsült húst rágszálva figyelte az ökröket, amint betértek őket az istállóba. Aztán az öreg szolga átlépett rajta, a kisfiú pedig egyik lábát föl húzva ugrált be mellette a házba.

Odabent kanyargott a füst a nyitott tűzhely körül. A szolgálók paraszt raktak a háromlábak üstjeibe és föl hordták a szobákba.

A kecskelábú asztalok körül ültek a kérők. Napbarnított marhapásztorok, kócos szakállú tengeri rablók – a szomszéd szigetek királyai. Az asztalfőn Alkinoosz, a szószólójuk terpeszkedett, vele szemben, a túlsó végen ült Telemakhosz, a házigazda.

Lassan végetért a vacsora. Agelaosz – testes, tar koponyájú férfi, akinek a melle szőrével keveredett a szakáll – egy lábszárcsontot vert szét a kardja fokával, mások az enyves inakat rágták, Muliosz ezüstpántos, nehéz favödörben bort vegyített.

Otthonosan mozogtak, szemmel láthatóan jól érezték magukat a házban. Mind-egyikük tudta már, hogy mit hol keressen, hová dobja a csontot, melyik lánynak szóljon, ha eljön az este.

Pénélopé a hálókámba vezető lépcső aljában ült egy barnára öregedett, faragott karosszékekben. Csakugyan olyan szép volt, amint a fáma mesélte. A karja gömbölyű, a haja szőke, akár húsz évnek előtte, a szája is olyan még, mint az érett barack, amikor szétválván kifeszlik. Csak a szeme alá húzott apró árkokat az idő, vagy az este.

Elmerülten szemlélte a kérőket. Tekintete el-elkalandozott közöttük, elidőzött egyiknél-másiknál, némelyikre mintha rá is mosolygott volna. Ilyenkor, ha rajtakapta magát, gyorsan elfordította a fejét, és összeszorította a száját szigorú-keskenyre. Néha maga se tudta, hogy haragudjék-e rájuk, vagy sem. Évek óta ült itt közöttük minden áldott este. Eleinte, amíg egyenként szállingóztak, undorodott tőlük. Fölháborította, hogy a legudvariatlanabb kikoszorúzás ellenére is ittmaradtak, szemtelenül, illemmel nem törődve. Émelygett a faragatlanságuktól. Odüsszeusz jó modorú volt! Messze földön példaként emlegették választékos beszédét, udvariasságát. Végigfutott a hátán a hideg, amikor egyszer melátta Polüboszt, aki jóképű fiú léteére egy kis ragyás szolgálólánnyal ölelkezett a fürdőkámban. Odüsszeusz erre sohasem lett volna képes! Kik ezek őhozzá képest? Mik ezek? Az ostobaságuk is kihozta néha a sodrából. Két évvel ezelőtt Alkinoosz megleste a hálókamrába menet. Alig tudott kimenekülni a keze kö-

zül. Milyen durva, szúrós szakállá volt! És milyen erős szaga! Nem is lehet egynapon említeni az ő selymes szakállával, az ő testének illatával!

Az idő múlásával személytelenné vált az indulata. Már nem haragudott egyikre-másikra ezért, vagy azért. Valamennyit egyformán utálta; csupán, mert eljöttek ide. Néha-néha kifakadt Eurükleia, az öreg dajka előtt, de az csak ingatta nagy bölcsen a fejét, és azt mondta: Mit érne az erényed asszonyom, ha nem kísértenének? Csakugyan. A legmagányosabb pillanataiban beismerte, hogy hozzáértettek már ezek az emberek a várakozásához. Arra akart gondolni, hogy nem ezek nélkül, Odüsszeusz nélkül nincs értelme az erényének. Nem sikerült. Képtelen volt fölidézni az ő mozdulatait, simogatását, arcát. Az ő vonásait kutatta a teremben ülő férfiakon. Mindet látta már ezerszer. Mindegyiken fölfedezett valamit, ami mintha emlékeztette volna őrá; mindben csalódott.

Megnézte magának a vándort is, aki éppen a morzsákat szedegette ki a szakállából. Milyen kopott, összetört öregember! Sok mindenen mehetett keresztül. Magához intette az egyik szolgálót.

- Ki az az ember?
- Valami ingyenélő. Kidobassam?
- Ne! Mit tudsz róla?
- Nem sokat. A minap vetődött a szigetre. Állítólag hajótörött, de lehet, hogy csak sajnáltatja magát. Azt mesélik, hogy járt Trójában.

- Trójában?
- Azt mondják. Heléné hallotta a kikötői őről, aki beszélt egy pásztorral, és az...

- Vezesd föl hozzám!

Alkinoosz lépett hozzájuk egy serleggel. Kiloccsantott belőle egy cseppet, és átnyújtotta Pénélopének.

- A döntésedre, királynő!

Pénélopé nem vette le szemét a vándorról. Ivott egy keveset, aztán visszaadta a serleget, majd megbiccentette a fejét, és fölment a lépcsőn.

Alkinoosz dühösen lecsapta a maradékot a földre, az edénnyel együtt. A többiek kidülledő szemmel néztek Pénélopé után, egy pillanatra még inni is elfelejtettek.

- Micsoda nő! – motyogta Ktészipposz, aki minden este berúgott. – Micsoda nő! – és csuklott egyet.

A szolgálólány megérintette a vándor vállát.

- Az úrnő hivat.

A vándor összererezte.

- Engem?

- Téged. Gyere.

Föllált. Az ételmaradékot gondosan berakta az iszákjába, bekötötte, és letette az egésszet a sarokba – védett helyre.

A kérők mind odanéztek.

Szótlanul mentek fölfelé a lépcsőn. A lány fiatal volt, ringó csípőjű. Nem régóta lehetett a háznál. A fürdő szaga áradt a testéből, hajából pedig Pénélopé kenőcsének illata. Fönt, a fordulónál visszanevetett a kérőkre.

Odaértek a nagy hálóteremhez. Az úrnő a széles nászágyon hevert. A szolgáló megigazította a térdén a takarót.

- Elmehetsz – mondta Pénélopé.

A vándor összekulcsolta a kezét és mélyen meghajolt. Úgy is maradt, míg a királynő meg nem szólította.

- Hogy hívnak?

- Aithón a nevem, – mondta halkan a vándor. – Kréthé szigetéről származom.

Pénélopé figyelmesen szemlélte a férfit.

- Azt mondják, azt hallottam, megfordultál Trójában.

- Igen.

- Láttad Odüsszeuszt?

- Igen.

- A harc után hová ment, merre indult?
- Haza.
- Pénélopé önkéntelenül szétnézett, mintha Odüsszeuszt keresné.
- Beszélj! Hol láttad még? Ha igazat mondasz, azt kívánhatsz tőlem, amit akarsz.
- És ha nem?
- Pénélopé a takaróra ejtette kezét.
- Megöletsz?
- Nem. Nem öletlek meg. Én már nem öletek meg senkit. Csak várok. Egy akár-milyen kicsinyke hírt. Hazudhatsz is, csak beszélj róla. Mondd azt, hogy éll!
- A vándor köhögött.
- Pár évvel ezelőtt néhány akháj bárka kötött ki hajdani városom, Amniszosz öblében. Emlékszem, nyár eleje volt, amikor a tavaszi szelek elállnak, és minden hajón csak húzzák az evezőt. A kikötőben találkoztam veled, meg egy társával. Ha jól emlékszem, Eurübatésznek hívták a társat.
- Ó, Istenek!
- Élelmet kerestek, vizet a hajókra... Én a házamba hívtam és ott tartottam őket, amíg meg nem indult a szél. Akkor megajándékoztam, ahogy illik, majd útnak eresztettem őket. Odüsszeusznak kettős köpenyt adtam arany csattal, amelyen szarvas és kutya képe volt kiverve; mását annak, amilyent viselt. Eurübatésznek szaruból faragott kürtöt...
- Akkor öleltem át utoljára a nyakát, amikor azt a palástot a vállára kötöttem!
- Pénélopé kezébe temette az arcát. Amikor újra fölemelte a fejét nyugodtnak látszott. Sokáig nézte a vándort. Most nem látta öregnek. Ráncai, szájának szomorú vonallá záródott íve, őszülő haja, szakállá összeolvadt a szürkülettel, eltűnt, mintha csak álarcá lett volna valakinek. Az igazi tekintetét kereste tétova pillantásai között.
- Olyan dolgokat mondasz, kedves...
- Aithón - segítette ki a vándor.
- Kedves Aithón, amit szinte el se merek hinni. De még kevésbé merek kételkedni a szavaidban. Úgy tűnik, mintha régóta ismernélek...
- A vándor behunyta a szemét.
- Az arcod is ismerős. Nem láttalak valahol? Jártál már Ithakában?
- Meglehet. Már nagyon sok szigeten jártam. Talán megfordultam itt is, de ha így volt, nagyon régen lehetett. Az emlékek számai meglazulnak és az ember idővel nem is mer emlékezni mindenre.
- Miért ne mernél?
- A vándor lehajtotta a fejét és hallgatott.
- Pénélopé tapsolt:
- Eurükleia!
- Ráncos kis öregasszonnyá fonnyadt már a dajka. Olyan aszott volt, mint egy szakajtóban felejtett füge.
- Fürdesd meg a vendéget, adjál neki új köpenyt, inget a király ruhái közül, olyant, amilyen az ő barátjához illik.
- Mintha ő lenne - mondta maga elé Pénélopé, amikor kimentek. A hangja hasonlít leginkább. Meg a tekintete... Ó, ha egyszer visszajönne! Már mindenkiben őt vélem fölfedezni. Alkinoosz is emlékeztet rá. Az orra? Muliosznak a lépései... És ez a hang? Valóban ilyen hangja volt? Milyen hangja volt egyáltalán? És a lépései tényleg olyan súlyosak voltak, mint Muliosznak? Vagy könnyeden suhanók, mint Télemakhosznak? Télemakhosz a fia, neki kellene leginkább hasonlítania rá. Hanyattfeküdt az ágyon, kinyújtotta a lábait.
- Húsz éve meg van vetve az ágya minden este. Itt van az éjszakai köntöse is - átnyúlt a másik fekhelyre. - Ha egyszer betoppanna és idebújna? El se hinném. Meg sem ismerném az ölelését.
- A vándor egy nagy szapulóban állt, Eurükleia mosta a lábát.
- Uram, ez a sebhely!
- Elrántotta a lábát.

– Légy szíves, add ide a szappant!
– Miféle sebhely ez a lábád szárán? A bokádtól a térdedig? Hatalmas Zeusz!
A vándor beszappanozta a mellét, aztán levette az asztalról a kancsót, és vizet öntött magára.

– Semmi.
– Odüsszeusznak volt ilyen sebhelye! Vadászaton kapta, vadkan sebezte meg!
– Ezt lándzsa ütötte.
– A lándzsa nem ilyen sebet üt, uram!
– Nem jól talált el. Elléptem. Lecsúszott.
A dajka reszkető kézzel locsolta a vizet a vándor testére.
– Odüsszeusznak volt ilyen a lábán. Vadkan ütötte, vadászaton.
– Meglehet, – mondta a vándor – add a törölközőt.
– Hányszor láttam, amikor mostam a lábát! A bokájától a térdéig! Hatalmas Zeusz!

Eurükleia nagy könnycseppeket ejtett a szapulóba.
– Add a törölközőt, dajka!
A kérők elnehezülten böfögtek a letakarított asztalok körül.
– Mit csinálhat Pénélopé ennyi ideig avval a koldussal?
– Azt, amit velünk nem – röhögött Agelaosz.
– Anyámról itt egy rossz szó ne essék! – kiáltotta Télemakhosz, és törét bele-
vágta maga előtt az asztalba.

– Taknyos – mondta Alkinoosz.
Télemakhosz fölemelte a törét, de Alkinoosz rá se nézett, a zsíros koszt vakargatta le késével a tenyeréről. Télemakhosz összeszorította a száját és visszaült a helyére.

– Hírt hozott apámról.
– Meghalt? – Ktészipposz egy pillanatra magához tért részegségéből.
– Él! Hazafelé tart! – kiáltotta Télemakhosz.

A kérők mind feléje fordultak.
– Él! Jaj lesz nektek, ha megérkezik!
– Taknyos! – ordított rá Alkinoosz.

Télemakhosz szembenézett a hangoskodóval. Elmosolyodott, nyugodtan visszadugta törét az övébe.

– Kiabálj nyugodtan, megengedem. Zabálhatsz az asztalomnál, vedelheted a boromat, sértegethatsz is. Amíg tudsz. – Kirúgta maga alól a széket és megindult fölfelé a lépcsőn. Az öreg ökörhajtó szolgálta utána a köpönyegét.

Pénélopé a lábánál mutatott helyet a vándornak, amikor az visszatért a fürdőből.
– Ide ülj.

A vándor megtapogatta az ágy mennyezetét tartó oszlopot, mintha attól tartana, hogy kidől, ha valaki erősen nekiveti a hátát.

– Biztosan áll az – mondta Pénélopé –. Amíg a ház tartja magát, nem dől el.
A vándor fölkeveredett az ágy végébe.
– Amniszoszból hova indult? Mit mondott neked?
– Haza.

Pénélopé átölelte a térdeit. Hallgattak.
– Találkoztál vele később is? Mondta, hogy hazajön?
– Néha. Néha összefűjtak vele a szelek. Mondta, hogy keresselek föl.
– Nem üzent, hogy hazajön?
– Mindig hazaindult.
– És mégsem ért ide.
– Talán félt. Nem tudta, kit talál itt helyetted, ha hazajön.
– Nem hitt bennem?

Teljesen besötétedett. A háromlábos izzó parázs is kialudt már, csak a terasz fölött nézett be néha egy-egy csillag a lassan vonuló felhők mögül. A síró asszony válla fölött úgy tűnt, mintha a csillagok reszketnének. A kérdés, akár egy lassú szárnyú, súlyos madár keringett az időmarta gerendák között.

- Senki se hisz benned, királynő. Még a kérők se, pedig ők tanúi a tisztaságnak. Húsz év rettenetesen hosszú idő, és te túlságosan szép maradtál.

- A várakozás őrzött meg.

A vándor térdei közé temette fejét, nem szólt.

- Őrá vártam.

Ismét csend lett. A mennyezeten egy szúnyog próbálgatta a szárnyait.

- Nem lett volna szabad elengedned Trójába.

- Mit tehettem volna?

- Ha akkor itthon marad, most is itt heverészne az ágyon, mint azelőtt minden nap. Délután horgászni menne, vagy szétparancsolná a civakodó kecskepásztorokat.

- Mennyivel boldogabbak lennénk!

A vándor hanyattvetette magát. Az öreg deszkák megreccscentek a súlya alatt.

- Tíz évig volt Trója alatt. Az idő kivert a fejéből minden arcot, minden fát, minden követ, amit azelőtt ismert.

- Rám sem emlékezett?

A vándor a szoba sarkába révedt. Halkan beszélt és idegenül, mintha nem is hallaná, amit a királynő mond.

- Pénelopét nem felejtette el. Őt kereste Trója romjai között, s amikor szembe szállt a nála ezerszer erősebb Küklopszsal, olyan erőt érzett a karjában, mintha Pénelopét ölelné.

- Minden este megvettem az ágyát...

- Pénelopének erősebbnek kell lennie a Küklopsznál. Poszeidónnál is. Ezért árulta el magát neki. Ki akarta próbálni egy isten haragját. - A vándor suttogott, saját magának mesélt. - Kírké erős volt, ravasz, de mégis bölcs, az ő ligetében egy időben azt hitte, hogy megtalálta végre Pénelopét, szerelmes ellenségét.

- Szép volt, szebb volt mint én?

A vándor előrenyúlt, mintha a sötétség tömör testéből akarná kiformálni valakinek az alakját; de az éjszaka szétfoszlott ujjai között.

- Kírké asszony lett a szerelemben, ugyanolyan mint a többi. - Vastag, tömör felhők úsztak a csillagok elé. Elállt a szél és a szoba levegője megrekkent. Egy arasznyira se lehetett látni, csak érezték egymás lélegzetét.

- Vajon most merre járhat?

- Pénelopét keresi.

- Hol?

- Nem tudom.

- Mondd meg! - megragadta a vándor karját és megrázta. - Mondd meg!

- Nem tudom megmondani királynőm. - Nagy, csontos kezével lehúzta magához az asszonyt. Ösztönös mozdulat volt ez, maga előtt se merte megvallani, hogy miért tette. Talán megszánta az asszonyt, vagy megijedt és az ereje mögé akart elbújni. Átfonta, magához szorította, aztán nem tudta, hogy mit tegyen.

Pénelopé nem ellenkezett. Nem simult hozzá, csupán ernyedten engedelmeskedett. Arcát elrejtette a férfi bozontos, sós víztől durva szakállába, de nem érezte, hogy szúr, bőre sem érezte a kerges kéz nehezét. Izmai elernyedtek, elhagyták a csontok biztos oszlopait. Mintha az elmúlt húsz év várakozásának értelme hagyta volna el. Nem jutott eszükbe semmi.

A férfi az asszony haját simogatta. Betakarta vele az arcát, a szakállá közé keverte, ujjai közt pörgette, mint az aranyat.

- Pénelopé - suttogta, hogy megkapaszkodjék.

- Aithón! - mondta az asszony. Boldogan akarta mondani, de a hangja beszorult a testük közé.

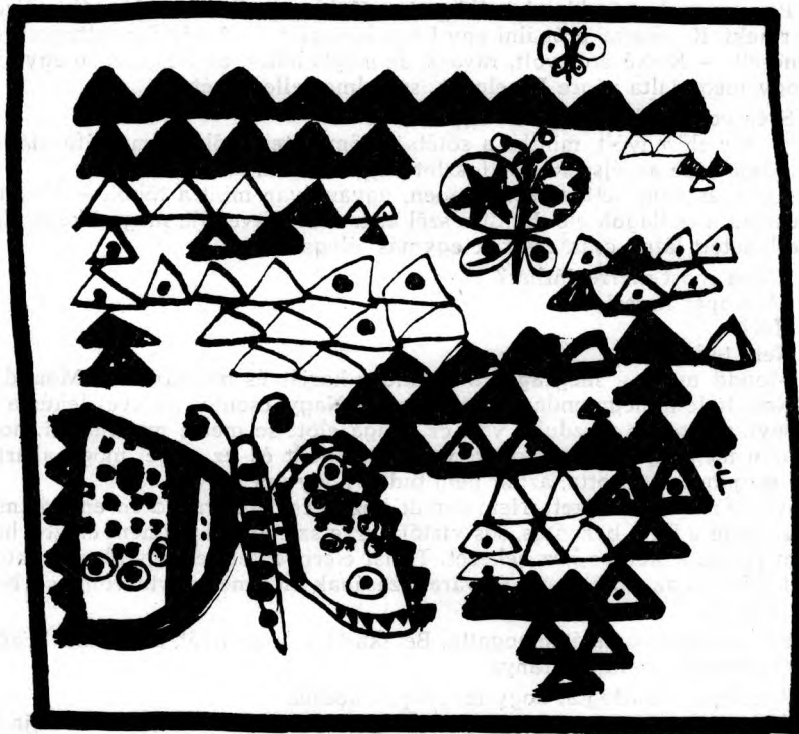
A vándor saját szakállát érezte az ujjai között.

Elengedték egymást. Pénelopé felült, a vándor maga mellé ejtette a karját. Az éjszaka megduzzadt közöttük.

Húsz évvel ezelőtt Odüsszeusz nem is sejtette, hogy hány sziget nyugszik az óceán ölében, más nőre sose gondolt, csak Pénélopére, így aztán sem Ithakára, sem Pénélopére nem gondolt igazán. Azt hitte, megvannak. Ha eszébe jutott, megcsókolhatta Pénélopét, körbejárhatta a langyoshomokú tengerpartot, elrejtőzhetett az erdő árnyas bokrai közé a tűző Nap elől. Eszébe se jutott, hogy meg kellene keresni mindezt.

A csónak mögött magasra csapott a víz, el-eltakarva a keskeny szalaggá olvadt szigetet. Vitorlája a szél sörényébe kapaszkodott és röppült előre ismét!

Pénélopé aludt. Olyan kicsire zsugorodva, amennyire tudott. Térdeit maga elé húzta, hogy eltakarja testét, és két karjával szorosan ölelte az ágy oszlopát.

Azért

*Azért, mert egy nagy fekete felhő
szerda délután fél négykor
eltakarja a napot, és egészen ötig
a nap előtt tartózkodik az égen,
kelyhed tőlem el ne fordítsd,
ne utálj, virág,
nem én vagyok a nagy fekete felhő.*

Fogat és karmot

*Jó a tigrisnek – foga van,
jó a medvének – karma van;
de én hogy védjem meg magam?
Fogat és karmot adj, Uram!*

*Teremtő, magad képire
kit alkottál – nincs semmije,
ki megvédené – senkije,
nem harap, nem mar senkibe.*

*Harapja, kinek foga van,
belemar, kinek karma van.
Sebeket ki nyal hangtalan –
fogazd és karmoza föl, Uram!*

Ó, bárcsak

*Ó, bárcsak ismernétek trükkjeim!
Bűvészkalap alá rejtem a kint.
Minek is szánakozni valakin,
kit nem fed föl, hanem elrejt a rím?*

*Kit nem fed föl, hanem elrejt a rím,
minek szánakozni ily valakim?
Bűvészkalap alá rejti a kint.
Ó, bárcsak ismernétek trükkjeim!*

Kit a mélység el nem oldoz

*Kit a mélység el nem oldoz,
arca ki se látszik,
kockázhat érte istene
a biztos pusztulásig, –
nem tudja, hogy boldogtalan
apja visszatérhet,
s hogy vízre dönti homlokát,
s ajkán viaszkéreg, –
már nem hallja a lovasok
talpa alatt a gallyat,
hogyan futott innen, s egyszerre
gerince összeroppan,
még nem tudja, hogy szó, a hit
ablakot tép a falba,
s betör a pázsit, rozsdá ul
tükörre, fára kardra, –
hogyan hű csapdái túl az ég
leomló partfalán
veszélyesek még, s évei
keringnek körbe udvarán – – –*

*

*Mert egyszerű, hogy megszületsz
föld-ég között az ágyon,
s anyád elejt, majd áttaszít
törvényen és halálon, –
hogyan tovább úsznak a csónakok
meg ifjúságod háza,
s valami ének messziről –*

Öltöztet hóba, sárba.

Tavaszi holdtölte

1.

*Ördögök szekeren völgybe-szakadt rosta –
Tű tokán ki taszít át a csillagokba,
s öklébe ki ragad? – Keserű vigaszod:
virágként kinyílik Brueghel-i udvarod.*

2.

*Reped már tarisznyád, lugasaid égnek,
megperzselt darvaid, kutyád visszatérnek,
s eljön az angyal is! – Ezékiel arca
szögön himbálódzik, bólint jobbra-balra.*

3.

*Te lennél, te vagy ez? – Tavaszod roncsai
földokló hegyek közt próbálnak szállani,
s Z úr meg Y kertedre rátalál, –
berozsdált világuk füledbe kiabál.*

4.

*Holdjaid torognak, megindul a zápor,
félőrült madarak zuhognak a fákról, –
s föllázadt fű-tenger menetel a pára
ködén átderengő csodák országába.*

5.

*A többi csak tévedés, lakatlan csillag.
Begombolt magányod csontig kirabolhat –
Vándorolsz, vándorolsz szegénytől fényesen,
hajnaltól napestig, páncélban, védtelen.*

Oroszlánok kora

Regényrészlet

II.

Jó ideje zötyögtek már visszafelé a rossz, gödrös utakon, amikor balról a zöldes táj bordái közül egy templom vékony fémcsúcsa szűrődött ki az égre.

– Egyszer már jártam ebben a faluban – szólalt meg Bencze, s úgy érezte közben, szinte megszabadul a szavaktól.

– Ott a völgyben?

– Ott.

– Ronda egy falu lehet.

– A völgy szép. Az erdőben sok a gomba.

– Mikor jártál te ott?

Emelkedőre kapaszkodtak. Benczét megnyugtatta, hogy az autó fűlsiketítő erőlködése elnyeli Wolf szavait. Nem értette, hogy miért. Azt sem értette, hogy miért kezd vörösödni az arca, aztán érezte, hogy a pirosság átterjed a mellére, onnan még lejjebb más testrészek felé s a lábujjakban végződik. Már idefelé is meg akarta említeni, hogy ebben a faluban született, de valami visszatartotta, később pedig a nagy izgalom közben megfeledezett, hogy szóljon erről Wolfnak.

– Még kiskoromban jártam itt – hazudta hirtelen. S nem értette, hogy miért hazudik.

– Kiskorodban ott voltál velünk a bányatelepen – mondta Wolf.

– Ez még azelőtt volt. Az apám kiadott falura, hogy megerősödjek.

– Rokonokhoz?

– Itt nem voltak rokonaink – mondta Bencze, s akkor a múltból mintegy cáfolatként előtűnt egy kövér, mezítlábasszony; mindig az udvaron csapkodott a söprűjével, és az öreg madarakra emlékeztető hangon kiáltozott az utcára, meg a szomszédokhoz Bencze után. A nagymama volt.

– Akkor szolgának adtak – állapította meg Wolf.

– Nem szolgának – vörösödött el Bencze.

– Csak úgy tartottak? Ingyen hizlaltak? Dolog nélkül? Ilyen bolondról még nem hallottam.

– Apám fizetett értem.

Wolf nem kérdezett többet. Azt gondolta: Ez a Bencze nem tetszik nekem. Miből fizettek volna, mikor épp olyan szegények voltak, mint mi. Biztos valami kövér ángyikája van itt ebben a faluban, aki hozzánk képest beszélni se tud rendesen, és most szégyelli előtűnk...

A legközelebbi táblánál intett a sofőrnek. Balra fordultak. A földút olyan keskeny volt, hogy egy jármű éppen csak elfért rajta.

– Hova megyünk? – rántotta meg Bencze Wolf karját.

– Megnézzük, hogy hol híztál meg ekkorára – vigyorgott Wolf.

– Nem fontos. Egy csöppet se fontos nekem...

– Mit riadozol? Vagy valami terheli a lelkedet? Azért nem akarsz meglátni ezt a falut? Kicsúzliztad az ablakokat, vagy eltörted a köcsögöt?... Vagy egy lány van a dologban, Bencze?... Nézz oda!... Egész rendes falunak látszik messziről...

A falu előtárult a mélyből.

– Nem... nem... – mondta Bencze megzavarodva, és tisztán érezte, hogy nem akarja a viszontlátást. De, mint ahogy bevallani se merte, hogy a szülőfaluja fekszik a lábuk előtt, és ahogy a meredek, agyagos szerpentinén nagy ügyel-bajjal ereszked-

tek lefelé, méterről méterre szorítja össze valami, mint a prés – úgy a tiltakozáshoz sem érzett elég erőt magában. Csak izzadt a posztózubbony és a sapka alatt, mintha magas láz gyötörte volna. Önmagával sohasem törődött sokat. Ha valami eszébe jutott, nem szövögette tovább a gondolatait, sohase fogta el a vágyakozás, hogy a dolgok végére járjon, és így, ha időnként valami oknál fogva mégis meglátta önmagát: roppantul elcsodálkozott, furcsa félelem fogta el. Valami hasonlót érzett most is, és azt gondolta: Csak tudnám, mi az atyáuristenért tagadtam le, hogy itt születtem? . . .

Wolf a templomnál megállította az autót. Többen azonnal kiugráltak az átmelegedett ponyva alól. Útközben befűlledt a fojtogató, homokos por. Nyújtózkodni kezdtek. A foglyok, akiket Wolfék magukkal hoztak, és a csuklójuknál fogva egymáshoz kötöztek, a Rába belsejéből óvatosan pislogtak kifelé... Wolf azt mondta magyarázatul a többieknek:

– Bencze egyszer itt volt kiskorában. Most eljöttünk megnézni, hogy mi történt azóta.

A többiek érdeklődve körülállták Benczét, aki nagy zavarban volt, mondani akart valamit, talán csak annyit végre: Itt születtem én, halljátok, az előbb is mondtam, de ti nem figyeltetek oda. . . . Tanácstalanul nézett körül, mintha a házat kereste volna, ahol született: talán az ott szemben, vagy egy másik dűledező a falu végén, gondolta, és mostani helyzetében ezt a bizonytalanságot érezte az egyetlen megbízhatónak.

Wolf az árkon túl fölfedezett egy csonka kökeresztet, amelynek csak a függőleges szára maradt épségben, Krisztus átszögelt tenyere a levegőben meredezett, mintha el akart volna szállni. Átkelt a kiszáradt árok fölött egy keskeny pallón egyensúlyozva. Többször is körbejárta a keresztet, elolvasta, hogy ki állította a templom elé, milyen alkalomból, közben pedig azon törte a fejét, hogy mihez kellene kezdeni egy olyan faluban, ahol Bencze megfordult kiskorában: Igazán megkereshetné a házat, ahol meghizlalták, de csak áll ott az autónál, mintha halvány fogalma se volna arról, hogy miért jöttünk most ide, gondolta, és akkor észre vette – mintha abban a pillanatban bukkant volna elő a semmiből –, hogy az akácfa ferde árnyékában egy mezítláb, fiatal lány ácsorog, és nézi őt.

A lány hosszú, barna haját hátul a nyakánál színes szalag fogta össze. Kifehéredett ruhája egykor talán kék színű volt, a varrások helyéből ítélve fodrok is díszíthették.

Wolf közelebb ment.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte érdeklődve.

– Nézek – válaszolt a lány.

– Azt látom. De miért nézel ilyen szomorúan?

A lány arcán rövid mosoly suhant át, de Wolf ebben nem volt egészen biztos. Inkább csak érezte a lány mosolyát. Azt gondolta: De jó volna tudni, hogy mi minden van ennek a lánynak a ruhája alatt!

– Hány éves vagy te? – kérdezte, és közelebb lépett.

– Tizenhét múltam.

– És mi a neved?

– Milka.

– Igazán szép neved van – ingatta Wolf a fejét.

– Nem is szép.

– De szép, ha mondom.

– A szomszéd lánynak sokkal szebb neve van – mondta a lány.

– Szép neved van, ha én mondom – makacskodott Wolf. – Meg te magad is szép vagy.

A lány elvörösödött.

– Csak nem akar udvarolni?

– Miért ne udvaroljak?

– Akkor udvaroljon – mondta a lány. A szeme kinyílt, egy csöpp kihívás nélkül nézett Wolfra.

– Ha nem előzőtt meg valaki . . .

– Nincs nekem senkim ebben a faluban.

– És máshol?

– Ott se – nézett a lány tűnődve abba az irányba, ahol a teherautó állt, de nem a teherautót látta, annál sokkal messzebbre nézett. Azt gondolta: Istenem, milyen magas egy ember, ha meg akarnám csókolni, föl sem érném... De miket gondolok én egy idegen ember előtt? – riadt meg hirtelen, mintha tettenérték volna, s úgy érezte: ideoda mozdul benne valami, a szívétől a fejéig szálldos, aztán zuhan lefelé a gyomrán is túl, le egészen, ameddig lehet, aztán vissza fel. Talán egy madár, gondolta, és Wolf-ra pillantott.

Wolf pedig csak nézte a lányt egyfolytában, megfedkezve a szavakról, Benczéről, a többiekről, a völgyről, és úgy tűnt: már hosszú évek óta figyeli a lányt. Ismerős volt az arc, amelyen lent a száj oldalán minden mosolynál két, félkör alakú kemény vonás jelent meg. Ismerős volt az arc, amely talán a rövid szempilláktól: szemben nézve csodálkozó volt és nyílt, oldalról nézve azonban hűvös és tartózkodó. Aztán egyenes ívű, vékony orrát vette vizsgálat alá, aztán a szem színét; érdekes, lehet, hogy kék, de lehet, hogy szürke, gondolta Wolf, aztán hosszú, sima haját nézte, amely árnyékban barnának látszott, a fényben pedig szőke volt. Végül a lány csupasz lábára pillantott, a bokája körül és a lábaszárán fűszálak száradtak, és azt gondolta: Harmatos fűben járt, le se tagadhatná...

A lány észrevette Wolf pillantását.

– Cipőt akartam venni – mondta. – A boltosnál voltam most.

– Cipőt? – mosolyodott el Wolf. – Szép lábad van neked anélkül is.

– De vasárnap csak nem járhatok cipő nélkül? – nézett a lány korholóan Wolfra.

– Vasárnap csakugyan nem – bólintott Wolf.

Hátra pillantott. A többiek megfedkeztek Benczéről, közelebb szállingóztak a teherautótól. Az árkon túl – tisztos távolságban – megálltak, le nem vették a lányról a szemüket, és növekvő érdeklődéssel hallgatták a beszélgetést.

König átszólt az árkon túlról. A kezével is intett.

– Miért nem vettél cipőt magadnak, te lány?

– Mert nem adott a boltos!

– Biztos nem volt pénzed! – kiáltotta König túlról.

– De volt pénzem...! Azt mondta, hogy fehér pénzért nem ad. Csak kék pénzért ad!

Wolf arcáról eltűnt a derű. Az arca megfeszült, nem az a fiatalember volt már, aki egy szép lányra bukkant, s azon töri a fejét reménykedve: milyen jó volna, ha a szívébe zárnák egymást.

– Ezt mondta a kereskedő? – kérdezte.

– Ezt mondta, szó szerint.

– Hol lakik?

– Kicsoda?

– A kereskedő, aki ezt mondta neked.

A lány elfordította a fejét.

– Itt a faluban.

Wolf megfogta a lány karját.

– Elvezetnél bennünket oda?

A lány szeme riadtan kitágult.

– Nem tehetem.

– Félsz?

– Mit szólnak a faluban, hogy beáruztam a boltost? Ha maguk elmentek, talán még meg is vernek engem itt – mondta a lány. Tekintete segélykérően verdesett ideoda. Volt egy félbemaradt mozdulata is, mintha el akart volna szaladni. A jóvátehetetlen bűn fölött érzett aggodalommal a hangjában, de megadva magát a sorsának és a gyöngeségének, azt mondta még csöndesen Wolfnak: – Ha annyira akarják, elmagyarázom, hogy merre kell menni.

Wolf megszorította a lány karját, a lány pedig érezte, hogy kezdi elhagyni az ereje, mind kevésbé tud ellentállni Wolf mozdulatának. Azt gondolta tehetetlen fájdalommal: Ó, istenem, ha nem éppen ő fogná a karomat, hanem azok közül valamelyik, akik ott állnak túl az árkon... Miért pont ő fogja a karomat? Miért pont ő?... Nem

sok hiányzott, hogy elsírja magát. Nem értette, hogy akaratán kívül megmozdulnak a lábai, mintha nem is az ő lábai lettek volna, s a keskeny pallón csak könnyen átlebent.

Wolf a lányt maga mellé ültette az autón. A lány szívét összeszorította a félelem. Megfejtethetlen volt előtte, hogy miért nem mondott nemet Wolfnak. Hallgatnom kellett volna a cipőről, korholta magát, miért is kellett nekem éppen ott állni a kereszt-nél? Most már mi lesz velem, hogy ideültem a férfiak közé? ... A madárszárny repdeséséhez hasonló gondolatok csak növelték félelmét, de a félelmen is átsütött egy furcsa fölfedezés: mintha eddig – anélkül, hogy tudott volna róla – egy idegen lány lelkét hordta a testében, és erre a furcsaságra csak most, Wolf megjelenésével derült fény. A katonák arca elmosódott előtte, egyiket nem tudta megkülönböztetni a másiktól. Állandóan csak egyetlen arc lebegett előtte, mindenkit és mindent behelyettesítve, pedig nem is mert nagyon ránézni, mégsem szabadulhatott Wolf sovány, porlepte arcától, amely ha feléje fordult: egyszerre volt csodálkozó, és ugyanakkor mintha követelt volna tőle valamit.

A kereskedő a boltja előtt állt, amelynek két belső ajtószárnát teleszőgelte pléh-reklámokkal. Amikor meglátta a billegve közeledő teherautót, rosszat sejtve besietett a boltjába, és onnan nézelődött kifelé, abban a csöpp reményben, hogy a vöröskatonák elkerülik a boltját.

Wolf megállíttatta a kocsit. A lányt a sofőr gondjaira bízta, ő pedig Benczével és Königgel benyitott a boltba. A kereskedő előbb hátrafutott az ablaktalan, bűdös rak-tárba, ahonnan nem is vezetett kijárat az udvarra – még csak el se menekülhetett volna –, majd az ajtónyitásra ijedten büjt elő a hordók, deszkaládák nehéz szagú sü-rűjéből, miközben egy fehér bolti köpenyt próbált felrángatni magára. Wolf megle-pődve nézte a vékony, inkább könyökvédős hivatalnokra emlékeztető kis embert. Egé-szen másra számított – előredőlt, megereszkedett nagy hasra, zsírtól fénylő arcra, ha-talmas ragadozó kezekre. Az egyetlen, ami egybevágott az elképzelésével, az a bi-zonytalan, bújkálva közeledő mosoly volt, amelyről nem lehetett pontosan tudni, leg-feljebb csak feltételezni, hogy a kereskedő arcának melyik részén is mosolyog.

– Cipőt szeretnénk – mondta Wolf, és a fegyverét keresztbe rakta az üvegtetejű pulton.

– Cipőt, igenis ... Hogyne ... – pislogott ijedten a kereskedő egyikről a másikra. Szolgálatkészen kirakott a pultra néhány pár fénylő cügos cipőt, szögelt talpú bakan-csot, magasszárú csizmát. Előbb a fegyverre, majd Wolf sapkájának tüzelő vörös csil-lagára pillantva azt mondta: – Tessék csak választani, elvtársak ... Amelyik tetszik, azt válasszák ki!

Wolfék kézzől kézre adták a lábbeliket. Az ajtó világossága felé tartva nappali fényben nézegették szép fényüket, ráleheltek, majd a zubbonyuk ujjával dörzsölget-ték. A kemény talprészeket hosszasan és szakszerűen nyomogatták, kopogtatták, mu-togatták egymásnak, mintha igazi vevők lettek volna. A szép, tartós holmik láttán el-ismerően bólogtak egymás között.

– Csakhogy nekünk női cipőre volna szükségünk – mondta Wolf, és a két csiz-mát egymás mellé állította a pultra.

– Női? – rezzent össze a kereskedő. Egyszerre émelyegni kezdett a gyomra, úgy érezte; menten rátör a hasmenés, már nem is tudja visszatartani. – Szóval, női ci-pő ...

– Mit csodálkozik? Ha nőit mondtunk magának, akkor nőit hozzon ide! – mor-dult rá König, és a fekete cügos cipőt, ami a kezében volt, levágta a pulton átvetett vá-szon lószerszámokra. Onnan az egyik cipő lefordult, bele a kenőcsös dobozba.

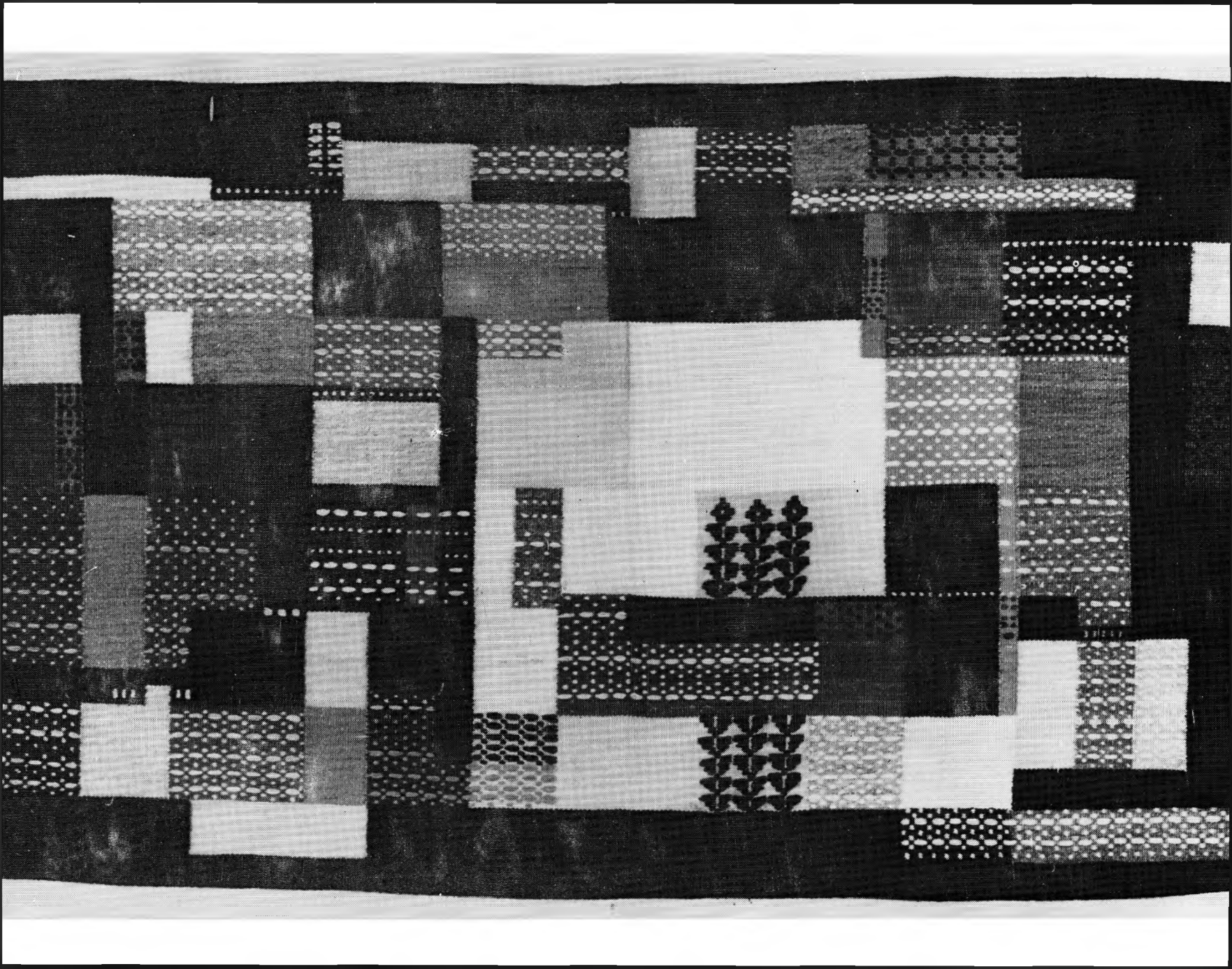
A kereskedő a szemével követte a cipő útját. Nem nyúlt utána.

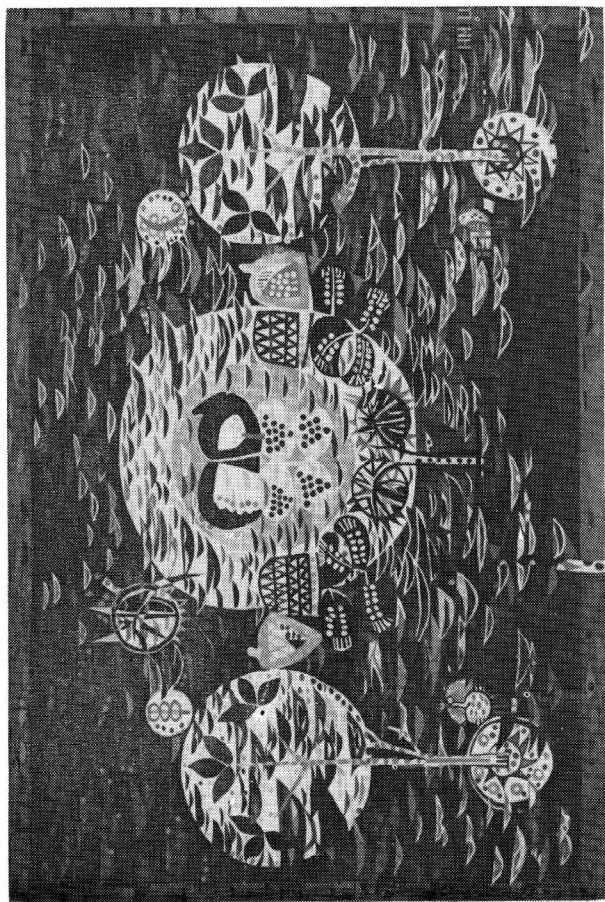
– Vagy nincsen női cipő? – tolakodott előre Bencze.

– Van, kérem ... Mindenféle cipő van itt.

– Akkor hozza ide gyorsan, amit kértünk!

– Igenis, kérem ... Hozom rögtön! Nőit hozok, természetesen – hebegte a ke-reskedő. Fehérebb már nem is lehetett, s nem értette: honnan van még ereje ahhoz, hogy megmozduljon.

König, aki a kereskedő pillanatnyi habozását ellenkezésnek fogta fel – a puska csövével barátságtalanul a vékony kis ember felé bökött.

Wolf három pár női cipő közül kiválasztotta a legfényesebbet. A pántja közepén fénylő üveggomb díszelgett. Ez tetszett neki a legjobban.

– Ez megfelel – mondta.

– Igenis, kérem – hajolt meg a kereskedő.

– Mi az ára?

– Nincs ára.

– Mi az, hogy nincs ára? Ingyen adja?

A kereskedő tekintete alázatosan Wolf arcára tapadt.

– Nem kérek én ezért semmit maguktól. Tessék csak elvinni...

– Azt kérdeztem, hogy mibe kerül ez a cipő! – mondta Wolf keményen. – Vagy ingyen osztogatja mindenkinek?

– Én... – jajdult föl a kereskedő.

Nem folytathatta, mert König áthajolt a pulton, csaknem át is lendült az erős mozdulattól.

– Kék pénz, vagy fehér pénz ennek az ára? – kiáltott a kereskedőre.

Wolf odaszólt Benczének.

– Mondd a lánynak, hogy jöjjön be!

A kereskedő abban a pillanatban hangtalanul összecsuklott a fiókjai, feltépett dobozai, csomagolópapírai közé. Nem birta tovább az idegizgalmakat, és eszméletét veszítette.

A bolt előtt csődület támadt. Izgatott asszonyok, akik nem mertek belépni az üzletbe, csak kívülről nézegettek befelé és hallgatóztak.

Wolfék szótlanul törtek utat az autóhoz.

– Osztás lesz? – surrant utánuk az asszonyok csődületéből egy ragadozó hang.

Wolfék nem válaszoltak, vissza se néztek.

A lány sokáig forgatta a cipőt. Látszott rajta, hogy tanácstalan: elfogadja-e vagy sem. Az üveggombot nézte, ahogy meg-megcsillant a napon. Az ujjával gyöngéden hozzáért. Megint volt egy félbemaradt mozdulata, mintha nyújtotta volna a cipőt Wolf-nak: nem kell, nem fogadhatja el, aztán egy pillanat alatt megint a gyöngesség határán érezte magát. A tenyerével letörölte a talpát, felhúzta az egyik cipőt, aztán a másikat. Wolfra nézett. Valósággal beleizzadt a gyöngességébe, aztán átmenet nélkül sírni kezdett.

A szakasz tagjai közül többen az autó mellett ácsorogtak, nézték a lány lábát, ahogy szépen, keményen feszül a cipőben, és elégedettek voltak a fejleményekkel.

– Örülsz a cipőnek? – kérdezte Wolf.

– Örülök – szipogta a lány.

– Miért sírsz mégis?

A lány a kezével letörölte arcáról a könnyeket.

– Nekem ezután már nem lesz helyem itt a faluban.

– Ne félj! – simogatta meg Wolf a lány arcát. – Te mostantól a proletárdiktatúra védelme alatt állsz.

A lány nem szólt. Nem értette egész pontosan a szavak jelentését, csak azt fogta fel, hogy Wolf ott áll mellette a lötyögős, rosszul viselt szürke zubbonyában, olyan, mintha nem is az övé volna ez a zubbony, fanyar férfiszag árad belőle, dohányillat, egy kis izzadság és a száraz mezei füvek keveréke. A fejük egy magasságban van, meg is csókolhatná, ő meg akkor visszacsókolná, és beszél hozzá, senki máshoz most, csak hozzá.

– Majd beszélék az apáddal meg az anyáddal is – mondta Wolf.

– A nénémnél vagyok itt.

– Apádék hol vannak?

– Az anyám meghalt két éve már, az apám pedig T.-ben szolgál a vasútnál. A kisöcsém is ott van vele...

– Akkor te velünk jössz – mondta Wolf határozottan.

A lány a fiatalemberre pillantott.

- Nem tudom, hogy mehetek-e?
- Miért ne jöhetnél te velünk?
- Csak... – mondta a lány szomorúan, és szeretne volna valahogyan megmondani, hogy az a másik lány, akit eddig a lelkében hordott, az véglegesen felülkerekedett benne, de nem tud igazán örülni most, mint ahogy fájdalmat sem okoz, hogy az a lány, aki reggel még ő volt: érthetetlen módon nincs többé.

Wolf nem szólt. A zubbonya zsebéből papírpénzt szedett elő. Nem sok volt az egész, csupa kis címlet. Találomra kiszámolt belőle valamennyit, a többit visszagyűrte a zsebébe. A pénzt bevitte a boltba, letette az üvegre a lószerszámok mellé.

A kereskedő már éledezett. Asszonyok térdeltek mellette, akik különben nem szerették a boltost, fősvénynek és gusztustalannak mondták, de esetlensége most megindította őket. Hidegvizes ruhával törölgették az arcát és kigombolt mellénye alatt a szíve táját. A feje alá üres gabonás zsákokat gyűrtek. Wolf egy kis sajnálattal nézett rájuk; a kereskedőre is, az asszonyokra is, akik mint a varjak lepték körül a vékony kis embert, és érthetetlen volt előtte az emberi helyzetnek és magatartásnak ez a látványa. Az is érthetetlen volt, hogy az asszonyok nem törődtek vele, nem kérdeztek, nem siránkoztak, nem helyeseltek, csak szorgoskodtak. Wolf rövid időre megállt a kereskedő fejénél. Lenézett rá, s ez elég volt, hogy egyszerre valahogy minden elmozduljon a helyéről. Szerette volna parancsnok módjára átgondolni a jövőt, az övét, a lányét, a szakasz minden tagját, egy kicsit még a varjúszerű asszonyokét is, de képtelen volt most akár a holnapra is gondolni, s csak így vigasztalta magát, míg aztán nagy léptekkel kicsörtetett a boltból: Ha tudnám, hogy mi lesz, akkor azt is tudnám, hogy most milyen vagyok, és hogy helyesen cselekszem-e?

Amikor visszatért az autóhoz, megsimogatta a lány arcát.

Egy órába telt, míg a Rába felkapaszkodott a serpentinre.

A mély kerékvágások között időnként erőlködő, fekete füstököt eregetett a kocsi. A domboldal fiatal erdeje, az egész völgy visszhangzott a motor ütemtelen, kapkodó puffogásától, ennek ellenére volt valami tiszteletreméltó abban a makacs rendületlenségben, hogy sem a gép, sem a sofőr nem adta fel a már-már kilátástalan küzdelmet. A sofőr időnként elkáromkodta magát, ilyenkor nyolcan, tizen leugráltak hátul, és megtolták az agyagbordákon billegő, imbolygó kocsit. Már közel voltak a tetőhöz, amikor egy meredek dőlésű kanyarban – ahová a sűrű lombozat és a magas homokfal miatt a nap sohasem süttött be – a Rába a nyálkás agyagon váratlanul elkezdett farolni, majd csúszni visszafelé. A sofőr sápadtan pillantott hátra. Az autó mögött megrecscent egy fiatal akácfa, majd kidőlt. Mind leugráltak, a foglyokat is lerángatták. Ordítottak, káromkodtak, az autó pedig egyelőre minden erőfeszítés ellenére nyomta őket vissza az akácfák közé. Volt, akit pillanatok alatt kivert a halálfélelem, ezek ügyesen a kocsik oldalához igyekeztek, ha mégse lehet megállítani, legalább le ne gázolja őket, mások pedig hátul minden erejükkel nekifeszültek a roppant súlynak. Szídták az autót, azt is, aki nekik adta, szídták a dombot, a falut, néhányan Benczét is, aki hátul a két kerék között állt, a legveszélyesebb helyen. Hatalmas testét nekidöntötte az autónak, és időnként ráordított a mellette állókra.

– Ha csúszik, ugorjatok csak el innen!... – és észre sem vette, hogy nem figyelnek rá.

Bencze a sors kezét látta abban, ami történik. Átérezte és elfogadta, hogy most minden az ő hitványsága miatt történik, és amennyire örült lent a faluban, hogy nem törődtek vele, megfélemlítettek róla, nem kellett Wolfnak megmutatni azt a bizonyos házat – olyan tiszta elhatározással és eréllyel fogadta magába a nehéz, életveszélyes helyzetet, hogy ha kell: bűnhődésként a saját testével tartja fel a kocsit.

Több métert csúsztak vissza centiről centire, míg egy vastagabb fa megfogta a Rábát. Kicsit hajladozott, ropogott, aztán megállította.

Lépésről lépésre káromkodva, a verejtéktől csuromvizesen vergődtek fel a tetőig. Ott a motor, miután képességeihez mérten becsülettel helytállt, néhány méter után kiadta utolsó erejét és lefűladt. A fegyelmi szakasz tagjai kimerülten dőltek le az út szélén a poros földre, lucernásba, bozót alá. A foglyokkal se nagyon törődtek, csak az járt az eszükben, hogy micsoda nagy veszedelemben voltak... Wolf azt gondolta zi-

hálva: Ha ez a tragacs lemegy, ugorhattam volna én is utána. A gondolatra megborzongott.

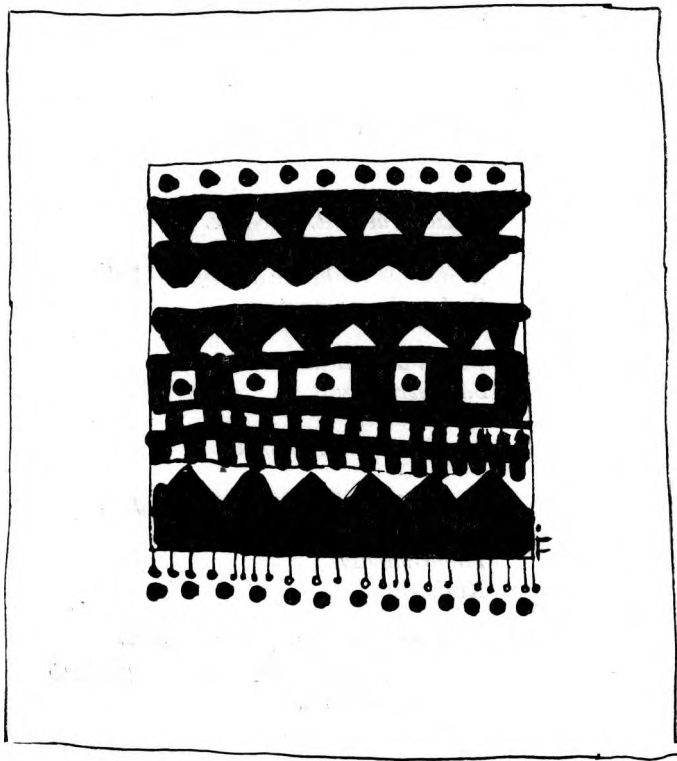
Kis idő múlva arra lettek figyelmesek, hogy Bencze fölemelkedik a lucernából, mintha nem is a földön járt volna, kicsit imbolygott, aztán hirtelen eliramodott egészen a szakadékos part széléig, és csak bámult lefelé a nyolcvan méteres mélységbe.

– Mit csinálsz, te!? – kiáltottak utána.

Bencze meg se fordult. Nem intett, nem szólt, mintha teljesen egyedül lett volna a világon. Aztán az övébe nyúlt, kihúzott egy kézigránátot. A többiek meghökkenve nézték, hogy kibiztosítja, minden mozdulata szabályos, ahogy a fegyvergyakorlatokon tanulták, majd a gránátot lendületesen, nagy ívben lehajítja a falura. A mélyből tompa morajlás hallatszott fel. A homok felfogta a hangot, aztán mély csönd lett.

Értetlenül nézték Benczét, ahogy leül a part szélére, a mélységbe lógatja a lábait, nem törődve azzal, hogy leomolhat alatta a laza, homokos part pereme, elég egy rossz mozdulat, egy rossz fészkelődés. Ő pedig csak nézte, nagy keserűséggel a kietlen helyet, ahol a kézigránát felrobbant, anélkül, hogy kárt tett volna valamiben. A homokban alig szakított mélyebb gödröt, mint egy katonai sisak ürege. S közben valami olyasmit gondolt, hogy a homok nem vérezhet, hiába vár erre, pedig nagyon szeretné, de erről, egy szót se szólhat senkinek, és talán jobb lett volna meg sem élni ezt a napot.

Egyedül Wolf sejtett, vagy inkább csak érzett meg valamit abból, ami Benczében játszódott. Odament hozzá, megfogta a karját, és baráti gyöngédséggel felhúzta a part széléről. Bencze nem szólt. Engedelmes volt, vissza se nézett. Úgy viselkedett, mint egy súlyos beteg, aki nagy fájdalmában segítségre szorul, és nem ura önmagának.

Üzenet

*Kié ez az ige-halom?
Előre-hátra olvasom.
Kinek szólhat az üzenet,
habár címzettje ér vagyok
– kéményetek, raktárotok.
Kövületté vált sóhajok
a kürtő hosszán; iszonyat
s narancs-édes szavak vegyülnek.*

Itt van, de kokszi-deg az ünnep.

*Nem fényébe, csak alkonyatja
szoborképzetéhez tapadva
behúnyt szemmel úgy szűrni ki
a hahóból a jajkiáltást,
mintha elszámoltatna valaki.*

Regresszió

*Utazó nyár volt, de egész.
Aztán szigetelés emitt amott.
Kényelmetlenkedés a nappalokkal.
És éjszaka a zátonyok.*

*Mégis az akárhány hajó
bármerre úszott,
égtájára ért.
Majd: vízalatti tarpedó!*

– Arcok a r c visszfénye hang

*Pohárhomály
Kininsöprés*

*Mi körnek indult, körbe ért
És mindez egyszerűbb mint hihető
ez volt a lét,*

Víz alatt

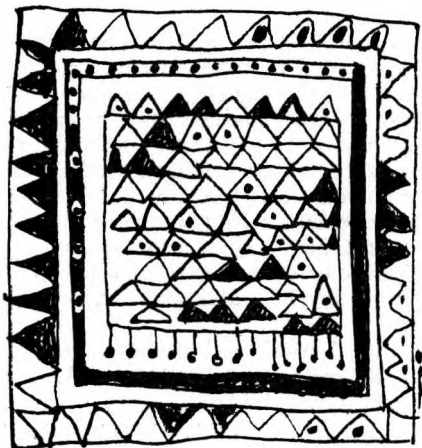
Gepárdfutású lába volt nagy ollóujjai
kilincskereséknél sárgább arcú
oboás-klarinétas
a szólam ha követelte tűjt fagottot is
még tülemülét is utánczolt
és a csalógány visszaüzent neki
s volt ő födetlen megnyilatkozás
múltból jelen
jegyezni-érdemes történetem
Isten halántékához leghosszabbik létra

Távolodása nyújtható folyó

Hajóm kéménye amikor tisztelgett
gondot-viselőn mosta oldalát

Vizikastélyom kacat
árboc vitorla tat cafrangjai
a hinárlétbe mállanak
úszó lakásom lesz nyálkás derengés

Fejfám a kormány lenne – elragadta
vonszolja-tolja messzire

DÉL-DUNÁNTÚLI TEXTILMŰVÉSZEK KIÁLLÍTÁSA SZABADKÁN

A dél-dunántúli textilművészek jugoszláviai kiállítása a reneszanszát élő magyar iparművészet egyik legrokonszenvesebb ágának új törekvéseit mutatja be négy művész, Zs. Kovács Diana, R. Fürtös Ilona, Honty Márta és Kustár Zsuzsa munkáinak keresztmetszetében.

A bemutatott munkák a textilművészet nagy egészéből csupán egy területet illusztrálnak, a textilfalikép sok és változatos technikát egybefogó műfaját. Ez a műfaj az utolsó 4–5 évben jelentékenyen gazdagodott, formanyelvében és technikájában egyaránt sokrétűbbé vált, nemcsak hazánkban – ahol a nagy beruházási munkák és a közönségigény komoly háttérrel biztosít számára –, hanem szerte Európában. A textilfalikép, a gobelin nemzetközi nyelvét Lurçat újította meg, de sokat köszönhet a modern európai textilművészet az északi országok művészeinek is. A nemzetközi koncertben erőteljes hangokkal szólaltak meg a népi demokratikus országok, elsősorban a lengyelek, csehek és románok, helyi hagyományaik modern áttételeivel. A lausannei Nemzetközi Textil Biennálék, a madridi és barcelonai textilkiallítások az egyes országok eredményeit rendszeresen közkinccsé teszik. Az itt nyert inspirációk minden ország textilművészetében, így hazánkban is, gazdagítják a látásmódot s új erőforrásokat szabadítanak fel.

A felszabadulás után jelentkező új igények a falitextil hagyományos műfaja és technikái számára is fellendülést hoztak. Gobelinművészetünk azonban a legújabb időkig nehezen tudott megszabadulni a táblakép hagyományaitól, és Ferenczy Noémi nemese, a műfaj sajátos törvényeit érvényrejuttató művészete kevés folytatóra talált. A magyar textilművészetben az utolsó 4–5 évben jelentkeztek az első törekvések a táblafestéstől elkülönülő, önálló kifejezőmódra. A hagyományos technikák a gobelin, a csomózott faliszőnyeg és a batik, illetve a kézi festésű faliképek voltak. A magyar textilművészetben az első nagy fellendülést a kézi festésű technika érte el az 50-es években a batikolt képek műfajában.

Az új felfogás és kifejezési rendszer, mely többé vagy kevésbé átírt formában a felszabadult Magyarország jelképeit foglalta magába, úttörő képviselőit Bódy Irénben, Szuppán Irénben, Juris Ibolyában, Kürthy Ödönnében, Gulás Zsuzsában, Hübner Arankában, Szabó Mariannban és Szenes Zsuzsában találta meg. Az elmúlt két évtized során maguk az úttörők is más utakra tértek, többen közülük a batikolás technikájától is elpártoltak. De a batikolás szerepe még mindig előkelő a magyar textilművészetben, bár népszerűsége ma már meg sem közelíti az ötvenes éveket.

A szabadkai kiállításon e műfajt a Nagykanizsán működő Kustár Zsuzsa selyembatik falképe képviseli. A fiatal művésznő, aki tanulmányait az Iparművészeti Főiskolán csak néhány éve, 1966-ban fejezte be, elegáns, a szürkék és barnák színharmóniáira épített munkáiban önálló formanyelv kialakítására törekszik. Képeit zalai népmesei motívumokból építi fel.

A szövött, csomózott, vagy hurkolt technikájú faliképek műfaját a szabadkai kiállításon Zs. Kovács Diana, R. Fürtös Ilona és Honty Márta művei képviselik. Ahány művész, annyiféle, szerteágazó törekvés!

Zs. Kovács Diana, a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dunántúli Szervezetének szervezőtitkára, a pécsi Művészeti Gimnázium szövő szakosztályának vezetője, 11 művével szerepel. Ezekben a szövéstechnika változatos skálájú virtuozának mutatkozik. Munkáit áthatja az anyag szépségei felfedezésének öröme. Műveiben a fáradhatatlan kutatókedv mellett a helyi népművészeti hagyományok átírása foglalkoztatja. A szá-

mára követendő utat a régi technikának és a hagyományos színek kompozícióknak mai életünk kereteibe illő átfogalmazásában látja. A sokacok bütykös technikájának változatos felületkezelését adja vissza pl. az Este c. szumák szőnyegében. A baranyai szőtesmintákat teszi át a Baranya I., II., III. szőtesek szürke, kék és lila fehér, fekete, szürke-fehér színharmóniáiba. A sokac fekete-fehér színharmóniákat viszi tovább szigorúan geometrikus kompozíciójú, csikokban rendezett mintákkal a Fekete-fehér gyapjúszőttes faliképpen. Az ormánsági szőtesek szín- és formavilága is modern alakot ölt dekoratív gyapjúszőtteseiben.

A népi motívumok teljesen új szellemű, az avantgarde törekvéseken átszűrt feldolgozását mutatja a finom lila-szürke-fekete színharmóniában létrehozott, szigorúan konstruktív felépítésű négyszögletes keretekben birkák jelzésére használt falapok változatos formáinak áttételeit alkalmazó Népművészet I. c. gyapjúgobelin, melyet okker színvilágra átírva is leszőtött. Ez a különleges szépségű két munka mai eredményeinek szintézise, egyben jellegzetesen egyéni, magyar népi gyökerekre támaszkodó művész markáns vonásait mutatja.

A hagyományos gobelinteknika és ennek továbbfejlesztett változatai erőteljesen foglalkoztatják Európa legtöbb textilművészt, a különféle alapanyagok felhasználásával együtt. Viszont a szombathelyi Fali és Tértextil Biennálé és Buzás Árpád nemrégiben lezajlott kiállítása a Csók Galériában egészen új világba, a harmadik dimenzióba átlépő textiliák világába hívja kirándulásra a látogatót. Az új anyagok és új jelképrendszerek kereséséből a szabadkai kiállításon R. Fürtös Ilona munkái adnak ízelítőt.

A fiatal iparművésznő, aki a pécsi Művészeti Gimnázium szaktanára, főiskoláinak elvégzése óta sikeres pályát futott be. Több gobelinje középületekben látható, pl. a Művelődésügyi Minisztériumban, a Baranya megyei Tanács épületében, a pécsi Vízügyi Igazgatóságon. Könnyed, gyermekrajzokra emlékeztető, naiv mesejelleg karakterizálja anyagból kiinduló megfogalmazású gyapjú, műszálas kenderből szőtt gobelinjeit. A műszál és a kender keveri is, ez munkáinak rusztikus jelleget kölcsönöz, amely a képi tartalom sűrített, absztraháló kifejezőmódjához jól illik. Gobelinjeinek a kevert szálak gazdag felületjátékot adnak. Vonalvezetése még a kisebb darabokon is erőteljes, nagyvonalú. Színharmóniái hol tüzesek, barnák, vörösek, hol a színek ellentéteire épít, pl. a kékerekre és vörösekre, mint a dél-amerikai szőtesek ihlette piros-kék Rozettában, vagy az Azték naptár erőteljes barna, vörös szabálytalan sokszögeiben. Némely munkájában a szecesszió tört színvilága is visszatér.

Bár alapjaiban monumentális igényű művész, egyes művein naiv mesélő kedve büvöl el, mint a lankás baranyai táj ihletését őrző Villányi dombon, vagy a Hajnal néhány erőteljes vonallal összefogott kompozícióján. A Csillagkép c. kompozíció jelképrendszere erőteljesen tér el a tiszta absztrakció felé. József Attila verse ihlette a Kelő korongba hajtom c. munkáját, amelyen a napkorongba néző, kiegyenesedő emberpárban a Felszabadulást ünnepli.

A hagyományos gobelinteknikát műveli, de az ihlető témát absztrakt formarendszerben teljesen átírja a Kaposváron dolgozó Honty Márta. Ő is a nagy formátumokat igényli, szövött gobelinjei közül több a kaposvári új közületi létesítményeket (Kapos Hotel, Somogy megyei Tanács Tervező Intézete, MSZMP-székház) díszíti. Gobelinjein és erősen textil jellegű grafikáin gazdag mesélőkedve, ornamentális fantáziája a magyar népmesék elemeit alakítja át modern hangvételűvé. Dekoratív képzelőereje a népmesék csodamadarait, szarvasait, virágait, egyszerű geometrikus térkitöltő díszítmények sorával gazdagítja, egyben modern, gyakran freudi álomképekben gyökerező jelképekké alakítja át. Műveinek legtöbbször visszatérő motívuma az Égigérő fa, alatta kis madár, virág, de megjelennek az apró motívumokkal rafináltan bontott felületű, pompás ikonábrázolások is, mint az archaikus ízű Ikonmadonna.

A négy iparművésznő elveiben és célkitűzéseiben korszerű, ugyanakkor más és más egyéni áttételben a magyar népművészet vagy a hazai táj inspirálta munkássága – mint cseppben a tenger – textilművészetünk új törekvéseit tükrözi.

A FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁBAN

Két év – 1968–1969 – francia „szép” könyvei a Magyar Nemzeti Galéria dísztermében ünnepet jelentettek a szép könyv híveinek és ismét bizonyították, hogy a könyv, mint ipari termék a művészi forma hordozója s képes esztétikai funkcióra, még ha néha a nyelv a néző számára érthetetlen is. A kiállításon nem a műtárgyszámba menő művészi könyvek vonultak föl, hanem a „szép” könyvek. Nem is a kisebb példányszámú, egyes bibliofil könyvklubok és társaságok intim műalkotásai, bár ilyen is akadt néhány, hanem az ún. normál kiadású „szép” könyvek, amik között természetesen művészi szépségű, „műalkotás”-számba menő könyveket is találtunk. Ezt a különbséget hangsúlyoznunk kell, mivel a könyvművészetben a szép a *művész*hez képest kevesebb.

A művészi könyvkészítés föltételezi a *nemes anyagok* választékos gazdagságát. A kiállításon föltűnt, hogy a francia könyvek között műnyomópapírra nyomott viszonylag igen kevés akadt, mert az bármilyen szép is, főleg reprodukciók számára, nehezzé, súlyossá teszi a könyvet, vakító fehérsége és csillogó vibrálása pedig nehezen olvashatóvá. Ehelyett egyéb kiváló minőségű papírok egész tömegével élhet a francia könyvkiadás, amiken – még offset eljárással is – kitűnően érvényesül a betű, rajta a fekete vagy más színű festék, a színes reprodukció is. A többszínnyomást még egyszerű hitan- és matematikakönyvekben is gyakran és gazdagon alkalmazzák.

A papír mellett a *betűtípusok* gazdagsága tűnt föl és a fokozatbeli merészség, amellyel a tipográfus, a könyvtervező él. A műszaki tökéletesség elemi föltétele a szöveget illetően a pontos *sorregiszter*, azaz a lap két oldalán a sorok pontos fedése, s ez még a kéthasábos szöveges oldalakon is érvényesült, oly hatalmas kötetben is, mint Zola nagy családregénye. Hogy ez mennyire nem könnyű feladat, bizonyította az „Aktív humanizmus” c. mű két kötete, amely gyönyörű sárga papíron készült, de a sorregiszternek csak néhol találtuk nyomát.

Érdekes volt megfigyelni a *betűvegyítés* föltámadását. Az eklektikára visszahatásként a betűvegyítést e század tipográfusai számúzték, ma újra divatba jön. S mert divattá válik, modorosságnak is hat. Jacquemard: A Krakatoa kitörése c. könyvének az az érdekessége, de nem sikere, hogy a jegyzet a főszövegtől eltérő típusú betű kövér fokozatából készült s ezáltal hangsúlyosabb, mint maga a szöveg. Ez az arányérzék fölborulása és sem logikai, sem esztétikai szempont nem indokolta.

A *kötések* korántsem mutattak annyi változatosságot, amennyire számítottunk. Az anyag nemessége azonban itt is érvényesült, a valódi bőrkötésnél nem kellett gyanakodnunk, hogy csakugyan valódi bőr-e, vagy csak rafinált utánpótlás. A nyersvásznon több színben ugyan, de mégis szerényen képviseltette magát. A kötésről a dísz, a szín, a rajz a legtöbb könyvnél a burkolóra tette át székhelyét. Viszont érdekes volt megfigyelni az *archaizálás* jeleit, ha a tartalom azt kívánta. A Napoleonról szóló kötetek bőrkötése az empire szellemét lehelte, másik kiadvány a szecesszió halk és finom jelentkezésére utalt. Számos nagypéldányszámú könyv kötése kisipari módon készült, ami nálunk elképzelhetetlen.

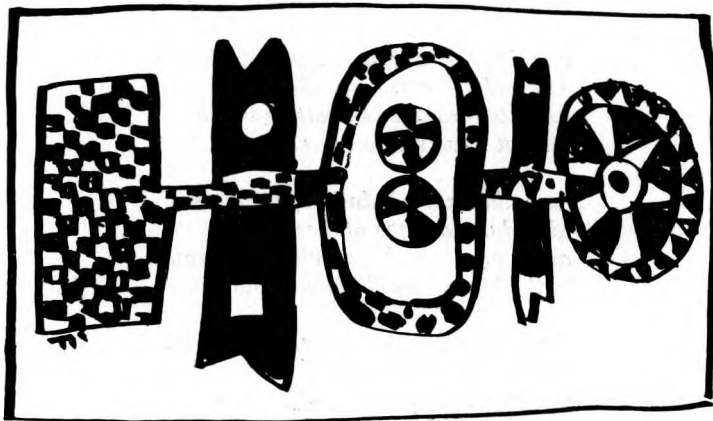
Az *illusztrációkban* mindenféle irányzat érvényesült, kivéve a nonfiguratívot. A francia könyvkiadás nem félt 1968–1969-ben kiadott könyveibe más századi illusztrációkat alkalmazni! – ha azok értékállónak bizonyultak. Archaizáló törekvésekkel és a népi karakterhez igazodó illusztrációkkal számos kiadványban találkoztunk, jelöl annak, hogy a „korszerű” illusztráció fogalma formai tekintetben nem egyértelműen zárt valami. Kínai tárgyú szöveghez kínai embereket, arcvonásokat, kosztümformákat idéző illusztrációkat alkalmazott a kiadó. A szótárak is színes illusztrációkat kaptak.

Egyáltalán: modern betűtípus, korszerű tipográfiai elgondolás és hagyományos stílű vagy éppen régi illusztráció nem zárja ki egymást. A XVIII. századi Párizsról szóló mai könyvben a XVIII. századi reprodukciók szerepelnek, a kötésen arra a századra jellemző stilsjegyeket találunk. Korszerű és archaizáló törekvések így férnek meg egymás mellett egy könyvön belül. A lépték helyes érvényesüléséből következik, hogy a könyvben a szöveg és az illusztráció aránya, ha az megfelelő, nem veteti észre magát. A franciák nem esnek az illusztráció rabságába, annak nem térbeli túlméretezésére fektetik a hangsúlyt. Még a gyerekkönyvekben is ügyelnek arra, hogy kevés szöveggel szemben ne ordítson egész oldalas színes illusztráció, holott nálunk nem gyerekkönyvekben is gyakori az efféle fölrugása a kötelező aránynak, egyensúlynak. Az arálynak ez a megbillenése elemi vétségnek számít, de néha egy-egy egészen kiválóan megtervezett francia könyvben is előfordul. A provanszi harangokról és haranglábakról szóló könyvben találunk ilyen megbillenést: a jobboldalon erőteljes vonalú harangot, a vele szemben lévön a verset a harang külső formáját utánóva szedték. A szöveg halvány megjelenésével szinte eltűnik a harang kemény, fekete vonalai mellett, ezek az egyensúlyt valósággal fölrobbantották, szinte elsöpörték a szöveget s éppen a magyar származású Svéd István által tervezett, különben nagyon szép könyvben. A szöveg kicsiny fokozatú betűből készült, s a festék, ha mégoly fekete is, korántsem nyújtott elegendő ellensúlyt, s ezért hamupipőke szerepre kényszerült a fekete vonalas, erőteljesen ható illusztráció mellett.

A francia vizuális kultúra erejére mutat az is, hogy illusztráció nélküli könyvet nem találunk a kiállításon, jelöl annak, hogy műszaki értelemben lehet tökéletes a könyv illusztráció nélkül is, de művészi értelemben szép könyv csak illusztrációval együtt képzelhető el.

Néhány *modorassággal* is találkoztunk. Például lekerekített sarkú könyvvel. Egy másik könyvnek a szövege a papírkötés külső fedelén kezdődött, az oldalszámot is föltüntették, a kötés belső oldalára ragasztott papíron folytatódott a szöveg (2. oldal) s így tovább, előzéklap, címlap nélkül. A szöveg a kötés hátsó fedelének belső oldalán ért véget. Sem a logika, sem a praktikum nem indokolja ezt a megoldást. (J. Fougere: Avalloni nénikéink-ről van szó.)

A francia könyvkiállítás tanulsága ebben a mondatban foglalható össze: a kultúrának megvannak a maga nélkülözhetetlen anyagi és technikai feltételei. Jó minőségű és változatos papírfajták és betűk, kötésanyagok, festékek, illusztrációk nélkülözhetetlenek a könyvművészethez. Ehhez párosul a tervező művészi fantáziája és a nyomda lelkiismeretes kivitelező munkája.

1. Ezt vallom én

*Valakit lestem és követtem, baljós
árnyéka lettem és ezt észrevette,
zegzugos, keskeny ösvényekre vonszolt
kiváncsian, vagy kalandot keresve,*

*mert szürke volt az élete, a porból
állhatott össze, nem ismert csodát,
sem titokzatos kísértést, mert addig
kis dalokon s otrombaságon át*

*jutott el hozzá a világ, a szépség,
ármány és végzet talmi sugara,
tudta, hogy van szeretkezés és pénz és
van munka és gond, de nem tudta a*

*valódi érték számsorát, a mérték
bonyolultságát, – hátrasandított
egy fordulóban és sajnálni kezdtem:
olyan védtelen volt, olyan nyitott.*

2. Ezt meséli ő

*Valakire figyelmes lettem. Szemben
vele egy pad volt, és én oda ültem,
megjátszottam, hogy unatkozva nézem
az embereket, őt meg elmerülten;*

*egy óra telt egy így, akkor felálltam
és elindultam, ő meg követett,
mulattam rajta és szerettem volna
nagyot nevetni, de a szerepet*

*nem akartam feladni még, vezettem
ide-oda, zegzugos utakon,
aztán egy fordulóban visszanéztem,
hátha kikezd majd velem a barom,*

*de nem volt ennek esze, ez az állat
félrefordult, és a zsebeiben
cigarettdát keresett: a szigetre
minek jár ki esténként az ilyen.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK IV.

John Whiting: ÖRDÖGÖK és Illyés Gyula: BÖLCSEK A FÁN

A Pécsi Nemzeti Színház 75., ünnepi évadjának legünnepibb szakaszát egy jelentékeny *tragédia* és egy különös érdekességű *komédia* bemutatása jelölte ki. Illyés Gyula új művét ősbemutatóként, a Whiting-darabot Magyarországon elsőként játszotta a színház. *A kutyás férti* és a *Nyomozás „Magyarországon először”* volt bemutatói után ez annyit jelentett, hogy a színház mindenekelőtt *eredeti bemutatókkal kívánja emlékeztetessé tenni 75. évadját. Az Ördögök és a Bölcsek a tán* erre különösen alkalmasak voltak. Maga a jubileumi ünnepség az Illyés-premierhez kapcsolódott, a két esemény egymásra sugárzott fénye is emelte az évforduló és a bemutató jelentőségét.

Whiting művét épp 10 évvel a londoni ősbemutató után játszották el Pécsen. A Stradford Company eredeti bemutatóját annak idején a nagy teljesítménynek járó érdeklődéssel fogadta az angol kritika, s magát a darabot is. Az Osborn-nemzedék drámaírói közt Whiting volt az, akit addig minden drámája után fölfedeztek és – elfelejtettek. Peter Hall fölkérésére írta meg az *Ördögök*-et, mely 1961-ben a londoni szezon szenzációja lett. – A dráma középpontjában egy önpusztító hős áll: Urbain Grandier, a pap. Olyan környezetben él (a Fonde-korszak előtti Franciaország egyik kisvárosában), mely infernális kisszerűségében kihívásnak érez minden nagyságot. Miként a kisszerűség általában. De Grandier bukását mazochista szenvedély is munkálja: az életélvezés csődjéből fakad föl benne. A cselekmény belső folyamatában azt látjuk, miként fordul a minden érzéki szépséget reneszánsz örömmel és humanista erudícióval élvező, fölényes értelmű hős önmagát a pusztulásnak vető, majd engesztelő áldozatul felajánló vezeklővé. A külső cselekmény szerint: miként pusztít el egy szokatlan, nyugtalanító egyéniséget a személytelen organizációk (egyház és állam) szövetsége, bevonva a kicsinyes irigyeket, bosszúállókat, féltékenyeket. A külső cselekménysor mélyen hiteles, történetiségében is aktuális. „Ártatlanság nincs! Nem létezik. Fogjatok gyanút az emberi jóságra, vessétek el a jószívűséget!”, „A bűnben nem lehet kételkedni!” Egy püspök meg egy ördögűző dominikánus mondják e szavakat, s F. Granville Barker, a darab első kritikusa így kommentálja felfogásukat: „... ebben van az ördögi erők lényege: a bűn megérzékelése maga a bűn mozgatóereje. Olyan erős ez a bűnértés a katolikus fejekben, hogy nem tudnak büntelenséget látni...” A fanatizmus, dogmatizmus mindenkor bűnüldözését jellemzi ez: annyira hinni a bűnben, az ördögben, hogy csak azt látni. A boszorkányper további kellékei is megrendítően ismerősek a 20. század emberének: a hisztériává fokozott félelem, a manipulált tanúk, a magánéleti esendőségből halálos fegyvert kovácsoló sanda rosszhiszeműség, a társadalmi-emberi problémák megoldása helyett bűnbakok üldözése és így tovább. A hajdani louduni boszorkányperből Whitingnek sikerült megalkotni a jelenség *történelmi érvényű modelljét*. Ha Grandier benső drámája is ilyen töretlen szükségszerűséggel fejlődő lenne, akkor az Ördögökben remekművet ismerhettünk volna meg. Grandierrel azonban csak részben tudunk azonosulni. A „Hamlet mi vagyunk” – követelményt akkor teljesíti többé-kevésbé, mikor az élet, a szerelem örömeinek bűnös papjaként, a szellemi keresés embereként áll előttünk. Aztán megérti, hogy tévedés volt azt hinnie „Lehet megváltást szerezni egymás által is”, meg azt, hogy „a test túléphet a célján”; Philippe szerelme, misztikus esküvőjük, a másikban való föloldás gyönyörű biztonsága egycsapásra semmibe hull, ahogy a lány terhes lesz, s Grandier nem tanácsolhat okosabbat neki, mint hogy: „Keresd fel apádat. Mondd el neki az igazat. Ő majd talál neked egy jó embert.” Innen Philippe a legsivárabb tengődésbe, Grandier önmaga elpusztításába indul. Vajon elegendőek a történetek, az érzékiség csödjé ahhoz, hogy a ma-

zochizmus végletes döntését hívja elő egy emberben? Egy olyan tudatos, nagyszabású jellemben, mint Grandier? A halálkeresésnek ez a feltétlensége távol van minden szükségyszerűtől, attól is, hogy az embernek egy lényeges életszituációját reprezentálja. Grandier itt szűnik meg *mi* lenni, a továbbiakban csak vonzó példa, de az azonosulás drámai csodáját nem nyújthatja. – Richelieu központozó törekvései kapóra jönnek neki, szembeszállása eszköz a halálhoz anélkül, hogy társadalmi tartalmát is átélné. Magatartása egy ideig nem egyértelmű. Bár cselekvően már döntött: kihívta a halált, ennek „értelme” csak utolsó éjszakáján tudatosul benne, Ambrus atya elég semmitmondó bölcsessége nyomán, hogy t. i. érzéki bűneiért érzéki kinokkal kell lakolnia s így szereznie üdvösséget. („Grandier: ... Az érzékeim által éltem ... Ambrus: ... Akkor most halj meg általuk.”) A fáziskülönbség és sorrendi csere a tudatosodás és cselekvés között pszichológiailag nem képtelenség, de drámailag olyan komplikáció, aminek folytán a feszültség és a cselekmény íve a darab második felében megtörik.

Többen megírták Whitingről, hogy a Shakespeare-i hagyomány követője; Raymond Williams szerint a darab előadása „a színjátszás és rendezés olyan módszereit vonzza, amelyek a Shakespeare-i művek előadásának mai módszerei”. De a *Shakespeare-hagyománynak egy mélyebb, lényegibb jelentkezése* is felizzik itt: a *szerелеm-feltogásban*. Whiting remek érzékkel ragadta meg a napjaink szex-hullámában különös jelentőséget nyert Shakespeare-i gondolatot az érzéki szerelem vakon romboló, pusztító voltáról. Ez a szerelem-képlet jelentkezik Grandier sorsában, de még teljesebben az ő pusztulását közvetlenül okozó Jeanne nővérében. A púpos, szüzességre ítélt apácában olyan elemi erővel tör föl a vágy az ismeretlen, csak megpillantott, csak szóbeszédből „meg-érzékelt”, ragyogó férfi iránt, hogy diabolikus szenvedélye képes föllobbantani a máglya tüzet, és önmagát teljes erkölcsi megsemmisülésbe sodorni. Többen épp a *szexualitás ördögiségében* látták e darab tényleges mondanivalóját, nem jogtalanul. Igazat látszik adni e fölfogásnak, hogy mikor Grandier és Jeanne egyetlenegyszer találkozik, – Grandier már megtörtetett roncs, útban a máglyára – ezt mondja a nőnek, aki felfokozott, kiéhezett szexuális képzelgéseivel a vesztét okozta: „Nézd meg ezt, ami én vagyok, és tanuld meg a szerelem lényegét.” Ez a pillanat, majd Philippe megjelenése a kivégzés után – állapotosan, vén férjjel – valóban az érzékiség pusztító, elsodró természetét összegezi. Csakhogy a szerelem-történet, – vagy inkább: a benső, *pszichológiai dráma* – egy *társadalmi drámával is összeszővődik*. Ennek kiválóan ábrázolt eseménysorában tisztább szükségyszerűség érvényesül, hitele föltétlenebb, mint a pszichológiai drámáé. A kettő hát nem forr valóságos egységgé. Az Ördögök – sajnos nem jelentéktelen – hibái abból erednek, hogy Whiting nem tudott dönteni a két szál vonzásában arról, melyiket írja meg.

A darab értékeit hosszan lehetne elemezni, de a jelen keretek összefoglalásra szorítanak. Kitűnően szerkesztett, gyors, ironikus jelenetekből épül a darab hatalmas kompozíciója, köztük olyan csúcok, mint Jeanne éjszakája, amikor képzeletben átéli, ami Grandier és Philippe között történik; vagy a nyilvános ördögűzési jelenet az elegáns értelem és a görcsös fanatizmus párbajával. Alakjait – az epizódfigurákat is – lenyűgöző gazdagsággal állítja elénk. Széles kört bevilágító szituációkat bont ki villámgyors dialógusokban. Tömör, szellemes és költői dikcióját (de jó volt hallani mai szerzőtől!) a megrendültség és ironia közti szüntelen vibrálás fényei világítják be. Whiting tán épp úton volt, hogy nagy íróvá váljék – és 1963-ban meghalt.

A hatalmas színpadi és színészi apparátust kívánó darab pécsi előadását sokan istenkisértésnek tartották. Bizonyos, hogy a szerepeket *jól* nem lehetett kiosztani: főként a két főszereplőnek (Grandier és Jeanne) megfelelő színészeket hiányzik a színház együtteséből. *Holl István* korrekt alakítása színvonalas munka volt, de a főhős gazdag nagyságától, jelentékenységtől távol maradt. *Timár Éva* líraibb, pasztellebb alkat, mint a démonaitól gyötrött apáca; főként az indításnál hiányzott belőle a feszültség, ami jelezte volna „ördögeit”, melyek őrzőgő hisztériába kergetik. Összeomlásában azonban meggyőző, sőt megrendítő volt. A többi szerep kisebb-nagyobb kabinetalakításra volt alkalom. Maradéktalan színészi pillanatokkal ajándékozott meg *Szabó Tünde*, Philippe gyónása az előadás legteljesebb jelenete volt. A hatalom „közegét”, Laubardemont bárót *Győry Emil* játszotta. Kár, hogy nagyon jó indítása

után szerepformálása egy ponton furcsa „gellert” kapott s a hatalom személytelenült képviselője helyett dühös, ármányos intrikusra fordult. Ebben alighanem a rendezőnek is része van, akár abban, hogy néhány mozzanat kimunkálatlan maradt, pl. az ördögűző Barré meg a Csatornatisztító alakjának maivá, szimbolikussá színezése. *Sik Ferencnek* rövid idő alatt, részben beugrásszerűen kellett megoldania a hatalmas feladatot, de így is ő járult hozzá legtöbb sikerrel – kedvezőtlen esélyek ellenére – a jelentős írói érték méltó megmutatásához. Sik egyre inkább olyan rendezőnek mutatkozik, akinek *határozott, egyéni stílusa van*. Tudott döntení abban, amiben Whiting nem, hogy a pszichológiai vagy a társadalmi vonalra helyezze-e a hangsúlyt. A társadalmat választotta, a világosabb s tán fontosabb értelmezés érdekében. Mindvégig biztosította a lényeges motívumok kibontását, végigvitelét, az időtartamban is mázsás mű gyors, könnyed pergetését. Lemondott a megjelenés pompájáról (nemcsak szükségből, ez stílusához tartozik), a legfontosabb csomópontokon így is sikerült az előadást hangulatban s látványban is az írott szöveg szintjére emelnie. Pl. Grandier és Philippe párlajeneitében, Jeanne éjszakai látomásában, az apák első tanácskozáiban. A tömegjelenetekben ugyancsak puritán eszközökkel ért el monumentális hatást, így a már említett ördögűző (és Condé)-jelenetben. Bár Condé alakjával kapcsolatban vitatkoznék vele; megszüntette a főúri figura „szodomita”-ságát, pedig Whiting egyik írói remeklése – jóllehet részletkérdés –, hogy ezt az elragadóan okos, raffinált kéjencet hitelesen tudja pozitív emberi jelenségként felmutatni a „becsületes” fanatikusok és fantaszták ellenében. Sik stílusához tartozik bizonyos stilizálási hajlam, ami egy ponton gyengítette a játékot: az ördögös apák mozgását túl jelzésszerűvé, illedelmessé tette. Nem voltak azok a begerjedt némberek, akikre joggal mondja Condé: „Ezek nők, kedves. Nézd meg őket jól. És hányhatsz, ha úgy tetszik.” – Mikor a pécsi műsorra tűzték az Ördögöket, saját művészi erőpróbájukat is műsorra tűzték. Nem hiábavalóan, akkor sem, ha az előadás olykor nem érte el a darab lehetőségeit. Mert nem mindegy, hogy egy darab mire lehetőség. A nagyigényű dráma pécsi előadása nem szorul mentegetésre, művészi önvizsgálatra és továbblépésre volt biztos lehetőség.

*

Illyés Gyula új komédiája természetes középpontja lett a jubileumi évnek. A színház és Illyés együttműködése az utóbbi évek egyik legtermékenyebb művészi kapcsolatának bizonyult, az ünnep örömebe ez is belejátszott. Tavaly a *Tiszták* Pécssett szólaltatta meg először az illyési „sorsproblémákat”, s most az új mű is ezt folytatná a vidámság nyelvén, hogy „megokosodásunk párja megbátorodás, sőt megvidámodás legyen...” – A *Bölcsek a tán* „tragédia tréfában elbeszélve”; a máról, rólunk szól, ám a színhely – egy „görög” falu, az idő – a Kr. e. IV. sz. Egy fiktív XVII. századi iskoladramába csöppenünk, melyet sárospataki diákok adnak elő a nagyságos Lórántffy Zsuzsánna előtt. Az iskoladramák kedvelték az ál-antik miliőt, koruk és a mitológiai világ tenyeresalpas összevegyítését; ennek receptjén röpi Illyés is oda a maga mondanivalóját, ahol nem köti számonkérhető történelmi hitel, ahol „mindent szabad” s ahol szüntelen anakronizmus a nevetés biztos forrása. A *darab minden mozzanatának, helyzetének és alakjának – kettős jelentése, érvénye van*. Egy általánosabb, jelképes és egy közvetlenebb, konkrétabb. A *drámai totalitás megkívánja a két jelentés-sík közötti zavartalan korrelációt*, a találó egymásmutatókat. Ha a darab nem mindig „totalis” – itt kell keresnünk az okát. – Illyés Gyula februári, Népszabadság-beli cikkében beszél a gondról, amit a távolranéző messianizmus kelt benne. E darabban kifejezett aggodalma, a tragikus gyök, ilyenféleképp foglalható össze: Mi haszna a legszébb távoli célnak, ha büvöletében süketen, érzéketlenül megyünk el az égető, napi szükségletek, a sokaság egyénileg megszenvedett hiányai mellett, ha a jövő képe elfedi előlünk a „közeli feladatok”-ét? – Jogos gond ez? Feltétlenül. A *valóságtól elszakadás veszélye* nem légbőlkapott, ha Illyés ettől félt bennünket – ebben komoly figyelmeztetés rejlik. Akkor is, ha áttételesen, ha a derű békéltetésével beszél. De hogyan mutatkozik a veszedelem? A darab válasza szerint háromféle eszmei-magatar-

társbeli módon. A messianisztikus jövő-hitet a *Mérnök* képviseli a technikai forradalom („technofuturum”) színeiben. Húszemeletes toronyházakért, föld alatti lakótelepekért, szintetikus táplálékért s közben az „emberiségért” lelkesedik. Ellenpólusa a hagyományok megváltó erejében hívő *Tanár*, aki ősi népszokások, rítusok és művészet fel-támasztásával vélné egységesíteni a „nemzetet”. Szembenállásuk, fanatikus eszme-kergetésük akkor jelenik meg, mikor meggyőződésük körömszakadtig védelmében elzárják a falu népe (persze a másik tábor) elől az éltető vizet, a kutat. Magatartásuk szinte azonos; elveiket vakon ad abszurdum hajtva végül ugyanoda jutnak: föl a fára, ki az emberi társadalomból. A tudomány obskurantizálásának ábrázolása volt annak idején a *Lélekbúvár* is, de a freudizmussal szélhámoskodó dr. Szmuk extrém jelensége társadalmi nyomatókat alig kaphatott. A Mérnök és a Tanár mint a jövőhöz, illetve a múlthoz szító értelmiség és a természet-, illetve humán tudomány egyoldalúságai-nak képviselői – *tényleges társadalmi veszélyt jelentenek. Jelképesen.* Mert, ha konkrét megjelenésüket nézzük, akkor a Tanár „népi” eszméje, lelki-nemzetközösség ideája 30–40 év késéssel lép színre. A puritán-technokrata Mérnök antihumanitása meg még aligha fenyeget, mikor bajaink zöme technikai elmaradásunkból származik. A darab legfőbb csorbája, hogy e két figura, a maga konkrét jelentésében már nem és még nem probléma számunkra. Küzdelmük mint az értelmiség egymásnakacsarko-dása, a legkeserűbb része Illyés példázatának. Filozofikus, szenvedélyes szóharcuk végigvonul a művön, de a végére, mikor groteszk abszurdításba fordul – valahogy kifárad. Inkább az írói ötlet segíti őket a fára, mint tulajdon elfajult elveik. Kettőjük között egyensúlyoz, lavíroz az *Elnök*, a harmadik veszedelem. Általánosan is jellem-ző, konkrétan is korszerű, a legrealisabb. Ő a hatalom képviselője, a felsőbbség, az irányítás, a hivatal. Mint ilyen a haszon nélküli ügybuzgás, bürokratikus huza-vonák, a felelősséget mindig feljebb – az istenekig – háritó kényelmesség, opportunus pozi-cióföltés, jelszavakban gondolkodó korlátoltság megtestesülése. Illyés egy nem méltatlanul bírált vezetőtípust szűrt tollhegyre és kitűnő *zsánerképet* festett róla. Drámai súlya persze nem sok van, mert a darabban akciók nem lévén, az Elnök is csak beszél (azt is elég óvatosan), ténylegesen nem ellenfél senkinek. A két értelmiségi körül riad-tan tehetetlenkedik, békítget, udvarol(?!), a kétkeziekből álló Kórust letorkollja, hite-geti, rimánkodik nekik, míg azok megelégtelve végre a dolgot – félretolják. Mi meg csodálkozhatunk: ha csak ennyiből állt, miért nem történt meg már előbb? Itt meg-bosszulja magát a tettek hiánya: az első, tulajdonképp egyetlen tettél észrevevesszük, hogy nem volt kinek ellenében megtenni. – A „szentháromsággal” szemben álló nép a *Kórus*, a dolgozók, a lakásigénylők. Ők szenvedik meg a tévedéseket s kérdik: „... meddig várhat a nép, meddig köteles türelemre / kézhez kapni jutalmát, / annak-utána, hogy ő megtette a dolgát...” Nekik van igazuk, őket kíséri rokonszenvünk, he-lyettünk és értünk indulnak el a kutat helyreállítani, a lakásokat felépíteni. Írói ábrá-zolásuk a *darab fő ereje*: a nép valódi pozitív hős, nem patetikus formulák szerint, de csupavalóság gondjaival, vergődésével, higgadt, megtéveszthetetlen ítéletével. Esz-meileg hozzájuk tartozik *Maya*, ez a különben szubrett-temperamentumú, oktatóhaj-lamú leányzó, aki a népi–„bitnik”–filozófus kukalako *Androst* térítgeti a munka útjára. Nincs könnyű dolga, mert Andros józan szkepticizmusára a darabban nincs adekvát ellenérv. Maya végül ugyan ásót nyom a markába – ezt kap az Elnök és az úrihölgy Mellonie is –, amivel megoldódik minden bonyodalom, de vajon a pusztá munka – a fizikai – elegendő, hogy megszüntesse a valóságtól elrugaszkodó terve-ket, a „hivatalnak packázásait”, a saját zsebre dolgozást vagy látszat-dolgozást? Illyés költői világában a kézi szerszámoknak különleges szerepük van és a darabban is töb-bet jelentenek önmaguknál: „... egy kis valóság, kézzelfogható, a köd-gyúrás után” – mondja Maya magyarázatul a szerszám mellé. A dráma társadalombírálatának ob-jektív terében és a konkrét jelentésszinten mégis kevés a „kapanyéllel érvelés” álta-lános társadalmi orvosszerként.

Illyés Gyulának ez a negyedik vidám műfajú szinpadí műve. A korábbiakban mindig valami mást is próbált, mint csak egy vigjátékot teremteni. A *Bolhabál* és a *Tüvé-tevők* pl. a nemisمرت népi komédiák, látványosságok pótlására született. A *Böl-csek a tán* talán a sok elveszett iskoladráma helyébe? Az erre utaló keretjáték inkább

írói elő- és utószó, a költő közvetlen szava a vidámság, a nevetés gyógyító hatalmáról. Ennél érdekesebb és jelentősebb írói megoldás a darabban a Kórus szerepeltetése. Modern szerzők tömérdek kísérlete próbálkozott a Kar feltámasztásával, hol aktív szereplőként, hol narrátorként, hol kommentátorként. Illyésnél a *Kórus az eszmei főszereplő*. Aktív szereplő is, kommentátor is. Résztvesz a cselekményben, sőt *ő tesz*, határozott jelleme van és elmondja „gondolatink menetét és elménk tartalmát” (Arisztophanesz: Béke) is. A darab tán abban a leginkább „görög”, hogy arisztophaneszi reminiszcenciákat pendít meg. Ezért is – meg egy sor okból még – van, hogy a *tragédiát kevésbé érezzük, mint a tréfát*. Az író maga is beburkolja gondjait harsány vidámságba, anakronisztikus játékokba, jellemkomikumba és tömérdek nyelvi tréfába. Annyira, hogy a gazdag humor-jelmez szinte elfedi, feledteti a dráma testi hibáit. Illyés színpadán a szó, a nyelvi tényező a játékmester. Nagy írói biztonsággal, emberi derűvel és nyelvi találatokkal megjelenített alakjai, az a könnyedség, amivel a politikai kabarét is beolvasztja darabjába – a legbiztosabb sikert garantálják.

Az egyszínhelyes, kevésszereplős kamaramű *látszólag* nem támaszt különös követelményeket a színházzal szemben. Valóságosan alighanem más a helyzet. A darab két kort kapcsol össze (a harmadik ténylegesen nincs jelen), de az egyes szereplők – látuk – a jelenben sem tartoznak egészen együvé (népi mozgalom és hippi pl.). A kettőségek is többszörösen adódtak: régmúlt és ma, tragédia és tréfa, allegorikus szint és konkrét szint. Lehet-e ebből egysúlyos egységet teremteni? *Dobai Vilmosnak* – aki már másodszor rendezője pécsi Illyés-bemutatónak – készséggel elhiszük, hogy e darab „közel húszéves rendezői pályám talán legnehezebb feladata”. Úgy döntött, hogy az előadást biztonsággá és hatásossá teszi: egyértelműbbre vette a darabot, a kettőségekből *a māt, a tréfát, a konkrét szintet* helyezte előtérbe. A másik oldalt csak halványan jelezte; akár a színpadi tanácsházán a meander-vonalas szalag az „antikvitást”. (A diszketet *Vata Emil* tervezte ugyanebben a felfogásban.) Az előadást Dobai teleshírtá szellemes, kifejező, mulatságos ötletekkel, végig biztosította a komédia primér hatását, működésben tartotta a jókedv mechanizmusát. Már a Szentivánéji álom-ban is élveztük Dobai ötleteit, most annál is többet láthattunk tőle. Néha tán túl sok is volt, pl. a Kórus koreográfiájában, mert az együgyűre karakterizált mozgások néha ütődöttnek mutatták az egyáltalán nem ütődött csoportot. A képi megjelenésben nagy szerepet kapott jelmeztervező (*Gombár Judit*) eklektikus tarkaságot teremtett: nemcsak görög leplet keresztezett falujáró öltözékekkel, máskor mai falusi ünneplővel, de nadrárgosztumot is a 20-as évek hölgydivatjával, fantázia-uniformist fantázia-reverendával, bukósisak és partvis kombinációjából teremtve görög sisakot stb. – A színészek élvezték a darabot, a rendező felszabadította komédiázó kedvüket és ennek öröme átjött a rivaldán. A Tanárt játszó *Győry Emil* talán pályája eddigi legjobb alakítását nyújtotta: lendülettel, sok találó színnel formálta meg az elkárhozó apostolt. *Timár Évának* (Mellonie) egy évad sem kellett, hogy a színház első művészei között tartsuk számon; ezúttal felfedezhettük kitűnő, okos humorát is. Hozzá hasonlóan hódította meg Pécsen *Koltai Róbert* (Andros), aki most a leghálásabb szerepben tündökölt: hippi-rongyokban, kukában mondhatta el a biztos poéneket. Nagyon kedvesen, egyszerűen. Mostohábban bánt a rendezés *Bántty Györggyel*, akire az Elnök – tőle oly merőben idegen – figuráját osztotta. Sok vidám, felismertető percet szerzett, de legjobb igyekezetével sem tehette valódivá az Elnök ostobaságát, önelégült korlátoltságát. Nagyon tetszett a Kórus öt embere (*Paál László, Somodi Kálmán, Kovács Dénes, Szivler József, Fülöp Mihály*). Fegyelmezett, kidolgozott alakításuk a szerény „névtelenségben” fontos pillére volt az előadásnak.

Az évfordulók ünneplése minálunk gyakran ölt valami komor pátoszt, akkor is, ha tartalmuk nem komor. A Pécsi Nemzeti Színháznak az Illyés-mű prezentálásával nagyon szerencsés hangot, formát sikerült találni jubileumi ünnepéhez. Ha értelmezni próbálunk, mit jelentett a színház részéről az ünnep centrumában az *Ördögök és a Bölcsék a tán* bemutatása, így értelmezhetnénk: közönségük elé akarják vinni a *kortársi dráma* java értékeit és legfőbb feladatuknak tekintik az *új magyar művek* színrehozatalát. Nem egészen új program, de talán határozottabb, megalapozottabb, mint korábban volt. És biztosan a leghelyesebb. Sok művészi sikert, lehetőséget és bátorságot kívánunk hozzá!

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

KÖZÖNSÉG ÉS NÉP

B. ... és nép

A maradiság halhatatlan. Ebben van az én optimizmusom.

Elsőéves egyetemi hallgató voltam. A régi egyetemnek autonómiájával, numerus claususával, bajtársi egyesületeivel és egyéb középkori jellegzetességeivel együtt volt egy törvénybe iktatott tétele: a tanszabadság. Nem, ez nem azt jelentette, hogy mindenkinek szabad az egyetemi tanulás, hanem mindössze azt, hogy akit már felvettek valamelyik karra, annak joga van bármelyik másik karon is – nem, nem vizsgázni, csupán beülni egy padba és hallgatni az előadást, nem lehet kiküldeni. Ez volt aztán a tanszabadság! Mindenesetre én éltem ezzel a szabadsággal. Engem a bölcsészkaron első-sorban az ember érdekelt, igyekeztem őt – magamat, magunkat – minden oldalról körüljárni. Tudatlan kíváncsiságomban így ültem be az orvosnövendékeknek gyűléstest, de kötelező anatómia órára. Bejött az anatómia professzora, európai hírű tekintély és a következő mondattal kezdte első előadását: „Hölgyeim és uraim, az anatómia az a tudomány, amelynek nincsenek többé ki nem kutatott problémái.” „Szabad?” mondtam a mellettem ülő kolleginának. Felálltam és kimentem a teremről. Mit keresek én egy olyan helyen, ahol számomra nincs többé feladat, ahol nincs miért küzdeni.

Hát ilyen veszély a színház területén nem fenyeget. Itt mindig lesz tennivaló, amíg konzervativizmus van a világon, az pedig halhatatlan. Ezért mondom, hogy ebben van az én optimizmusom. Mert, beszéljünk csak nyíltan, ki gondolta volna, hogy lehet kommunista konzervativizmus is. Mikor gyerek voltam, az én kis agyamban a kommunizmus annyira egy volt az új, sőt a forradalmi új fogalmával a művészetben is, hogy el sem tudtam volna képzelni kommunisták közt maradiságot. Aztán jöttek esztendők, amelyekben személyi kultusz, zsdánovizmus, vagy mindegy hogyan tiszteljük, megmerevítettük a fejlődést, sőt egyedüli lehetőségként egy már akkor is maradi művészetet merevítettünk meg. De hát azokon az időkön már túl vagyunk, nemde?

A másik eszme, amely ifjú agyamban a konzervativizmushoz kapcsolódott, az az, hogy a maradiság valami merevség, hajolni nem tudás, csökönyös ragaszkodás ahhoz, ami van, vagy ami volt. Ez is afféle baconi „idolának”, téveszmének bizonyult. A művészeti maradiság a leghajlékonyabb magatartás, amellyel valaha találkoztam! Tegnap a sárga nevében küzdött a fehér ellen. Ma, amikor ez már lehetetlen, a fehér nevében küzd a kék ellen. Holnap a kék nevében fog küzdeni a vörös ellen. De hogy végre viszszaanyarodjunk a színházhoz, tegnap Sztanyiszlavszkij nevében harcolt Brecht ellen, ma Brecht nevében harcol Beckett ellen, holnap Beckett nevében fog harcolni még nem tudom ki ellen. Bár a haladás erői volnának ilyen hajlékonyak! Hány olyan embert ismerünk, aki fiatalabb korában úgyszólván az egész életét feltette a forradalmi újra, azt segítette is győzelemre vinni, aztán ragaszkodik annak akkori formáihoz, pedig a viszonyok megváltozván ezen már túl kellene lépni. És a haladás bajnokát a maradiak besorozzák a maguk seregébe. Az igazi forradalmár számomra az a szocialista, aki azt mondta, akkor lesz boldog, ha a nép őt, mint konzervatívot megkövezi. Mert az idő a művészetben is múlik, gyakran azért tíz évvel ezelőtt csatáztunk, az már lassan a maradiság hadtápjá. És akkor újra ki kell ásni a csatabárdot.

ROMAIN ROLLAND NÉPSZÍNHÁZA

Ezek voltak az első gondolataim, mikor elhatároztam, hogy szembenézek a népszínház fogalmával.

Tudomásom szerint a népszínház gondolata a mai értelemben először századunk elején, pontosabban 1903-ban jelent meg, szülőatyja Romain Rolland. Ez az idő a fran-

cia színház talán sohasem tapasztalt mélypontja. Ügyszólván egyetlen említésre érdemes drámaíró sincs és nem is lesz még közel húsz évig, Giraudoux-ig. Azok a nagy kísérletező rendezők, akik a húszas években újjászülik a francia színházat, még sehol. Az egyetlen kiemelkedő tehetségű bohózatíró, a még dolgozó Feydeau, szinte belefullad a sablonra dolgozó polgári vígjátékszerzők, itt-ott a csillogó újromantikus történelmi melodramák darabözlőjébe. Az igények minimálisak vagy hazugok. És a polgár – sokszor megírták már – boldog ebben a századfordulói hazug pezsgésben, a színházban is. Ebben az atmoszférában jelent meg Romain Rolland röpirata. Ebből a polgári rothadásból elég! Színházat a népnek! Olyat, amelyik a saját ügyéről beszél, amelyik fellátja és nem elaltatja. Ehhez meg kell változtatni a színház tartalmát – a darabokat –, a színház formáját – az épülettől kezdve a játéktílusig – és mindenekelőtt ki kell cserélni a közönséget.

Ez valóban nagyszerű program, nemosak lehet, de kell is egyetérteni vele, szinte magától értetődő, hogy a mi szocialista színházeszményünk ihletője és alapja lett.

Igyekszem Romain Rolland gondolata iránt igazságos, sőt méltányos lenni, mert ha nemcsak a lényegemet emelem ki, hanem az egész koncepciót idézem, könnyű a gondolatot diszkreditálni. Ez ama ritka esetek egyike, amikor a pontosabb idézet, a szerző azonosítása a saját szavaival hűtlen hűségnek bizonyulna, mert senki úgy nem kompromittálhatja ezt a koncepciót, mint az, ahogy Romain Rolland meg akarja valósítani. Nem is említem a több ezer személyes nézőteret, a monumentális színpadot, az elnaggyolt játéktípust, amelyben a színészek „nem ecsettel, hanem meszelővel festenek”, csak azt, hogy szerinte mit játszanának ezek a népszínházak. Romain Rolland a népszínház lényegének az öröm, az erő, az egészség hangját tartja, ezért elutasítja a klasszikusokat, akikben való gyönyörködés az öregség jele. „Semmiféle szépség, semmiféle nagyság nem pótolja a fiatalságot és az életet... Merjük kimondani, az önök érdek nélkül művészete aggastyánok művészete.” Közben olyan nagyszerű dolgokat mond, mint drámaírók hősei. „Egy nép, ha nem tehet mást, megvan szépség nélkül, de nem lehet meg igazság nélkül.” És azt vallja, hogy ha a nép elveti is a klasszikusokat, közelebb áll nagyságukhoz, mint a sznob, aki tapsol nekik. És kiket ajánl a dekadens aggastyánoknak való Euripides, Shakespeare és Goethe helyett? Jullient, Descaves-ot, Ancey-t és más, hozzájuk hasonló színvonalú drámaírókat. Műfajukul pedig a melodramát, a történelmi eposzt, a társadalmi drámát, a legendát, a cirkuszt. Még ha óvatosságot ajánlok is a műfajok megjelölésénél, ezek ugyanis nála nem mindig pontosan ugyanazt jelentik, amit ma nálunk jelentenek, akkor is, gondolom, nem volna nehéz ezt a koncepciót ízekre szedni. A nép számára ugyanis a szépség vagy igazság dilemmája hazug szembeállítás. Lehetnek forradalmi, vagy háborús pillanatok, amelyek ideiglenesen ilyen konfliktus-helyzetet teremtenek, de ezt egy program alapjává tenni, természetesen képtelenség. Ki tiltja meg, hogy a klasszikusok szépségével a nép igazságát erősítsük vagy megfordítva? Ezért nagyon olcsónak tartanám, ha a Romain Rolland felvetette népszínház gondolatát azonosítanám azzal a koncepcióval, amellyel ő megvalósítani akarta, és ezen a címen vetném el. Én magával a népszínház gondolatával szeretnék foglalkozni. Pontosabban: amikor azt vallom, hogy a közönségnek megnő a jelentősége, elfogadhatónak tartom-e egy szocialista társadalom színházeszményének a népszínházat, ahogy azt olyan gyakran olvassuk színházi publicisztikánkban.

Voltaképpen ott kellene kezdenem, hogy történelmileg nem. Ha Romain Rolland gondolatát nem tekintem is csupán az akkori franciaországi helyzetre való reagálásnak, mint ahogy messze nem csupán az, akkor is kétségtelen, hogy számára és az ilyenfajta népszínház gondolat számára a nép általában egész mást jelent, mint minékünk. Romain Rolland és követői népen mindig elnyomott, kizsákmányolt népet értettek, amely a színházi kultúrából kiszorult két okon. Az egyik ok az, hogy a színházak olyat és úgy játszanak, hogy ahhoz neki semmi köze, a másik ok, hogy a polgári színházat nem tudja megfizetni. Harmadiknak hozzávehetném, hogy a polgári színház (területi elhelyezkedés, műsorkezdés stb.) nem alkalmazkodik a dolgozó néptömegek életkörülményeire. Ez a helyzet sok mindent megmagyaráz még Romain Rolland tévedéseiből is, de őszintén szólva engem nem az ő színháza érdekel, hanem a mienk. Márpedig a mi színházaink és közönségük helyzete a színházak és közönségük javára gyökerében

megváltozott a történelem fordulásából egyrészt, és országunk tudatos színházpolitikája következtében másrészt. Ez olyan nyilvánvaló, hogy talán nem is igényel részletes elemzést, de azért csak hadd foglaljuk össze.

ÉRDEK ÉS TUDAT

Először is a nép nem elnyomott, kizsákmányolt osztályok gyűjtőfogalma többé, hanem nagyjából csaknem az egész ország dolgozó közössége legszélesebben véve közös érdekekkel. Másodszor, ennek következtében, a színház itt nem egyik eszközként kell arra, hogy az uralkodó rendet megdöntse. Harmadszor Magyarország szocialista művelődéspolitikája egyebek közt úgy biztosította a színházat látogatni akaró nép anyagi lehetőségét, hogy állami költségvetésből fizeti a belépőjegy nagy részét. Sok egyéb intézkedés mellett igen jelentős erőfeszítéseket tett azért is, hogy a színház alkalmazkodjék a dolgozók életkörülményeire. (Az Állami Faluszínház létrehozása, a tájolások, a peremszínház, a korábbi kezdek stb.) Itt tehát most nincsenek meg az eredeti népszínház koncepció társadalmi, történelmi feltételei és annak hősi rohamkészsége. Ezért a koncepciónak azok a járulékos elemei is, amelyek az egész koncepcióval együtt túlélték magukat, a más körülmények között más jelentést nyertek. Az „öröm, erő, egészség” követelmény, amely a rohamrakész harci önbizalom fenntartását volt eredetileg hivatva biztosítani, az új körülmények között, mikor már nem volt a rendszerben mit rohamoztatni – ha csak nem nevezünk ki mi magunk magunk közül valókat rohamozandóknak – ez a követelmény inkább afféle szocialista „keep smiling”, a kincstári optimizmus igénye lett.

Hadd vizsgálódjunk azonban egy kicsit tovább, most már végleg elhagyva a múltat, a történelmi terepet és csak a jelennel foglalkozva.

Úgy hiszem, a népszínházzal kapcsolatos valamennyi hagyományos felfogásunknak az baja, hogy a nép, néptömegek politikai képzetét minden további nélkül átteszük művészeti területre, ahol ez torzítás nélkül nem használható. A politikai nyelvhasználatban a nép bizonyos érdekek közösségét fejezi ki. A kizsákmányolással szemben a dolgozó osztályokat, külső ellenséggel szemben néha az egész nemzetet. A politika tevékenysége (valóban szocialista politikát gondolok, ahol a nép és a szocializmus nemcsak jelszó természetesen) az, hogy ezeket az érdekeket a nép élén győzelemre vigye. Itt normális körülmények között harmónia van a politikai cél és a néptömegek igénye között. Konfliktusok itt is adódhatnak vagy abból, hogy a helyes politika eltorzul, vagy abból, hogy a tömegek tudata nem helyesen tükrözi az érdekeiket, sőt előfordul, hogy ez az ellentmondás drámaian kiéleződik és a néptömegek szembefordulhatnak akár saját érdekeikkel. (Kronstadt, 1956) Ilyenkor a politika az egyensúlyt erőszakkal helyreállíthatja. Ezek azonban kivételes helyzetek. A természetes az, hogy a helyes népi politika és a tömegek igénye egybeesik.

Az az érzésem, hogy ennek a párhuzama a művészetben csaknem hasznavehetetlen. A művészetnek általában nem a tömegek érdekeivel, hanem a tudatával van dolga. És itt a széles tömegek igényének és a művészet igényeinek egybeesése a ritkább kivétel és az ütközés a majdnem természetes állapot.

Gyakran megtörténik, hogy több villámot vonok a fejemre, mint amennyit le tudok vezetni, úgy érzem, most is ezt teszem. Ezért ezt a vérlázító állításomat szeretném egy kicsit bővebben megmagyarázni.

A VÉGSŐ MÉRCE

Nem szívesen lépek ki a színházból, ahol mégis valamivel otthonosabban mozgok, ezért hadd szögezzem le itt is azt a meggyőződésemet, hogy az emberek, még ha nem tudják is, igazában azért mennek színházba, hogy életük és koruk eleven kérdéseire feleletet kapjanak. De a legtöbb esetben – és ez minél magasabbrendű a művészeti élet mércéje és minél korszerűbbet ad, annál inkább igaz – a művész választ nem abban a formában kapják, ahogy igénylik. És ennek igazsága a művész fejlődésének lényegében van. Hadd szóljak most a művészet demokratizmusáról.

Minden művészetnek az a rendeltetése, hogy az embernek, a lehető legtöbb embernek, az egész emberiségnek adja át a gyönyörűségét és eszméletét mindannak a nagyszerűségnek, ami az alkotó művészen lakozik. Ebben közös a feladat a politiká-

val. Nincs művész számára nagyobb boldogság, mint ha minél többen értik és élvezik. A művész örök eszménye Orpheusz, aki egyformán el tudja bűvölni az isteneket és állatokat, még a köveket is. Sőt, voltaképpen a művészi érték egyetlen végső mércéje is az, milyen sokan tudják élvezni – persze nem egyazon időben, talán nem is az életében, hanem az éveken, nemzedékeken, évszázadokon át. De már itt is vagyunk az ellentmondásnál. A minél több élvező, elismerő, megértő néha nem a közvetlen környezetben, még kevésbé a széles tömegekben, legtöbbször pedig nem is a maga korában jelentkezik. Nagyon sokat leszünk kénytelenek hazudni önmagunknak, ha a győzelmes nagyokat a maguk korában és környezetében a mai eszünkkel és értékelésünkkel akarjuk látni. A meg nem értett zseni engem nem érdekel, ez romantikus fogalom és gyakran csak arra jó, hogy zavaros kontárok és híveik vigasztalhassák magukat a kudarcaikért. Engem a meg nem értett új keserít a művészetben. És ami a művészetben új – márpedig amíg lesz társadalom, a művészetben mindig lesz új – annak mindig a régi értetlenségével kell megküzdenie. Ma nekünk, mondjuk Beethoven bizonyos modern zenei irányzatokkal szemben a legtisztább klasszikus közérthetőség jelképe. De el lehet felejtetni, hogy annakidején az a zongorista, aki először vette fejébe, hogy koncertjein ezt a lángészt Franciaországban elfogadtatja, nemcsak hangversenyéről hangversenyre bukott meg vele, de még a zenekar tagjai is (!) kiröhögtek: csak nem gondolja komolyan, hogy ez zene? Pedig azt nehéz volna bizonyítani, hogy Beethoven igaza nem a nép igaza volt. Bartók egész lelkével talán csak elég közel állt a néphez, hiszen úgyszólván mindent tőle kapott és mindent neki akart visszaadni. De mit kezdett a nép, sőt a zeneértők nagy része a hegedű- és zongoraszonátával, vagy a Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára hangjaival, vagy akár a Csodálatos mandarinnal, mikor már a Kossuth-szimfóniát annyi ellenkezés fogadta. És most kezdek közel jutni ahhoz, amit az előbb úgy aposztrofáltam, hogy a nép a kor kérdéseire vár feleletet, de azt a művésztől többnyire nem úgy kapja, ahogy várta. De ugyebár van művész, akinek már életében óriási sikerei voltak, ünnepelték, mert a tömegekben levő új igényt fejezték ki. Mielőtt azonban a sikerről beszélnék, hadd térjek vissza a színházra.

A színház aztán csakugyan az a művészet, amely a közönség tetszése nélkül nem élhet. Ez elemi igazságnak tűnik, és az is. És minél nagyobb a közönsége, annál jobb. Az európai dráma a sokezres nézőjű görög színházzal indul és ez a sokezres nézőjű színház Romain Rolland és minden népszínház gondolat vágyalma. 1961-ben Londonban megjelent George Steinernek, a princetoni egyetem tanárának egy ritka gazdag-ságú könyve *The Death of Tragedy* (A tragédia halála) címen. Hasznos volna magyarul is megjelentetni. George Steiner ebben a könyvében azt írja, hogy a dráma a leg-társadalmibb műfaj. Létezésének teljességét csak a nyilvános előadással kapja meg. Ettől olyan lenyűgöző és ez taszítja rabságba is. Ez annyit jelent, mondja George Steiner, hogy a dráma helyzete nem választható el a közönségtől, vagy tágabb és mégis szoros értelemben a társadalmi és politikai közösség helyzetétől. A magam részéről ebben teljesen egyetérték vele. Persze ezt a szinte magától értetődő tényt gyakran vulgarizálták. Leginkább a romantikusok. „Nem kétséges, hogy a dráma akkor volt a legnagyobb, mikor a társadalom a legtökéletesebb”, mondta Shelley. De a mi korunkban is megpróbálták ezt az összefüggést vulgarizálni, habár inkább fordított nézőpontból, vagyis hogy a magasabbrendű társadalomnak szükségképpen magasabbrendű a drámája. Ezt a gondolatmenetet Lukács György olyan alaposan, és csak röstelkedve merem leírni, olyan szellemesen cáfolta, hogy erre most nem is térek ki. Mindenesetre azonban úgy látszik, hogy a nézőtéri és a dráma vagy a színház fejlődésének összefüggése kétségtelen. De vajon ez azonos a nézőtéri tömegek szerepével? George Steiner maga minél jobban belemerült az európai dráma sorsának tényeibe, annál több kétely merült fel benne a nézőtéri tömegek szerepének megítélésében. Egész odaig, hogy a végén még a görög színház nézőtömegének szerepéről is kellemetlen kérdéseket tesz fel magának. Olyanokat, hogy a görög színházról magáról túlságosan keveset tudunk. Az előadás egyben kultikus szertartás volt, innen a nagy tömeg. De vajon a Dionüszosz színház nézőterén hányan ültek, akik valóban kíváncsiak voltak az Atreida-mitosz vagy a Thészeusz-legenda huszonhatodik vagy harminchetedik új változa-

tára és akik mélyen megértették Szophoklész vagy Euripidész filozófiai gyötreseit. Nagyon jogosnak tűnnek ezek a kételyek. Azon a címen, hogy a színház a legársadalmibb művészet, a színház (dráma) és társadalom összefüggését a tömeg és színház kapcsolatára vulgarizálni éppenolyan hiba, mint ugyanezen a címen egyenlőségjelet tenni a dráma és a társadalom színvonala közé. Láttuk mi magunk is megismétlődését a Dionüszosz színházbeli példának. Volt a mi életünkben is szakasz, mikor a színházainkba olyan tömegeket vezényelt – ha nem is istentiszteletre – a kor, hogy el sem fértek a járdán. De ennek minden – elvitathatatlan! – kultúrpolitikai jelentősége ellenére egy korszerűbb színház kialakítására semmilyen hatása sem volt, majdnem azt mondanám, hogy ellenkezőleg. És most térjünk vissza a sikerhez.

SZÍNHÁZ KEVESEKNEK?

Az imént már hivatkoztam rá, hogy lehetnek újat hozó művészek, új irányzatok, amelyek azonnal sikert aratnak. Talán vannak, ezt konkrét elemzés dönti el. Azt lehetne mondani, hogy ilyenkor a társadalom jobban fel van készülve az újra. De ha igaz, és meggyőződésem szerint feltétlenül igaz, hogy a művészetben minden új és haladó társadalmi igényre felel, akkor ez az új sohasem előzmények nélkül jelentkezik, megjelenésének hatása mégis legtöbbször olyan, mint a rugón tartott ördög kipattanása a varázsdobozból. Persze ez nagy távlatból, évtizedekről, évszázadnyiról visszanezve nem úgy tűnik. Ki fogja számon tartani, vagy kit fog érdekelni száz év múlva, hogy Bartóknak még az értők között is milyen átkozottul szövevényes szakmai és politikai ellenállással kellett megküzdenie, nem is szólva a tömegek értetlenségéről. Az ellenfelek – többnyire percmemberkék – eltűnnek, a támogatók, a felfedezők – többnyire érdemesek – állásfoglalásukkal együtt fennmaradnak. Ma már könnyű azt mondani, hogy voltaképpen legenda a Bizet meg nem értéséről szóló korabeli sirám, hiszen megmaradtak a legnagyobbak méltató nyilatkozatai és a legjobb kritikusok kiállításai mellette. De hogy miket tudnának mondani a muzsikusi barátai a sok lúd disznót győző gyakorlatáról! Különösen, ha azt is számba vesszük, hogy a legjobb kritikus nem mindig azonos a legbefolyásosabb kritikussal. Száz év múlva aki visszatekint Beckett pályafutására, valóságos sikerfüzérnek fogja látni. A világ legnagyobb drámaírói a Godot-t mindjárt megjelenésekor mint nagy művet üdvözölték, már életében az egész világon játszották, hatvanegynéhány éves korában Nobel-díjat kapott. Ionesco-ét dettó. 1958-ban már felváltotta Molière-t a külföldön legtöbbet játszott francia szerzők listájának élén, 1971-ben pedig már a „halhatatlan” akadémikusok közé került. De azért, hogy mennyi meg nem értéssel kellett műveiknek megküzdeniök, azt mi tudjuk, ha száz év múlva csontjaink pora nem is fog a perben tanúságot tehetni. De ilyenkor talán a művész nem fellebbezhetne az értetlen értőkkel, pénzemberekkel, hivatalnokokkal szemben a néphez? Ugye milyen gyermeteg romantika? A politikai vulgarizmus öncsalása. Művészi értelemben a nép nem tekinthető homogén fogalomnak, a tömegek pedig mindig a kevésbé fejlett, az új (a művészi új) iránt kevésbé fogékony réteget – fájdalom – a többséget jelentik.

De hogy ne húzzam tovább a magamét.

A polgári színház nem ad, vagy csak nagyon ritkán művészetet a legszélesebb tömegeknek, többnyire csak egy osztálynak, de az igazság, hogy legtöbbször annak is csupán egy rétegének. A szocialista színháznak végre módjában áll, hogy nemcsak minden osztálynak, de minden rétegnek is megadja a maga színvonalának és érdeklődésének megfelelő művészi élményt. Azt, amely kinek-kinek a maga művészi színvonalát emeli. Ebben természetesen benne foglaltatik a legszélesebb értelemben vett nép is, amelynek színházat játszani szintén sajátos feladat. A minap olvastam egy szellemes tömörséggel megfogalmazott művészetpolitikai elvet, amely szerint a művészetnek a népet kell szolgálnia, de nem kiszolgálnia. Számomra ez azt jelenti. Valamikor – az ötvenes években – a színházpolitika minden egyes darabtól megkövetelte, hogy minden benne legyen, választ adjon minden aktuális politikai vagy ideológiai kérdésre. Minden darab külön-külön. Nem lehet most ugyanazt egy színházról, valami népszínházról várni. (Persze az egész népszínház-kérdés másképp merülne fel, ha a népszínház népművészeti kategória volna.) Nem szabad visszariadni attól, hogy

a keveseknek, az értőknek is lesz külön színházuk. Az írni alig tudó nyírségi parasztnak és a fővárosi egyetemi tanárnak – mégha egy-egy sikeren osztozni tudnak is – nem azonos a színházi igénye. De mindegyiküknek meg kell kapniuk a maguk színházát. A vulgáris gondolkodásnak, a tömegromantikában élőknek még mindig hallatlan gondolat a keveseknek szóló művészet. (Amely a következő nemzedékben persze már millióknak szól.) Itt van a filmművészeink küzdelme. Micsoda ostrom közepette dolgoznak a legigényesebbek, akik számára a közönség nem egyszerűen jegypénztári fogalom. Nyilatkozatok, cikkek, ankétok sorozata vonja kétségbe az ilyen „keveseknek” szóló filmek légjogosultságát. Mélyen emlékezetemben maradtak egyik jeles fizikusunknak ezzel kapcsolatban mondott szavai. Szerinte, ha az államnak megéri, hogy neki igen magas fizetést biztosítson azért, hogy évente 40–50 fiatalat megtanítson a legújabbakra, meg kell hogy érje az is, ha ezek a filmek csak keveseknek szólnak. (Különösen, ha – amennyiben értesülésem helyes – a kevesek ez esetben filmenként mintegy félmillió nézőt jelent.) És ez a színházra is érvényes. Ha azt akarjuk, hogy ne csak a jelenünknek, a jövőnknek is legyen szocialista művészete.

MŰLT ÉS JÖVŐ KÖZT

Még utalhatnék arra, hogy a közérthetőség fogalmát is ki kellene hántani a vulgáris szóhasználat burkából, aztán itt abba is hagyhatnám, rábízva mindenkire, hogy ezekből a vázlatos gondolatokból olyan következtetéseket vonjon le, amelyeket jónak lát. Mégis, hogy ne helyettem vonjon le valaki következtetéseket – él még ilyen népi szokás körünkben – néhány következtetést magam is levonnék belőlük.

Az első, amit hangsúlyozni szeretnék, hogy számomra minden művészet, minden politika, minden társadalmi cselekvés, a színház végső célja is a nép felemelése a nép gyönyörűségén keresztül. Nekik kell birtokba venniük Szophoklész, Shakespeare, Csehovot és a magunk holt, élő és születendő nagyjait. Az a dolgunk, hogy a népet, a politikai értelemben vett egész népünket alkalmassá tegyük arra, hogy ezt a színházban minél teljesebben, minél hamarabb és minél nagyobb gyönyörűséggel befogadja. Másrészt alkalmassá kell tenni színházi életünket arra, hogy ezt a feladatot végrehajtsa, egy pillanatig sem feledkezve meg róla, hogy ez milyen komplex feladat, iskola, népművelés, színház, politika és még más tényezők közös erőfeszítése. Amit ezen a téren eddig is elértünk, az nagy dolog, nincs szégyellnivalónk. A színházat az elmúlt két évtizedben a már említett módszerekkel sikerült sokkal nagyobb tömegekhez közel vinni minden kultúrpolitikai torzulás ellenére. És mint ahogy a személyi kultusz torzulásai nem változtathatnak a gyárak államosításának, a földosztásnak, majd a föld társadalmasításának történelmi tettén, ugyanígy a kultúrpolitikai torzulások nem semmisítették meg a magyar színháztörténet nagy földosztását és államosítását. Történelmileg azonban úgy érzem, ennek a munkának még csak a kezdetén vagyunk, ezt folytatni kell, legalább ilyen erőfeszítéssel, a meglévő módszerek korszerűsítésével és új módszerekkel.

Másrészt azonban színházművészetünk korszerűsítésében, művészi fejlesztésében – ezúttal nem függetlenül a politikai torzulásoktól – sokat mulasztottunk. Folyton hátrafelé néztünk, hogy mit kell pótolnunk és nem néztünk előre, hogy biztosítsuk a jövőt. Színházaink még ma is jórészt egyik napról a másikra élnek. Nem, igazán nagy hozzá nem értés vagy rosszindulat kellene annak állításához, hogy színházaink színvonala alacsony, vagy akár hogy műsoruk egyhangú. De az már kétségtelen, hogy általában színházainkra jellemző a koncepciótlanság, az eredetiség hiánya, hogy sokkal tehetségesebbek a művészeink, mint az előadásaink. Aki a szomszéd szocialista országokban jár, az megállapítja, hogy az ő előadásai sokkal színesebbek, eredetibbek, bátrabbak. Akik onnan idejönnek, tisztelettel, nem egyszer bámulattal adóznak a sok tehetségnek, főleg a színészeknek és meglepődnek, hogy az előadások milyen szokványosak, fantáziátlanok. Ezen az egyes kivételek sem változtatnak, ez a nyugati szakemberek véleménye is. Lassan európai közhely, hogy a magyar színészek briliánsak, előadásaink, rendezés és színpadkép, konvencionálisak, szürkék.

Színháziak, magam is, sokat szidtuk irodalmi, kritikai közvéleményünket, hogy konzervatív, szinte a múlt századi gondolkodásukkal a színházakat, a rendezőket csupán a másolás szerepére korlátozva, gátolják az önálló, korszerű színházművészet, de ezzel a drámaírás kibontakozását is. Fájdalom azonban a helyzet bonyolultabb. La Rochefoucault írja: „Les querelles ne dureraient longtemps, si le tort n'était que d'un côté.” Vagyis hogy a viták nem tartanának olyan soká, ha csak az egyik félnek nem volna igaza. A konzervativizmusnak közöttünk, a színházban is kombattáns erői vannak. Néhány évvel ezelőtt egy színházi konferencián egyik legszínvonalasabb színházunk tekintélyes rendezője éles kirohanást intézett minden modernebb, főleg avantgard színházi törekvéssel szemben, egyebek közt szó szerint Albee ellen. Ehhez minden művésznek joga van, ez szemlélet kérdése. De alig telt el néhány év és éppen az ő színháza hozta először színre Albeet. Majd egy-két újabb év, és éppen ez a rendező hozza színre színházában Beckettet. De ha csak az avantgardról volna szó. Eszembe jut, hogy ennek a különben tehetséges művésznek hasonlóan jelentős kollégája évekkor korábban milyen megvetően szólt Tennessee Williamsról, és éppen A vágy villamosáról. Akkor még Tennessee Williamst nem játszottak Magyarországon. Tegye hozzá csattanónak, hogy egy-két év elteltével – nagy meglepetésemre – ő is éppen egy Tennessee Williams egyfelvonásost választott vendégrendezésre? De talán az ilyen esetekben nem is művészi, hanem eszmei ellenállásról van szó! Hogy ideológiailag nincs békés egymás mellett élés! Meghajlok a politikai egyenesség előtt, de akkor mért vállallják később? És akkor mért olyan nehéz Brecht magyarországi útja? Csak aki bent él a színházakban, az tudja, hogy különösen az idősebb rendezőkben és színészekben még ma is milyen ellenállás él vele szemben. Íróink gyakran panaszkodnak nekem, és tapasztalatom szerint teljes joggal, hogy rendezőinkben, különösen vezető rendezőinkben milyen gyér és milyen korszerűtlen az irodalmi érdeklődés. Épp ezért hadd mondjak egy másik példát, ahol ilyesmiről szó sem lehet. Itt van az egyik, még nem az idősebb nemzedékhez tartozó rendezőnk. Született színházvezető, olvas, szereti az igényes irodalmat, koncepciója van, nemcsak mindig csinált valamit, akart is csinálni valamit. Egész felemelkedése az eredetiség, az újat akarás jegyében bontakozott ki. Örültem a sikereinek és tiszteletreméltónak találtam a tévedéseit is. Egész előrehaladása azonban a konzervatív kritika szakadatlan pergőtűzében folyt és egy ideig a színházakban is különösen a beérkezett művészek fitymálása vagy nyílt gáncsoskodása kísérte. Felettes állami szervei azonban mellé álltak és önálló színházat kapott. Itt minden ellenállás ellenére és persze ismét csak nem botlások nélkül folytatta az újat akaró önálló útját. Az új színpadi formák keresését párosította új darabok keresésével, a színvonalas műsorral, modern külföldi és két nagy sikerű új magyar bemutatóval végül is abszolút győzelmet aratott. És erre mi történt? Immár a konzervatív kritikának akart-e tetszeni, vagy a konzervatív közeg asszimilálta-e, nem a lélektani kérdés érdekel, hanem a jelenség. A történetek pedig azt mutatták, hogy ezután nemcsak a bírálói tették le a fegyvert, ő is. Színházában ezután újnak csak régít hozott. Klasszikust, elfelejtett klasszikust, átalakított klasszikust, hazait, külföldit, bármit, csak régi legyen. Ami valamiképpen új volt, az akár magyar, akár külföldi, felkerült a kis stúdiószínpadra, az eredeti színpadra nem volt méltó. Ezekután, a rengeteg régi „felfedezéséért” megkapta a kritika eddig nélkülözött tapsát. A degradált új közben változatlanul a kis stúdióban maradt, mondván, hogy ezekre lent a „nagy” (600 személyes) színházban nincs érdeklődés, mialatt – mit tesz isten – a „nagy” színházból kezdett kikopni a közönség.

SÁRGA HARISNYÁBAN

Mért sorolom el mindezt (és – farizeizmus nélkül mondhatom, hiszen jóbarátokról beszélek – nem kis szívfájdalommal)? Mert azon a bizonyos színházi konferencián is a modernebb irányzatokat támadó rendező felszólalását a jelenlévők ütemes tapsa és ünneplése kísérte. Többen azt mondták akkor nekem, hogy nem őszinte ez a taps, sokan csak opportunizmusból tapsoltak. Számomra ez mindegy volt. Ugyan-

azt jelentette: a közhangulat úgy látja jónak, hogy a konzervatív nézeteket kell támogatnia. Nem mintha mindegy volna, ki miért tesz valamit. Többször láttam, hogy a vendégek megkínálják a pincért egy pohár borral. Ilyenkor a vendég egyenesen ülve, fejét hátratarva iszik, a pincér állva, előre hajolva. Én jobban szeretem, ha valaki emelt fejjel iszik. Nemcsak az említett rendező példája, de több újabb kezdeményezés sorsa tanúsítja, hogy a felsőbb szervezetekben megvan a hajlam, sőt a törekvés, hogy az új kezdeményezéseket támogassa. Mégis, egy régi elképzelés túlélése-e, vagy más az ok, nem tudom, de például a fővárosi színházak jórésze olyan irányítás és irányítók kezén van, akikből – a látszat szerint – hiányzik minden koncepció. Amikor azt mondom, hogy egyik napról a másikra élünk, azon azt értem, hogy csak műsortervek vannak, a színház, a szocialista színház jövőjéről való elképzeléseknek semmi nyoma. Tavaly úgy tűnt, hogy e tekintetben valami előrelépés lesz, aztán maradt minden a régiben. A színházakban ma is többnyire az a hangulat, hogy csak nem feltűnni, a szürkeség nem ri ki, aki nem csinál semmi merészet, annak nem lehet semmi baja. A „quieta non movere” uralma még mindig. Épp ezért hitem szerint az idő bizonyos szerkezeti változásokra, enyhén szólva megérte.

Igy például a kamaraszínházak intézményét – a sajátos feladatokra is rendelt egyetlen Nemzeti Színház kivételével – korszerűtlennek tartom. A népszínház elképzelésekkel szemben az én meggyőződése, hogy kinek-kinek, akár minden rétegnek külön-külön, olyan színházat kell adni, amely az ő színvonalát emeli. Ezért a nagy konstrukciók, az ömlesztett és így uniformizáltságra hajlamos színház helyett több önálló színházat. Mikor nemegyszer az avantgardot védtem (de még mikor O'Neillt is), gyakran kaptam feleletül azt a vádat, hogy ezzel akarom *helyettesíteni* a valódi drámát és a valódi színházat. Mintha egy alaptalanul bebörtönzött ember szabadonbocsátásáért emelve szót azt a választ kapnám, hogy aha, szóval én a rabokat akarom szabadon engedni és a szabadon levőket bebörtönözni. Ne mondja hát most senki, hogy ime én a nagy színházakat le akarom rombolni és pinceszínházakat akarok helyettük nyittatni. Pedig Jerzy Grotowsky – színház iránt érdeklődők az egész világon jól ismerik a nevét – még olyat is mond, hogy az ezerszemélyes színház antidemokratikus, tíz egyenként százszemélyes színház sokkal demokratikusabb, mert nagyobb választékot nyújt. Nem hiszem, hogy ez ilyen szimplán politikai kérdés, pedig nem ő az első, aki ebből politikai problémát csinál. Idézhetném Walter Scottot („Essay on the Drama”), aki szerint a színház nézőterének liberalizálódása a színvonal csökkentését eredményezte. De felidézhetném egyik különös saját élményemet is. A hatvanas évek első felében franciaországi barátaimmal kirándulást tettünk a szép Loirevidékre. Mikor a kocsink Orléans-ból Blois felé haladt, arra kértem a többieket, tegyünk egy kis kitérőt Chambord felé. Meg akartam nézni a Napkirály kastélyát, amely akkor még rendbehozás alatt volt. Emlékeztem ugyanis rá, hogy van benne egy híres színházterem. Molière minden életrajzírója említi, Mihályi Gábor könyve is, hogy 1670-ben egy ünnepség keretében ott mutatták be Az úrhatnám polgárt. Mikor odaértünk, a kastély rendbehozása már majdnem befejeződött. A munkálatok művészi irányítója, miután sok érdekeset megmutatott, kérésemre bevezetett abba a bizonyos színházterembe. Megértően mosolygott, mikor látta, hogy nekem a meglepetéstől elállt szemem-szám. A „terem” ugyanis egy kényelmes polgári szobánál alig nagyobb helyiség. Hátsó falánál néhány hordó nagyságú tartón pár szál deszka a színpad. A színpadra egy szűk kis oldalajtón át néhány lépcsőn lehetett fellépni egy oldalsó kis öltözőhelyiségből. A színészek lába előtt a „nézőtér” úgyszólván csak néhány széknél volt helye, annak a néhány udvari főnemesnek vagy hölgynek számára, akiket vadászatról megjövet (vadász kastély volt), vagy vadászat helyett ez egyáltalán érdekelt. Mégsem hiszek abban, hogy ez ilyen egyszerűen politikai kérdés, de hiba volna, ha néhány következtetést nem vonnánk le. Gazdasági életünk minden területén változásra törekszünk, a mennyiségi eredmények, az általánosságok hajszolása helyett a minőségi és a szükségletre való termelést szorgalmazzuk. A színházban is ideje volna. A kamaraszínházakat jó volna – horribile dictu: még vidéken is – önállósítani. Több egyéniséget, alkalmazkodóbb, versenyben lévő színházat a jellegtelen, amúgyis túlszervezett, egyeztetésekkel bajlódó általános színházak helyett. Hogy ez

drágább? Az még bizonyítandó. De még akkor is. Hogy nincs elég sok önálló művészünk? Próbáljuk ki, aztán meglátjuk! Tele vagyunk tehetségekkel, de hiányzik az igazi verseny. Csak a vak nem látja, hogy elkényelmesedtünk, stagnálunk és Malvolio módjára büszkén lépdelünk önnön elégedettségünk nyomában.

„ÜGY IS VAN!”

Ezeknek a kérdéseknek mindegyike önálló tanulmányt igényelne, de nem érzem, hogy kidolgozásuk az én feladatom volna. Én csak arra vállalkoztam, hogy felhívjam a figyelmet a közönség döntő szerepére. Mert a színházban, ma különösen, minden a közönségben dől el. Mikor ennek az írásnak korábbi folytatásában azt állítottam, hogy még az eszmei mondanivalót is hordozhatja a közönség, szerkesztőtől levelet kaptam, amelyben elképedve írta, hogy ez lehetetlen, mert ha ez így van, akkor minden felborul, akár reakciós darabokat haladó darabként lehetne játszani. Szerettem volna egy tudománytörténeti anekdotával felelni, hadd tegyem most.

Ahogy mesélik, Robert Mayer, az energia megmaradása elvének felfedezője, vidéki orvosként jött rá a nagy horderejű igazságra. Felutazott Berlinbe, felkereste a nagy Helmholtzt, a hatalmas tekintélyű fizikust, nem könnyen jutott a színe elé, de végre sikerült és elmagyarázta neki a gondolatát. Helmholtz (akiről azt tartják, sokkal nagyobb tudós volt, mint jellem) azonnal átlátta, miről van szó, ezért meghökkenve mondta: „De, drága uram, ha önnek igaza van, akkor egy palack víznek pusztán a rázástól fel kellene melegednie!” Ettől Robert Mayer elszontyolodott és hazament. Egy év múlva egyszer Helmholtzt, amint kilépett az egyetem kapuján, megrohanta egy ember, kabáthajtókájánál fogva ráncigálni kezdte, miközben bajor dialektusban azt kiabálta: „Ügy is van! Ügy is van!” Hamarosan kiderült, hogy nem elmebeteg támadta meg, hanem ismét Robert Mayer volt, aki első találkozásuk után hazament, de a gondolat nem hagyta nyugodni. Szerkesztett egy készüléket, amely folyamatosan rázott valami víztartályt és annak belsejében egy hőmérő regisztrálta a víz hőmérsékletének emelkedését.

Nem tudom, mi igaz az anekdotából, de én is szerettem volna tüstént Pécsre szabadni az én szerkesztő barátomhoz és rázni, hogy „Ügy is van!”. Bizony előfordul, hogy egy reakciós művet haladónak lehet játszani és megfordítva, anélkül, hogy a művön akár jottányit is változtatnánk, vagy akár a szándékunk erre irányulna. Ez a közönségben dől el! Ez lehet elképesztő, lehet vérlázító, lehet konfúzió, lehet reakció, tiszteljük, ahogy akarják – de tény! Persze aki jobban szereti az iskolás dogmákat, mint az igazságot, az most ujját a fülébe dughatja, mint a zárdában nevelt lány, ha káromkodást hall. De ki ne tudná százával mondani a példákat, ha nem mondja is. Majd én mondom.

A KÖZÖNSÉG DRAMATURGIÁJA

Marxista történetkönyvekben, sőt még iskolás könyvekben is olvastam, hogy a peloponnészoszi háború bizonyos szakaszában az athéni demokrácia élet-halál harcát vívta a spártai arisztokrácia ellen. Ebben a harcban az athéni arisztokrácia a spártaiakhoz húzott, ezért szerette volna, ha az athéniak abbahagyták volna a harcot, de a nép nem volt hajlandó feladni demokratikus vívmányait és a harc folytatását követelte. Ebben a történelmi és politikai helyzetben írta Arisztophanész a vigjátékait. Arisztophanészről korábban is sok rosszat hallottam. Állítólag fizetett besúgó volt, ő jelentette fel Pheidiaszt, írásaiban állandóan támadta Euripidészt satöbbi. A történészek szerint azonban a béke követelésével Nikiaszék reakciós törekvéseit támogatta, mintha valaki a hitleri háború idején a Szovjetunióban vagy az Egyesült Államokban a fasizmussal való békét, a kiegyezést, a fegyverletételt propagálta volna. És így az athéni demokrácia bírálata is reakciós tett volt. Mi azonban – az egész világgal együtt – nyugodtan játsszuk, sőt egyik-másik cikkben még példaképnek is emlegetik, mert a mi közönségünknek az ő szava a békéről, sőt társadalmi bírálatáról is egész másképp hangzik! Vagy közelebbi példát mondjak? A mi Nemzeti Színházunk a felszabadulás után –

pontosan 1947 októberében – bemutatta Shakespeare III. Richardját. Nem kellett semmit változtatni vagy rájátszani, a nézőtérén mindenki a hitlerizmusra gondolt. A Nemzeti Színház Sztálin halála után – még pontosabban 1955 novemberében – felújította az előadást. Ugyanaz a szöveg, ugyanaz a fordító, ugyanaz a rendező, ugyanaz a címszereplő, mégis milyen más akusztika a nézőtérén! Ki nem az előregyártott pörökre gondolt, mikor az írrok ezt mondta Hastings előre elkészített ítéletéről: „Tizenegy órán át másoltam én, az eredetit se gyorsabban írták, de öt órája sincs, hogy Hastings még élt. Ki olyan ostoba, hogy ezt a durva csalást át ne lássa?” És zúgott az ütemes taps a monológ végén: „Pocsék világ ez! Azért pusztul el, Mert ilyen bűnökről hallgatni kell.” Ki hamisított itt és mit? Senki sem hamisított semmit, a közönség a változott körülmények miatt átformálta a mondanivalót. Volt néhány nyugati színház és néhány nyugati közönség is, amelyben ez a darab valósággal antikommunista leleplezésnek tűnt. (Vajha ez a múlt idő jogosult lenne!) És minek áztatnánk magunkat? Nem volt nyugati színház, amelyben Örkény „Tóték”-ját másként gondolták, mint mi? Pedig Örkény konkrét történelmi keretbe helyezte a cselekményét, itt nem lehet semmi félreértés. De a közönség dönt. (Hangsúlyozva, hogy az első közönség a rendező.) Annak idején idegenkedve fogadtam Lukács György fejtegetését, amely szerint egy mű objektív mondanivalója független lehet írója szubjektív szándékától. Úgy éreztem, ez megnyitja a lehetőséget a műbe való minden belemagyarázásnak. Ma már nemcsak ennek igazát látom be, de azt is, hogy egy színpadra írt mű szubjektív hatása független lehet a mű objektív mondanivalójától. És ma a helyzet még élesebb. A mai néző egyre inkább hozzászokik, hogy a modern dráma nem egyedi jelképekkel, nem ezotérikus szimbólumokkal dolgozik, mint Proust süteménye, Ibsen tüze, vagy Tennessee Williams polkája. Általános jelképeket, archetipusokat, alapmintákat, helyzet- és cselekvéstípusokat ábrázol, ezek befogadásában pedig a közönség szerepe megnő. Ami az aktuális értelmezés mechanizmusát illeti, azt korábban a dráma két rétegének, a társadalmi és a filozófiai hangsúlyozásával próbáltam drámaelméletileg megmagyarázni. A dráma társadalmi oldala az idők folyamán mindig változik és változni is fog, és ennek a változásnak végrehajtója a közönség. Mert minden maradandóság alapja a változni tudás. Ez nemcsak a biológiában és a közéletben igaz, ez így igaz a nagy drámák történetében is. A halál a változhatatlanság. És aki a színházi változásban nem érti a közönség szerepét, annak a kor szelleme könnyen azt mondhatja, amit a föld szelleme mondott Faustnak: „Du gleichst dem Geist, den du begreifst, Nicht mir.” Ahhoz vagy csak hasonló, akit megértesz, nem hozzám. Ismétlem, ez nem jelenti azt, hogy egy drámában ki-ki azt játszhat el, amit akar. Csak a változó részét igazíthatja, kénytelen igazítani a korhoz, a mindenkori közönséghez. A változatlan filozófiai lényeg nem. Teljes mértékben egyet értek a Népszabadság kritikussával, aki azt írja, hogy ha bemutatják Beckettet – az Ó, azok a szép napok-at –, mutassák be azt a filozófiát, amit ő megírt. De bemutatni és ezzel az ürüggyel eljátszani, hogy lám, milyen nemes az ember, küzd, mert mindig van remény – értelmetlen és jogosulatlan. Egy rendező, aki nyilvánosan harcol az avantgárd ellen, aztán megrendezi Beckettet – romantikusan. Ez persze nem véletlen, de hát miért rendezi, ha nem érzi magához közel? Színházi szerkezetünk korszerűtlenségének, az össze nem illők összeillesztésének, a vegyes művészi ömlesztésnek példáiban nem szűkölködünk.

TÜLZÁS, DE...

Végezetül attól, hogy a közönség egyre nagyobb részt vállal és fog vállalni a színház tartalmi feldolgozásából, nem szabad megijednünk: szokjuk meg, hogy gondolkoztassuk, ne csak oktassuk. Korunk drámájának egyik igen jó ismerője (Léonard C. Pronko) ezt a mottót írta nemrég egyik könyve elé: „Nem olyan néző kíváncsi, aki az előadás után elégedett, mint a jóllakott ember, hanem, aki mikor hazamegy, a szelleme tele van kérdésekkel és gondolkodik.” Úgy látszik, a mi drámairásunknak is vannak jelei, amelyek ebben az irányba mutatnak. Örkény, Csurka például éppen ezért igen sok bizalmat érdemelnek. Vagy olvastam például Fekete Sándor felhívását. Eredeti darab-

ját nagyon szórakoztató előadásban igen nagy sikerrel játssza a Thália Stúdió, és most az író a közönséggel együtt akar színházat csinálni, vagy játszani. Igen, mi tudjuk, hogy a szélsőség mindenütt szélsőség, a túlzás az túlzás – és mégis. A művészetben a tapasztalat azt mutatja, hogy a szélsőségekből néha csupán az eszközök lehet átvenni, néha a technikájukat, néha a gondolkodásmódjukat, vagy csak a szemléletüket, néha külön-külön elért eredményeiket szintetizálni kell. De akárhogyis, vagy éppen ezért, igen gyakran az ő magvaikból csirázik a jövő. A cseresznyemagot is kiköpjük, de azért tudjuk, hogy belőle lesz az új fa. Bocsánat a hasonlatért. Színházi területen is vannak biztató jeleink. Nemcsak igényes, de konvencionális előadások, nemcsak színvonalas, de régimódi alakítások vannak. Jó jel az új színházi kezdeményezések támogatása, fiatal rendezők pártolása, egy-egy olyan rendezés, mint a Luzitán szörny, vagy a Macskajáték. Ide sorolható egy-egy biztató cikk vagy nyilatkozat és magam is a korom gyermeke vagyok. Mégis nem hiszem, hogy nyitott kapukat döngetek. Mindenesetre azt remélem, hogy azokon az ellentmondásokon túl, amiket ezek a gondolatok majd nyilván kiváltanak, talán sikerül egy kissé ráirányítani a figyelmet a közönségre. Hajlamosak vagyunk arra, hogy teljesen külön vizsgáljuk az irodalmat és külön a színházat, és egyáltalán nem látjuk a közönséget, amely jórészt még mindig sötétben ül. Talán előbb-utóbb mégiscsak foglalkozni fogunk vele nemcsak közönségszervezői szinten.

Amint előző számunkban jeleztük, szerkesztőségünk fenntartásokkal adott helyet Czimer József írásának. A színház korszerűségének igényét fontosnak tartjuk, s egyetértünk a szerzővel, hogy ennek egyik kulcskérdése a közönség. Egyetértünk azzal, hogy a korszerű színház nem nélkülözheti a közönség differenciált szemléletét és a különböző rétegek aktivizálását. A szerzőnek a színházak struktúrájára és a szocialista színház jövőjére vonatkozó elképzeléseit, javaslatait is megfontolandónak érezzük.

Két lényeges ponton nem értünk egyet a szerzővel. Az egyik a színház és a közönség egyoldalú túlhangsúlyozása, sőt szembeállítás a drámával, a színjátszás irodalmi oldalával, komponensével. Szerzünk a szöveggel szembeállítja a tettet, s az egyoldalú irodalmi szemlélet elleni – egyébként indokolt – polémia hevében elhanyagolja a művek eszmeiségét.

Második lényegi ellenvetésünk az abszurd színház megítélésére vonatkozik. Czimer József – éppen az eszmeiség elhanyagolásának „segítségével” – az abszurd drámák közönséget aktivizáló hatására hivatkozva véleményünk szerint kellően meg nem indokolva túlbecsüli ezeket a törekvéseket. Kellő tartalmi differenciálás nélkül elfogadja az újat, s kellő differenciálás nélkül szembeállítja a konzervatívval. Éppen ezért a „konzervativizmus” elleni támadását nem érezhetjük mindig meggyőzőnek. Aki fenntartással fogadja az abszurd drámákat, noha „új”-ak, nem feltétlenül konzervatív. Az „aggodalmaskodók” nem az aktivizáló hatástól féltik a színházat, hanem az eszmeiséggel, a „válatlan filozófiai lényeg”-gel van vitájuk.

Ezért nem érezzük az írás közlésével lezártnak és megoldottnak a mai színház korszerűségének, a színház és közönség kapcsolatának problémáját. S noha folyóiratunk nem színházi szaklap, szívesen helyet biztosítunk a témához kapcsolódó írásoknak.

A szerkesztőség

LOVÁSZ PÁL

Genezis

*Az örök iv fölé, ahol
örvénylik a tisztult életem,
s a végest váltja végtelen:
roppant aranyvonal hajol.*

*Felé tör sóvár sejtelem;
mélységtedő árnyék alól
vágyódó szűz anyag dalol:
vajúdik a történelem.*

*Mindaz, min eddig súly teküdt,
mozgásba ébred mindenütt;
a rész kemény birokra kel,*

*törvény bilincset oldja fel.
S kínokból kelve reszketőn
új ember áll a fénytetőn*

Nap

*Rég holt édesanyám
arany álorcája:
csodatévő jószág
árad sugarába.
Tavaszkor a Tisza
jégláncát eloldja.
Nyáron a Föld haját
gyöngykalászbá lonja.
Tőkénk, piros lombunk
őszkor becukrozza.
Télen meg a csókja
pólyából kirúgó
újszülött kistiam
talpát csiklandozza.*

Minutum

*Nézem magam időnyi életemben,
hamvam szétfúvódott, kereshetetlen*

Lovász Pál május 28-án tölti be 75. életévét. A költő a 20-as évek jugoszláviai magyar irodalmának jelentős alakja. A 30-as évektől a pécsi Janus Pannonius Társaság ügyvezető titkáráként fontos irodalomszervezői tevékenységet fejtett ki. Az évforduló alkalmából tisztelettel, szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

Gyerekszem

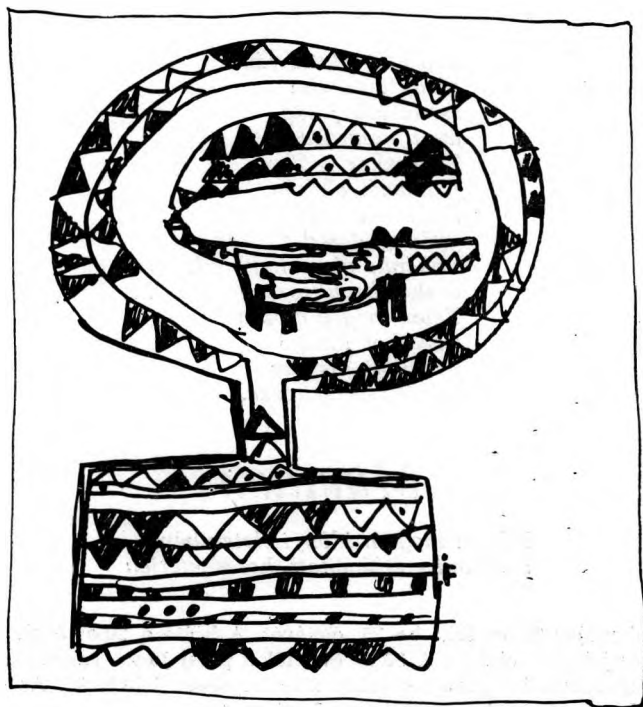
Tárt az örömré,
vak a halálra,
mélye csodák nagy
tornyait zárja

Az élet szobra, atomfényben

Földgömb-talapzatán
a csánkja lent hever:
ember-alakzatát
ön-kéz döntötte fel

Világtechnika

Golyóscsapágyon fordul a világ,
bolygókömbláncra aranynapolaj
csöpög, robban a roppant űrmotor,
a Nagy Örökmozgó jár, zakatol,
s műszívből sir a gépemberi jaj

MONARCHIA ÉS KLASSZICIZMUS

A XVI. századig – a többivel együtt – a francia nép is megérett, nagykorúvá lett, a kelta, latin, germán vegyületekből nemzetté jegecült, kialakult népi karaktere, melynek jellegzetes vonásai az északi bretontól a déli provanszálig mindenütt kiütköznek. E képzetben a klasszikus örökség adományai az uralkodók: a formaérzék, a tiszta arány, a világosság, az ésszerűség, röviden: *clarté* és *raison*. Ővék a legrendezettebb monarchia, a legracionálisabb filozófia és a legszabályozottabb irodalom.

A monarchiát Richelieu bíboros építi fel; befelé: az államhatalmat vasakarattal királyi egyeduralkodmá központosítja, a feudális nemességet udvari arisztokráciává szelidíti, mely függetlenségéért és jogaiért címeket és rangokat kap cserébe, és díszruhás statisztériát szolgáltat az uralom-gyakorlás szertartásához; kifelé: hazáját lángelméjű diplomáciával, háború nélkül, Európa csúcsára emeli, vezető hatalommá a két világhatalom, Spanyolország és Anglia között. A többi elmondják a történelmi tankönyvek. Ám mindebben, minden ráción és rendszeren túl, mégiscsak valami barokk bűvölet érvényesül, amit a Reneszánsz kistirannizmusa nem ismert: a hatalom személytelen mágiája, mely ezúttal nem Isten kegyelméből ered, mint a középkorban, hanem a nép morális alkatából, s erejét az adja, hogy ennek legszerveesebb tulajdonságait testesíti meg. Az új formátumú hatalom minden tehetséget, becsvágyat, fényt, gazdagságot mágnesként ragad magához, s olyan tekintélyt teremt, hogy bűvös körén kívül ügyszólván megszűnik minden szellemi és közéleti vegetáció. A francia műveltség udvari műveltséggé válik, ez másfél évszázadra megszabja jellegét, s uralmát kiterjeszti egész Európára. Az új stílus a jómodor, a csiszolt érintkezés, a cselszövényekben bonyolódó politika, a személyi versengéssé szűkülő közéleti küzdelmek, a gáláns ármányok újszerű életformáját teremti meg a reneszánsz háborúk durvább, katonás műveltsége után, s a politizáló hadvezérek és párbajozó hadfiak uralmát az etikett és az udvarhölgyek uralmával váltja fel. Ez az uralom természetesen a szellemi életet is selyemből font kötőfékbe fogja, nemigen engedi az ildomtalan természetességet, a mélyből feltörő indulatokat kirúgni a hámból. Ez a stílus testre szabott életformája és formálója a francia szellemnek, maga szülte, s engedelmesen követi szülöttjének parancsait. A finom társaság gyülekező helyei, az udvar, Rambouillet marquise és mások szalonjai az irodalmi élet fórumaivá válnak, s így a jómodor, a választékos ízlés szabja meg az írás reguláit is. Richelieu, nemigen szenvedhetvén tekintélyeket az udvaron kívül, megalapítja az irodalom udvarképes szalonját, a francia akadémiát, melynek első feladata a tiszta francia szókinccs és nyelvtan törvényeinek megállapítása. Az építészet, a parképítés, a képzőművészet, a filozófia és a nyelvtan matematikusai mellett fellépnek az irodalom matematikusai is, kik ihletüket az ész, a *raison* szabályainak vetik alá.

Boileau versbe foglalja a racionális költészet ars poeticáját, elveti a képzelet és a szenvedélyek barbár játékait, s felkiált: „*Mais nous que la raison à ses règles engage,*” – Minket (igazi költőket) a józan ész köt szabályaihoz! S kitörő örömmel üdvözli Malherbe-et: „*Enfin vint Malherbe*”, végre megjött a költői nyelv rendbeszedője, ki pontos előírások szerint verejtékezi össze verseit, képzelet, belső melegség híján, de érthetően, tiszta és zárt formákba öntve. Az irányzatnak mindenesetre nagy teljesítménye, hogy vegytisztává párolja a nyelvet, szintaxisát keményen ragyogó kris-

Harminc esztendeje, 1941-ben indult neves pécsi folyóirat-elődünk, a Sorsunk. Szerkesztője, Várkonyi Nándor május 19-én tölti be 75. évét. Az évforduló alkalmából tisztelettel és szeretettel köszöntjük a pécsi irodalmi élet szervezőjét, az irodalomtörténészt, kultúrhistorikust és esszéíró, aki folyóiratunknak ma is tevékeny munkatársa.

tályba metszi, s így kimunkált eszköztárat teremt a stílus leendő nagymesterei (La Rochefoucault, La Bruyère) számára. Másfelől viszont utat nyit a presziöz finomkodásnak, s most már hiába küzd ellene Boileau, a szellemi és érzelmi élet megnyilatkozásai érezhetően elnőiesednek: az irodalom „modora” is effeminálódik. A gyöngéd, érzelgős pásztorregényt könyváraddá dagasztja a d’Urfék és Mme Scudéryk grafo-mániája; kényeskedő tolvajnyelv alakul ki, mely restelli köznap nevükön nevezni a dolgokat, s a tükröt a Gráciák tanácsadójának hívja. De a költők, elbeszélők, levélírók zöme hű marad Boileau ars poeticájához, melynek vezérelve a logikai szerkesztés, az értemi hangsúly és a képletté rendezett forma. A szabadon lüktető, ezerarcú élet, az érzések és indulatok kusza bozótja szabályos formákba nyírtan kerül ki kezük-ből, mint Manzart geometriai alakzatokká nyesett fasorai a versailles-i parkban.

Az irodalom matematikává és geometriává cirkalmazását a dráma viszi diadalra. A barokk dráma itt saját paradoxonjáiig jut el: klasszikussá válik; eszmei és erkölcsi világa szerint barokk, esztétikája, és formái, azaz stílusa szerint klasszikus. A nagy barokk realisták, a szenvedély és a sors költői, a Shakespeare-ek, Calderónok a természet közvetlen vagy mélyebb valóságait törekszenek megragadni, – a francia klasszikusok, Corneille, Racine elvont tételekké párolják az élet nyújtotta drámai anyagot: mintegy számtani képletek formájában írják fel, alakjaik a képletek tagjait képviselik, nem magukat, nem valamely teljes emberi valóságot. Pusztán előjelük kapcsolja őket össze, és küzdelmüket egymásért vagy egymás ellen az előjelek különbözőzése szabja meg.

Pierre Corneille fellépésekor a Reneszánsz már rég eltemette volt Aiszkhüloszt és Szophoklész, s Seneca kiáltatott ki a tragédia atyamesterévé; Arisztotelész félreértett és rosszul magyarázott elmélete egy csodálatos hármasszabály abroncsába zárta a dráma hullámzó életét: a hely, az idő és a cselekmény természetellenes egységbe. Minden cselekménynek egy helyen és huszonnégy óra alatt kellett leperegnie, ami bántó erőszakoltságokra vezetett. De az elméleti és technikai kerékkötőknél is szorosabb béklyó a dráma kopasz tételeessége. Akcióról, cselekményről voltaképpen nem is beszélhetünk. A szereplők egy-egy ideát képviselnek, melyet más ideák jelenléte kiélezett helyzetbe juttat, s a logikai mutatóványok csodáit viszik végbe, hogy a válságból „kiérveljék” magukat. Cid a kötelesség előírásait hangoztatja három felvonáson át, Ximène a szerelemét, Horace a heroikus hazafiságát, Cinna a monarchizmusát, Polyeucte a vallási állhatatosságát és így tovább. Nagy eszmények ezek, s kétségtelen, hogy Corneille e nagy eszmék jelentőségét, erkölcsi súlyát, emberi értékét, méltóságát stb. illő komolysággal, költői emelkedettséggel hirdeti. Felfogása nemes, magatartása előkelő, erkölcsi érzéke pedig tiszta világításba helyezi és csorbitatlanul menti át őket a válságok ütközéseiben, s méltán lehetett színpadát az akarat felmagasztalásának és a lelki nagyság iskolájának nevezni. De éppen iskolás szabályossága és élettelen elvontsága valami didaktikus, rétori mezbe öltözteti ama drámai anyagot, és kiszikkasztja belőle az élettelmes művészet melegét. Az ésszerűség merev világa ez, tudatos elfordulás a természetestől, a köznapitól, olyannyira, hogy tárgyait is letűnt korok és távoli népek környezetébe helyezi, mert a világ, amelyben élünk, nem méltó e magas eszmék drámai ábrázolására. Azon nem akadunk fel, hogy az antik Róma hősei, az ókori keresztény vértanúk, a régmúlt spanyol lovagok a Napkirály udvaroncainak gondolkodásmódja szerint és csiszolt nyelven pergetik érveik és ellenérveik elfogyhatatlan orsóját, inkább az idegenít, hogy hiányzik belőlük, ami hőssé, vértanúvá, hidalgóvá tette volna őket, ha – mondjuk – Shakespeare írja alá meg. Mégis jelentős, amit Corneille alkotott; klasszikus formát adott egy műfajnak, értékes tárgykört teremtett, s eszményei, amiknek oly ékes dikcióval szegődött szolgálatába, tehetsége tisztaságát és emelkedettségét dicsérik. Férfiasság, meggyőződés sugárzik egyéniségéből egy erősen elnőiesedett környezetben.

Jean de Racine-t sokan, a legjobb hozzáértők a „nagyok”, a legnagyobb költők sorába helyezik, magasztalják forró lirizmusát, érzékeny szenvedélyességét, finom, mégis erős lelki rezdüléseit. Ám ezek nem éppen a drámaírói kvalitásai, s megvalljuk, bennünket ritkán tud lenyűgözni velük; ez bizonyára saját fogyatékoságainkon múlik, de csak a magunk élményeiről számolhatunk be. A különbség a két klasszikus között

mindenesetre szembeszökő. Corneille ideák költője, mondhatni, a közérdek lebeg szem előtt, s a nemes eszmék drámai megjelenítésével példát akar adni a helyes viselkedésre; alakjai mintegy szószéken állnak, és előadást tartanak a honpolgári kötelességekről. Racine-nak már csak egy tárgya van: a szenvedély. A klasszikus fölfogás szerint, persze, a szenvedélynek nem a lélekben és a sors forratagában sodródó útját kíséri (mint pl. Shakespeare), hanem egyetlen fázisát ragadja ki, a válság pillanatát, midőn tetőfokát eléri, s utána katasztrófának kell következnie. Ennyiben emberibb és természetesebb elődjénél; nem oly merev logikával irányítja alakjai sorsát, nem kíván tőlük annyira kiszabott, szillogisztikus következetességet. Racine szűkebb távlatú, kevésbé rideg és nagyszerű, lágyabb, kisszerűbb, azonban ezen a szintájon előbb és igazabb. Minthogy egyetlen tárgya a szerelmi szenvedély, hőseinek belső küzdelme nem olyan sokrétű, viszont feszültebb, líraibb. Gyér drámai motívációját (bárhonnan vegyen tárgyat) a Napkirály udvarának életéből meríti: féltékenységgel, álnoksággal, becsvágy, cselszövény stb. a gáláns, szépeltő felszín alatt. Hősei zengő dikcióval, lírai hévvel, nemes pátozzal szavalnak az ideálról, erkölcsről, nagyságról, de az igazi nagyság, a nagyszabású egyéniség jelenlétét nemigen tudják megéreztetni. Racine szenvedélyrajzában van valami nőies, nem nehezedik rá az indulat erkölcsi súlya, alig fogja fel saját következményeit, inkább csak önmagáért van: szenvedély a szenvedélyért. Az egymást üző-hajtó szenvedélyek feszült helyzetekben robbannak össze, a lobogó deklamáció ecseteli a pillanat mind sürgetőbb végzetességét, ám végül is megkönynyebbulva vagy tán csalódva látjuk, hogy a szenvedély nem sok belső, igazi tragikumot hordoz, mert a cselekmény egy váratlan, gyakorta külső fordulata egyszerűen kioltja végzetességét. Nem sűrűl a shakespeare-i tragikumig, ahol az indulat sajátmagát gázolja el, – szerkesztést találunk, logikus felépítést, sakkhúzás-szerű megoldást. Mindazáltal kétségtelen, hogy Racine sokszor megtalálta a szenvedély emberien mély és igaz hangjait, s talált főként drámába illő típusokat. Phedraban az elvakult szerelem heve félelmes pátozzal, démoni végzetességgel sikoltoz, nem fékezi meg gondolat, tétova elgyengülés, ahogyan csak a nő tudja odadobni magát a szerelemnek, a férfi nem. Tárgyait ő is javarészt az antik történelemből meríti, s természetes hajlamánál fogva a nő érzelmi életének szálaiból fonja drámái szövevényét. Hiányzik belőlük Corneille változatos tételessége, tárgyuk csak egy, de az indulat skálája szélesebb.

Molière, az újkori francia irodalom legeredetibb zsenije, mégsem ri ki a barokk francia válfajából, sőt inkább teljessé teszi. Odatartozik elsősorban külsőleg okokból: ő is fungál a monarchia nagy szertartásában, mint udvari mulattató, noha csontja velejéig polgár; másodsorban, mert szatírája korszerű erkölcsöket és típusokat állít rivaldafénybe; harmadsorban irodalmi származása révén; ahogyan Shakespeare a népi rémdrámából és komédiából nő ki, Molière a latin commedia dell'arte-ből, de mindketten tanulnak Terentiusztól és Plautustól is. Ám nagy különbség választja el az indulatok és a képzelet északi óriásától: az esprit gaulois (a gall szellem) legyűrhetetlen benne, s ez nem tűr szabálytalanságot. Noha a társadalom fonákjainak kifigurázásától hamar eljut a nagyfajsúlyú jellemvígjátékig, nem tér le a commedia dell'arte irányvonaláról, melynek alfája és omegája a helyzetkomikum (farce-ok, sotie-k, Maître Pathelin, Scarron stb.). Itt csatlakozik a klasszikus iskolához, a jellemkomikumát nem belülről fejleszti, hanem azáltal, hogy visszaszűr helyzetekbe sodorja szakadatlan, leleményes fordulatossággal. E módszerben van valami mechanikus, rángatott, bábjátékszerű; típusai (az álszent, az embergyűlölő, a fősvény, a képzelt beteg, az úrhatnám polgár és paraszt) nem élnek személyes életet, egyéb tulajdonságaikról mitsem tudunk meg, kívülről kapott ösztönzésekre, csipésre, pofonra, szúrásra vagy bókra, kudarcra, sikerre reagálnak jellemalkatuk szerint, s a játszma gyors ütemű, de ötletszerű, gyakran mesterséges fordulatok kergetőzése közt, a dialógusok szüntelen párviadalaiban pereg le. Végelemzésben klasszikus szkéma ez is; míg Corneille-nél az idea, Racine-nál a szenvedély kerül válságos helyzetekbe, Molière-nél a típus sodródik neveltető kalamitások közé, s ekkor gépiesen, egy megnyesett lélektan szabályai szerint viselkedik. Mindezt azonban egy nyílt szemű, igen okos, józan és szellemes tehetség tálalásában kapjuk, ki maga tulajdonképp sohasem mosolyodik el, s éberén figyel a saját alakjait.

Nem humor ez, sem mélabú, hanem több. Molière arra a komikus színészre emlékeztet, kinek élete vágya egy hősi tragikus szerep. Élete cseppet sem volt vígjátékba illő, s érezzük, hogy a *Nők iskolájában*, a *Misanthrope*-ban és a *Képzelt beteg*ben mélyen a lelkébe vágódott sebeket takargat. De már nagyon is eljegyezte magát a mulattató szerepével, a fájdalomt könnyek helyett kacagban kellett feloldania. A tragikus szerepet életében játszotta végig, mert bizonyára a letragikusabb sors, ha sajátmagunkon kacagunk.

De bármily híven iparkodott az irodalom a „raison” szabályait követni, nem ő vite végső, történelmi győzelemre a rációt, hanem – feladatánál fogva – a filozófia. Ez Descartes műve, ő az újkori klasszikus bölcsélet atyja, egymaga megvívja az ész nagy csatáját, függetlenné teszi még az érzékeléstől, tapasztalástól, megfigyeléstől, kísérlettől is, szuverén hatalommá, a világ törvényadójává emeli. Hogyan lett ez lehetséges, miről volt szó tulajdonképpen? Arisztotelész óta a természet tudományos szemlélete a jelenségek merev, változhatatlan, formai felfogásához tapadt, a helyzeti vagy szintetikus geometrián alapult. A tapasztalás, a megfigyelés azonban arra mutatott, hogy a természetben semmi sem változatlanul merev, a jelenségek alapvető létmozzanata a mozgás, és Galilei korszakos jelentősége éppen abban áll, hogy a mozgás vizsgálatára alkalmas módszereket dolgozott ki. A tudomány feladata tehát az lett, hogy a megfigyelések, kísérletek eredményeiből egyetemes érvényű törvényeket vonjon le, azaz matematikailag formulázza meg őket. A matematika így kulcstudománnyá lépett elő, s ez a kor legnagyobb szabású felismerése. Már Leonardo da Vinci kijelentette: „Semmiféle emberi kutatást nem nevezhetünk valódi tudománynak, ha nem megy át a matematikai igazoláson”, ugyanezt tanította Kepler: „Igazi ismeret csak ott van, ahol mennyiségeket ismerünk fel”, és Galilei: „A Mindenség könyve matematikai jegyekkel van megírva”, végül kétszáz év múlva Kant axiómája minderre ráüti a pecsétet: „Tudomány tárgya csak az lehet, ami matematikailag megragadható”. – Amde az újkorig használatos matematikai rendszer (aritmetika) csak megadott számokkal, azaz merev mennyiségekkel dolgozhatott, s így a jelenségeket nem tudta mozgásukban utolérni, változásaik törvényeit megformulálni. Ezen segített egyfelől az algebra vagyis betűszámítás, mely bárminő kapott mennyiségi érték behelyettesítését lehetővé teszi. Segített másfelől Descartes zseniális találmánya, az analitikus geometria, amelynek lényege, hogy koordináta-rendszerével meghatározni tudja a dolgokat, mielőtt megjelenének, s előre felírja megjelenésük módját. Pontosabban: megtalálta a módszert, mely által a geometriai alakzatok, mint változó mennyiségek funkciói ábrázolhatók, megragadhatók. Végül, Cavalieri és Kepler kezdeménye óta, betetőzi mindezt az infinitezimális számítás kidolgozása, vagyis a változó mennyiségek végtelenségig való aprózásának módszere, az elemzés ad infinitum, mely az idomok tulajdonságait állandó növekedésükből vezeti le (pl. a gömbalak nem egyéb, mint számtalan kúpalak összege). – Szembeszökő persze, hogy ez a merőben matematikai szemlélet egyáltalán nem veszi számba a jelenségek minőségi mozzanatait, azaz a természetet pusztá mechanizmussá fokozza le, s így elégtelensége, egyoldalúsága a jelenségek egyszerű fenomenális leírásánál is rögtön kiütközik. Kiütközik már Descartesnál: emiatt kénytelen például az emberi testet és az állatot gépezetnek, automata mechanizmusnak felfogni, s emiatt támadt azonnal ellenzéke a szenzualistákban. Mégis ő adta a racionalizmusnak azt a lendítő erőt, mely két évszázadon át uralkodó bölcséleti irányzattá tette.

A győzelem azonban nem volt könnyű, elszakadva az összes hagyománytól, mindent előlről kellett kezdenie. A tudománynak sok ága van, mindegyik más anyaggal, tehát más módszerekkel dolgozik, holott az egyetlen megbízható, valóban tudományos módszer a matematikai. Kiválósága abban áll, hogy adatai és eredményei meg nem támadhatóan egzaktak, és hogy igen kevés eszközzel igen sokat tud megmagyarázni. Descartes tagadásba vette, hogy a különböző tudományok vizsgálódásai különböző módszereket kívánnak, mert nem a tárgyak és adatok minősége a döntő, hanem a vizsgálódó ész, amelynek természete egy és ugyanaz, és amely elsegít törvényeik fölismeréséhez. Minthogy minden emberben ugyanaz az értelem működik, azért csak egyetlen univerzális módszer lehetséges, mely különbség nélkül alkalmazható minden tu-

dományos anyagra és problémára, s egységes, összehangzó eredményekre kell hogy vezessen. Ehhez az elméleti, posztulatív tételhez 23 éves korában jutott el Descartes. Első célja lett tehát egyesíteni a matematikai tudományokat, aztán a módszert átvinni a nem-matematikaiakra, és szerves viszonylatokba rendezni őket, mint ahogyan a törzs és az ágak egy fát alkotnak. Ez a fa a filozófia.

Az egyetemes tudomány: a filozófia feladata a gondolkodás helyes irányítása; a helyesen irányított gondolkodásnak ennél fogva addig kell elemeznie a jelenségeket, míg kétségbe nem vonható, magukat bizonyító tényekhez, „tisztá és világos ismeret-hez” jut el; ezekből építi fel tételeit. A dolgokról való ismereteink érzékelésünkből erednek, érzékeink azonban tévedhetnek, sőt tévednek is, azaz kiindulásul föl kell tennünk, hogy képzeleteink, gondolataink mind tévesek, tévedés vagyunk mi magunk is, hamis az egész világ. Egy dolog azonban mindenben túl tény marad: maga ez a kételkedés. Saját szavaival: „... midőn azt gondoltam, hogy minden hamis, szükségképp úgy kellett lennie, hogy én, ki ezt gondoltam, valami vagyok; és felismervén, hogy ez az igazság: gondolkodom, tehát vagyok, oly szilárd és bizonyos, hogy a kételkedők legképtelenebb fölvetései sem ingathatták meg, azért úgy ítéltam, aggály nélkül elfogadhatom első tételül ama filozófiának, amelyet kerestem.”

Innen kezdve elegendő utalni Descartes oksorolására. Ugyanevvel a módszerrel jut el annak bizonyításához, hogy Isten van, a dolgok vannak, a világ, vagyis a természet van. Mindezt pusztán az ész eszközeivel, a helyesen irányított gondolkodással bizonyítja be, anélkül, hogy érzékeihez kellene folyamodnia. Innen már csak egy lépés, hogy tökéletlenségeink és fogyatkozásaink ellenére helyes természetismeretre tegyünk szert. Az elme világánál tisztán meghatározható és helyes ismeretet nyújtó fogalmak pl. a matematikaiak. Nem lehet, hogy a geometriai idomok tulajdonságai ne legyenek igazak gondolatomtól függetlenül is, nem lehet, hogy a háromszög szögeinek összege meghaladja két derékszögét, nem lehet, hogy kétszer kettő ne legyen négy. Amily tisztán felismerem – okoskodik Descartes –, hogy Isten kétféle dolgot teremtett: a lelket (öntudatot, ént, akaratot, érzést), és a fizikai dolgokat, ugyanolyan tisztán felismerem, hogy amannak lényege a gondolkodás, emezeké a kiterjedés (térben és időben: szám, tartam, mozgás). Az utóbbiak matematikai tulajdonságok, tehát kétségbe vonhatatlanok. Az ember az egyetlen lény, akiben a kétféle lényeg egymással szoros kapcsolatba lép, ám ez mitsem változtat tulajdonságaiakon: a lélek nem lehet gondolkodás (akarat, érzés stb.) nélkül, a test kiterjedés (tartam, mozgás stb.) nélkül. Viszont a gondolkozó szubstanciának nem lehet kiterjedése, a kiterjedt test nem gondolkozhatik. A test gépezet, gondolattalan és érzéketlen mechanizmus; az emberi test érzései, szenvedélyei és szenvedései a lélekkel való kapcsolatból erednek; az állati test azonban valódi gép, indulatot, fizikai örömet, fájdalmat nem érezhet.

Amint látjuk, Descartes módszere olyan kulcsot nyújt az észnek, melynek alkalmazásával előbb-utóbb mindent hiánytalanul megmagyarázhat. Aki bírja a dolgok helyes felismerésének módszerét, bírja magukat a dolgokat is: „a természetnek urává és birtokosává válik”. Ő ugyan elvetette a gondolatot, hogy a világot megváltoztassuk magunk körül, sőt élénken tiltakozott az ellen, hogy rendszerét reformtörékvések szolgálatába állítsák. „Szándékom sose volt több – írja –, mint hogy megkísérleljem saját gondolkodásomat megreformálni, s olyan helyen építkezni, mely egyedül az enyém.” Amde hiába, a lángelme nem maga szabja meg művének sorsát; Descartes arra született, hogy a „génie latin”-nek, a francia szellemnek kristálytisztá kifejezője legyen. Akarva, nem akarva a ráció csatájának győztes hadvezére, a racionalizmus bölcséleti rendszerének kodifikálója, az észuralom megteremtője lett. A francia történelem fölött az ő géniuszának fehérfényű csillaga ég, ő nyitotta meg az utat, amelyen a fejlődés Voltaire-en Diderot-n át a forradalomig, utána Taine-ig, Renanig, Zolaig, röviden a szcientizmusig haladt, melynek alaptétele, hogy a tudomány minden problémát megold, s ezáltal boldogít. Közhely, hogy az irodalom is, kivált a regény, a „carteziánus vonalat” követte a formabontó irányzatok (szürrealizmus, egzisztencializmus stb.) föllépéséig, s csak azóta tesz újító kísérleteket (Proust, Sartre, Camus).

A rendszer egészét tekintve azonban önként feltolul a kérdés: vajon megkonstruálhatók-e az ész törvényei az ésszerűség elvei szerint és értelemszabású módszerek-

kel? Röviden, ésszerű jelenség-e az ész? Descartes rendszere velejében tagadólág válaszol, ugyanis lényege szerint idealista: a gondolat, az eszme előbb van meg, mint a tárgy, és az eszme helyes elemzése útján jutunk el a tárgy, vagyis a dolgok helyes ismeretére. A módszer deduktív: elemző, kételkedő, diszkurzív, s elvezet az első „kétségbe vonhatatlan” tényig, a gondolatig, mely van, tehát vagyok. Ez az ismeret „önmagát igazolja”. Az elemzés azonban nem állhat meg itt, s a kétely nyomban megingatja e „végső” ismeret érvényét: akkor igazolná önmagát, ha egyszersmind megmondaná, honnan ered, mi a természete, s biztos ismérvvvel szolgálna, hogy azonos a tárgyával, azaz hogy valóban helyes eszköze a helyes felismerésnek. Descartes kritériuma: „a tiszta és világos ismeret” nem egyéb, mint a gondolat igazolása saját magával, vagyis csak annyit állapít meg, hogy a gondolat saját magával azonos, semmi többet. Ez ésszerű megállapítás, de semmitmondó, viszont belőle arra következtetni, hogy azonos a tárgyával, ésszerűtlen. Erre a negatív eredményre, mint látjuk, a módszer következetes alkalmazása vezet.

Descartes az első szilárd tényig zökkenés nélkül jut el, de magát a tételt már képtelen tényszerűen igazolni, s ezért kívül helyezi az ésszel megragadható tárgyak körén. Íme saját szavai: „Nem fogja-e ön beismerni – írja egyik levelében –, hogy kevésbé bizonyos a tárgyak létezése felől, amiket lát, mint e tétel igaza felől: Gondolkozom, tehát vagyok? Nos, ez az ismeret nem az ön okoskodásának műve, nem mestereitől kapott tanítás; szelleme látja, érzi, dolgozik vele, s noha képzelete zavaróan vegyül gondolatai közé, hogy saját alakzataival ruházza fel, mégis bizonyítéka az ön lelke ama képességének, hogy Istentől intuitív ismeretet kapjon.” Az intuíció, mint tudjuk, közvetlen, gondolkozás nélkül nyert ismeret, éssen kívüli, tehát ésszerűtlen, Descartes egyenesen Istentől származtatja. Midőn Gassendi *petitio principii*-vel vádolja, vagyis hogy a tételt önmagával bizonyítja, így felel: „Nem követek el *petitio principii*-t, mert nem állítok felsőtételt (*propositio maiort*). Fenntartom, hogy hogy ez a tétel: Gondolkozom, tehát vagyok, különleges igazság, mely feltűnik szellemünkben minden más, általánosabb igazság segítségével nélkül, s függetlenül minden dedukciótól. Nem előítélet, hanem természetes igazság, mely elsődlegesen és ellenállhatatlanul hat az értelemre.” Evvel rendszere alapigazságát megintcsak az ész birodalmának határain kívül helyezi.

Mi több, nem habozunk kimondani, hogy Descartes egész rendszerének váza, analitikus kifejtése *utólagos konstrukció*: az elmélet birtokába ő is hirtelen intuitív felismerés útján jutott. Még katonai korában történt ez, a harmincéves háború alatt, a neubergi téli szálláson, 1619-ben, midőn „egy csodálatos fölfedezés fénye lobbant fel benne”, s azonnál megértette, hogy a világ alapvetőleg matematikai jelenség. Egész munkássága nem egyéb, mint ennek a pillanatnyi felismerésnek kidolgozása, rendszerezése. Eszerint az ész klasszikus bölcsellete egy éssen kívüli megvilágosodás szülötte.

Hová emelhetsz?

*Irgalom híján szembenézni
síkfölddé laposult sötéttel,
hebegő, hitvány formálatlan
sürgésével az eltűnésnek.
Irgalom nélkül adj kegyelmet,
kit félelem hi örök anyának,
a pólyában a sár marad meg,
amitől ottad hevőny húsunkat.
Hová emelhetsz, szabadíthatsz,
szakadó száltól, szilánktól,
peres kín zuhatagából,
mikor nincs tested?!
A szád, ami szemedet nyitotta,
szavad, mi tületem nyitotta,
kinyílt a porba –
Vélném: árnyékba fogódzom,
de kinek kegyelme óvjon?
Csak kutyám árnyéka követhet
a tűzbe, mi megteremtett.*

Ott

*Ott állsz a hídon és vársz,
mint mindig vártál;
levegő-lengő alakod
önti a korai napot.
Ott állsz a hídon és vársz,
mint mindig vártál;
több voltál a fenyő illatánál,
mi eltulladt pillanatban él
s varázs-hatalmak alatt
nem azt éreztem, ami vagy?
Ott állsz a hídon, ott
úgy szerettelek;
nem az acsargót, ág-tény szelidet –
s hogy nem vagy már a régi tájban,
én, ember-törte, abban sem hiszek.*

JELEK AZ IDŐBEN

Pákolitz István válogatott verseiről

Mióta a magyar irodalom erői és mozgalmi Budapestén gyülekeznek, a vidéken dolgozó költőnek nehezebb sorsot kell vállalnia. Magányosabban alkot, nagyobb kö-zegellenállást kell legyőznie. Gyakran nélkülözni kényszerül a személyes kapcsolato-kat, az értő viták és a biztató tanácsok erőforrásait. Nem veszi körül az a mozgalmas és tápláló övezet, amely a fővárosi író-t, kevesebb inger éri, személyiségének belső forra-dalmait sokszor segítség nélkül kell végigküzdenie. Ennek ellenére a modern magyar literatúrának is voltak pillanatai, midőn egy-egy vidéki város az irodalmi élet közép-pontja lett: az első világháború előtt Nagyvárad, később Szeged és Debrecen jelentette a teremtő pillanatot. Nagyváradon A Holnap szervezkedett és Ady költői forradalma indult, Szegednek Radnóti Miklós pályakezdése és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kol-légiuma adott szerepet, Debrecenben Gulyás Pál költészete és az Ady Társaság táplálta az irodalmi életet. A felszabadulás után pedig – úgy tetszik – Pécs vált az irodalmi élet egyik tűzhelyévé. A Dunántúl és a Jelenkor munkája, Csorba Győző és a város vonzá-sában élő Takáts Gyula tevékenysége, Martyn Ferenc művészete jelezte, hogy a dunán-túli kultúrközpont ismét a magyar művelődés szervezői és otthonai közé tartozik. Eb-ben az otthonban teljesedett ki Pákolitz István költészete is.

Valóban kiteljesedett. Aki ugyanis a válogatott kötet: a *Jel* verseit olvassa, „ország-os” mértékkel kénytelen mérni, a költőt az egyetemes magyar irodalom terepén he-lyezheti el. Erre kötelez a kötetben megnyilatkozó esztétikai minőség, művészi rang és költői erő. Pákolitz már régen nem a vidéki költő helyzetében alkot, nem a vidéki költő sorsát éli, – ha sorson a személyiség mozgását, választott útját értjük. Igaz, maga a helyzet is nagyot változott. Ahogy bővülnek az információs lehetőségek s ahogy meg-szűnnek a korlátok az információ terjedése előtt, úgy értelmeződik át a vidékiesség: a „provinciálizmus” fogalma is. Ma már ennek a fogalomnak nem geográfiai, hanem szociológiai jelentése van. Nem a lakóhely szerinti elhelyezkedést érinti, hanem a mű-veltséget, az érdeklődést és az etikát. A hírek és a könyvek mindenhol eljutnak; a te-levizió képernyője éppúgy elviszi a holdraszállás pillanatát Pécsre és Paksra, mint Bu-dapestre. És a fővárosban sem kap valaki minőségileg jobb, mennyiségileg több infor-mációt. A provinciálizmus vagy az egyetemesség fogalma tehát inkább arra utal, hogy milyen színvonalon dolgozza fel valaki az információkat, hogyan építi őket tovább, mi-ként éli át következményeiket.

Pákolitz István sorsa, igénye és költészete ebben az értelemben „egyetemes”. Nem partikuláris, ellenkezőleg, az egyetemes művészi humánus egyik érvényes változata. Ez a változat azonban nem önmagától született, küzdelmek hozták létre: a költői sze-mélyiség, az eszmélkedés és a műhely küzdelmei. Minden küzdelemnek van egy ka-rakterisztikus pillanata: midőn eldől a harc sikere, midőn elválnak, hogy sikerült-e az előrejutás. Pákolitz fejlődésének ez a pillanata a hatvanas évek közepén játszódott le, az 1965-ös *Messzenéző* verseiben. Költészetéhez is e „pillanat” megragadása révén kö-zeledhetünk, a belső – a szemléletet és a módszert érintő – fordulat vizsgálata a fel-adatunk.

A megelőző korszak – a költői pálya első két évtizede – egyfajta hagyományos lírai ideál követésében és megvalósításában öltött alakot. Pákolitz a lírai realizmus és impresszionizmus örökségét élte át, a természettől és az egyszerű emberi érzelmektől kapta élményeit. A dunai táj nemes arányaiban és harmonikus festőiségében vagy a ter-mészettel együtt lélegző ember tapasztalataiban fedezte fel a költészetet (pl. *Szüret* és *Nyitnikék* című verseiben). De eligazító, az élet rendjét és moralitását meghatározó él-

ményt adott a szerelem is. Ez az érzés sem ismerte a nagy viharokat, bensőséges hangon beszélt, biztonságot adott. Talán éppen a szerelmes versek jelzik a leghitelesebben Pákolitz István pályakezdetének eszményeit és gondolatkörét. A költő egyensúlyra törekedett, azt a biztonságot kereste, amit a fegyelmezett élet kínál. „Nem múlik el a szerelem, / csak fegyelmezett lesz: / szavak nélkül is mindentudó, / pillantásból is értő, / messzeségből is megőrző, / a lélek-rezdülést is fölfogó / bizonyosság” – olvasom *Nem múlik el* című versét. Fegyelem, egyensúly és biztonság: ők ennek az életnek és ennek a költészetnek az igazodási pontjai, eszményei. „Kiegyensúlyozott az életem, / megőriztán a hűség és erő” – hangzik a *Méreg* első két sora.

Kétségtelen, hogy ez az életrend nemcsak biztonságot, hanem erkölcsöt és ennek nyomán méltóságot is adott. Pákolitz önmagát: személyisége megvalósításának lehetőségeit kereste a harmonikus és fegyelmezett életben, s ezért nemcsak biztonságot, hanem önérzetet is talált. Szerelmi etikája is erről az önérzetről árulkodik. Ennek az etikának a középpontjában autonóm emberek szabad és felelős társulása áll; vagyis az a gondolat, amelynek jegyében a marxizmus klasszikusai és általában a haladó gondolkodók képzeltek el a férfi és a nő kapcsolatát. „Soha / nem érezhetted azt, hogy legyőzöttél, / a győztes joga ma sem kenyerem; / két egyenlő így válhat örök-eggyé, / ilyen juss nélkül nincs is szerelem” – vallja Pákolitz (*Méltóság*). De ugyanígy lehet az etika és az öntudat forrása az a fegyelem és egyensúlyérzés, amely a köznapokban keresi az önmegvalósítás terepét. Pákolitz valóban a köznapokban és az egyszerűségben találta meg etikájának forrásait. Plebejus önérzettel választja az egyszerűbb életet, a szegénység örömeit, s utasítja el a luxust, a fennhéjázó életstílus sallangjait. „Tükörfényes a sima parkett, / az elcsúszástól csak az tart meg, / hogy lassan járok, óvakodva / s emlékezve az ősz Tiborcra!” – írja rokonszenves önérzettel (*Fürdőkádban*). Önérzettel, amely az egyszerűség erkölcsétől kapta erejét.

Költészetét éppen emiatt biztonságot adó moralitás hatja át. Pákolitz azok közé tartozik, akik erkölcsi fejlődésük során jutottak el az irodalomhoz, az önkifejezéshez. Elsősorban nem a belső élet viharai, vagy a körülötte mozgó világ látványosságai ébresztettek benne igényt a költészet iránt, hanem a morális állásfoglalás vágya, az etikai szenvedély. A versírást éppen ezért cselekvésnek kellett tekintenie: az élet és a sors alakításának, sőt szociális vállalkozásnak, amelynek révén az egyes ember részt vállalhat a társadalom küzdelmeiben. A morális igény határozta meg költői tudatát, költői önérzetét. Erről a tudatról és önérzetről vall az *Évgyűrűk* első fejezete is:

*De mégis, érzem, szükséges vagyok,
szegényebb lennem nélkülöm a lét;
ami a küzdelemből rám esik,
nem vállalhatja senki, semmiképp;
a roppant Egész része, semmiség
az életem, de nyugtat a tudat:
habár |a résznek sorsa az enyészet,
mulása is táplálja az Egészset.*

Az imént vázolt szemlélet és poétika, mint mondtam, a hatvanas évek első felében változott. E változást a személyiség indulati övezetének megélnéklése készítette elő. A korábbi egyensúly fokozatosan megbomlott, a biztonságérzés kérdőjeleket kapott. Ismeretes, hogy a költők fejlődését általában belső forrongások, gyakran válságok szokták előkészíteni. A földült harmóniák újjáteremtéséért vívott küzdelem szokta hozni az emelkedést. S a tehetség még a válságokat, vergődéseket és kudarcokat is nyereségre szokta váltani. Pákolitz István költészetét is diszharmonikus élmények újították meg, ő is belső küzdelmek révén alakította ki lírájának korszerűbb és érvényesebb alakzatait.

Az első megrendülést társadalmi élményei hozták. Pákolitz – hasonlóan újabb közéleti költészetünk reprezentánsaihoz – élénk figyelemmel tekint a közéletre, a szocialista társadalom fejlődésére, s felelősnek érzi magát e fejlődés sorsáért, sikeréért, meggyöttri, ha zökkenőket lát, ha ellentmondásokat tapasztal. Ezért foglalkozik azzal,

amit a szociológusok „privatizálódásnak” neveznek. Ez a fogalom egész sereg káros jelenséget foglal össze: a közéleti közönyt, a magánérdek előnyét a közérdekkel szemben, a korrupciót, a harácsolást. Az új magyar irodalomban gyakran kap hangot az ellenük fellépő tiltakozás: Fejes Endre, Galgóczi Erzsébet, Somogyi Tóth Sándor műveire gondolok többek között. De a költészetben is hallatszik a tiltakozásnak és a figyelmeztetésnek ez a szövege; különböző módon és különböző színvonalon Benjámin László, Váci Mihály, Garai Gábor, Ladányi Mihály, Ratkó József, Soós Zoltán és mások verseiben. Pákolitz költészete is fellép a közöny, a kispolgáriság, az anyagiasság és a harácsolás ellen. Már a *Recitativo* is elítéli a kezüket mosó Pilátusokat, a nyüzsgő és dagadó kispolgárokat. A *Jegyzet* című vers a társadalmi közönyt és a sanda indulatokat utasítja el. Az *Óh, terebélyesedő szabadság* pedig a cinikus harácsolásról mond kemény bírálatot: „Oh, terebélyesedő szabadság, / cimbálják gyümölcsös ágad / kik tegnap elibéd köptek / s holnap köpnének utánad! / Oh, terebélyesedő szabadság, / ne csiklandj a nyakunkba: / cinikus pofák vigyorognak, / s egyre bűdösebb a munka! / Oh, terebélyesedő szabadság, / féltve szeretlek: / szétfoszló szavak hitelét / őrizték újra a tettek!”

A közéleti gondok nyomán megélnéknélkülő indulat lassan felbontotta az életrend összhangját, tépelődéseket, kételyeket hozott. A végleges fordulatot azonban Pákolitz életrajzának egy tragikus eseménye jelentette: a súlyos betegség, amely ismételtlen ágyhoz szögezte, a halállal szembesítette, s arra kényszerítette, hogy mintegy visszavonuljon az izgalmak kihívása elől. Költészetünkben nem ismeretlen jelenség, hogy a testi gyötrellem okozza a költészet fordulatát: a költő olyan drámában kényszerül részt venni ekkor, amely mindenképpen erőfeszítésre és küzdelemre sarkallja, s arra inti, hogy elmélyüljön, mozgósítsa tehetségének tartalékait. A klasszikusok közül Babitsra és Kosztolányira hivatkozhatunk, akik éppen a betegség gyötrelmei között, a leselkedő halállal farkasszemet nézve alkották meg legnagyobb verseiket. Pákolitz is az ő etikájukat követi: nem akar megfélemlkezni a veszélyekről, amelyek körülveszik; ellenkezőleg, a személyes tragédia átélése révén formálja alkotássá a pusztulással és veszéllyel számot vető ember élményeit. Ez a vállalkozás ölt alakot a válogatott verseket lezáró *Nokturnoban* is.

A személyes gondok tehát megrendítik a biztonság korábbi tudatát, válságélményeket sugallanak, hevesebb szenvedélyekre gyújtanak. Az egyensúlyozó igény ezekben a versekben úgy érvényesül, hogy elégiává csillapítja a rapszodikus indulatokat. A közelmúlt természetének mintegy alapszövege ez az elégia. Pákolitz csendes rezignációval tekint önmagára, enyhe iróniával figyelmezteti saját panaszait és terveit. „Immár a nyárból is kivertem / lakozom egekben-vizekben; / ami van, azt mindig keveslem, / akár a szándékot szívemben. / Gazdátlan napjaim elszállnak, / adósa vagyok a világnak; / kezesem nincs, aki fizetne – / szoríts hát jobban a szívedre” – szól a *Tékozló* két záró szakasza. Elégia, rezignáció és irónia jellemzi hát ezeket a kései verseket. „A fanyar alaphangnak – írja róluk Tüskés Tibor – sokféle változata alakult ki lírájában. A rezignációnak is árnyalatai lehetnek. A jóízű humortól a keserű szatíráig, az öniróniától a cinkos összemosisolgyáson keresztül a megszenvedett férfibölcsességig ível.”

A lázadó indulatnak és az elégikus rezignációnak azonban egyformán az önkérésben van szerepe. Ahogy korábban a biztonságos életrendben, a köznapok egyszerű dolgai között, most ebben a „filozófiai” közérzetben találja meg Pákolitz a legigazabb önmagát. Az önkérésnek egyszersmind etikai jelentése van. Az elégikus költő éppen abban talál önérzetet, hogy óvatoskodás nélkül vállalja helyzetét és a küzdelmeket. Hogy sorsát őszinte hittel, jóratörékvéssel, emberséggel akarja betölteni. Ezt az erkölcsi és ezt az öntudatot fogalmazza meg a *Barackfa* szép jelképében is:

*S most éppen azt köszöntöm benned,
ki nem latolgat és nem enged,
nem számlál huzakodva százig:
ha itt az idő, kivirágzik!*

*Mert soha semmi nem lett volna,
ha a naptári protokollra
lett volna bizva rügy, hit, álom
ezen a keserves világon;*

*és nem is érdem lelkesedni,
hogyha nem kockáztatunk semmit;
azért drága a virág, élet,
mert környékezik fagyveszélyek.*

*Hittél napsugár-hírmondóknak,
költögetted az aluvókat;
s bár fagy veszjtse virág-terved:
azt tetted, amit tenni kellett!*

És ugyanezt az igazságot hirdeti – a történelemből választott példa szimbolikus erejével – *Az egri várban:*

*de szép a végső számvetést
követő boldog remegés,
a halálbiztos vállalást
koronázó szívdobogás;*

*ha nincs már semmi nehezék,
mi visszahuzna, az a szép!
mindeneknél szebb diadal:
az is győz, aki belehal.*

Egy helytállásra és küzdelmekre vállalkozó költő fogalmazza meg ezekben a versekben az „ars vitae” törvényeit. Azokat a törvényeket, amelyek Pákolitz egyik nyilatkozatában így hangzanak: „ma is figyelmeztet az író. Állandóan felszínen tartja azt a problémát, hogy a világot meg lehet menteni. A hivatásnak ez a legizgalmasabb része. Kűszködés a mindig jobbra, emberibbre . . . Az a dolgunk, hogy értelmes élettel, szép munkával töltsük ki az arasznyi létet. Minden emberi gesztus, minden jó szívvvel végzett munka ilyen cselekvés, egyúttal gyönyörű lázadás is a múlás, a halál, a pusztulás és a pusztítás ellen. Valamiféle jel.” Ilyen „jelek” Pákolitz versei is: jelek az időben, két értelemben is. Egyfelől a költői fejlődés, igazodás, tájékozódás jelei. Másfelől olyan jelek, amelyek Pákolitz István intellektuális és humanisztikus eredményeit mutatják; eredményeket, amelyek biztosan állják az időt.

A szemlélet és a magatartás alakulása természetesen átformálta Pákolitz poétikáját és költői műhelyét. Azelőtt lírai riportokat írt, impresszionisztikus színekkel ábrázolta a táj, a munka, a szerelem, általában a köznapi élet pillanatait. Vagy – más verseiben – egy-egy élmény nyomán vallott életelveiről, ideáljairól. Új költészete töprengőbb lett, elemző igénye mélyebbre világít, a személyiség mélyebb övezeteit kutatja fel. És e töprengések nyomán megsokasodtak a bölcséletet érintő kérdések, Pákolitz az emberi élet és sors általánosabb problémáin gondolkodik. Vagyis „kérdező” jellegű; intellektuális líraiságra cserélte a korábbi empirikus poétikát. Költeményei intellektuális elmélyedést kívánnak, dalszerűségüket az elégia vagy a gondolati líra alakzata váltotta fel. A régi folyamatos és festői modellt egy töredezettebb, a gondolatok plasztikájával ható versalak követi.

Azokban a versekben érezhető ez leginkább, amelyek az új poétika, az átalakult verseszmény rendjében fogalmazzák újra a régebbi élményeket vagy az egyszer már átélt indulatokat. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján írt *Égyűűrűk* például az elbeszélő költészet hagyományai jegyében beszélte el a gyermekkor életre szóló tapasztalatait. Most a *Régi album félálomban* című vers majdnem hasonló élményekről ad hírt, csak hogy egy rapszodikus, személyes és intellektuálisan feszesebb forma keretei

között. „Éremszerűen”, azaz jelzésekben foglalja össze azt az élménykört, amiről az elbeszélő költemény még epikus bőséggel és festőiséggel beszélt. De hasonló hangváltást fedezhetünk fel Pákolitz régebbi német útiélményeinek és mostani jugoszláviai tapasztalatainak megformálásában is. A németországi versek (*A sanssouci parkban, Buchenwaldi vendéglő, Egy német kisvárosban*) még az élmény és a meditáció folyamatos előadását mutatják, a jugoszláviai utazás nyomán írt *Kragujevac* töredezetten, ám erőteljesebb evokációval fogalmaz: jelzéseket ad csupán. A versek konstruktív rendbe szerveződnek, a jelzések közé „ékelt” szünetnek, csendnek is információs szerepe van. Ennek a modellnek legszebb példája talán a betegségtől és a múlt időtől gyötört lélek önarcképe, az *In flagranti* című költemény:

elpilledt a lélek összetartó fegyelme

kiestél

a keserves penitenciaként

magadra kényszerített-titkolt szerepből

a puderrel-ruzzsal álcázott árok vonala

elnyalta a gömbnyomásos mosolyban kivirágzó

mimes pózokat

ijesztő ez a kitosztottság

isa pur as homu

önmagadtól különválva

riadtan nézel egy pillanattig

és befordulsz

a riasztó öregség zsákcúzába

Az intellektuális igénynek és a már emlegetett iróniának van azután egy másik szemléletet és műhelyt érintő következménye is: a groteszk. A groteszknek – legalább is a modern költészetben – mindig intellektuális mondanivalója van. Pákolitz is akkor használja, midőn a józan értelem szigorával, iróniájával tekint önmagára vagy a költészet helyzetére és lehetőségeire. Illetve, midőn a közéletben tapasztalt gondok foglalkoztatják, a „privatizálódás” jelenségeire figyel. E groteszk szemlélet van jelen a *Keserves* vagy a *Hát így* című versek soraiban.

Intellektuális igény, ironia, groteszk és jelzésszerű fogalmazás: a modern költészet tulajdonságai. Ők hitelesítik Pákolitz István lírájának fordulátát. Olyan fordulat ez, amely mindenképpen nyereség. Amely a Pécsett élő költő országos szerepét igazolja, amely érdeklődést ébreszt és rangot ad.

KIRÁLY ISTVÁN ADY-KÖNYVE

Régóta érlelődött már ez a hatalmas összegzés. Ott munkált már Bóka László Adyról írott, sajnos töredékben maradt pályaképben, s ott Vezér Erzsébet munkáiban, melyek az Ady-filológia kiemelkedő alkotásai. Maga a nézőpont már Lukács György és Révai József Adyról írt soraiban kikristályosodott, de a műelemzés módszereinek azóta bekövetkezett fejlődése, a „vers egészében való gondolkodás” képessége szükségessé tette a kiindulópont finomítását, új szempontokkal való gazdagítását. Erre vállalkozott Király István kétkötetes – és még messze nem teljes – monográfiájában, melyet igen merészen 1905-tel indít, azzal az évvel, amikor véleménye szerint Ady rálelt saját hangjára, s kialakította magában azt a vers-struktúrát, azt a koncepciót, amelyet élete végéig számtalan variációval bővített ugyan, de amely mégis alapja maradt minden versének, minden leírt szavának. Tagadhatatlan: azzal, hogy Király István lemondott a motívumkeresés időszakának elemzéséről, Ady korai verseinek szemrevételezéséről, alapvetően tért el a monografikus feldolgozás nálunk immár iratlan törvénné merevedett szabályáról, amely elszakíthatatlannak tartja az életrajzot és a költemény genezisének magyarázatát. Paradox módon mégis így valósul meg e két kötetben a teljes életmű elemzésének lehetősége, hiszen a lényegtelen mozzanatoktól elszakadva szüntelenül a belső fejlődés csomópontjaira koncentrálhatja figyelmét, s a költői fejlődésnek kiemelkedő állomásait jelölheti ki. S mindezt ugyanakkor olyan gazdagsággal, olyan filológiai apparátussal s már-már költői érzékenységgel teszi, hogy megírásának módorával is közeledik kimeríthetetlenül teljesnek látszó témájához.

1905 és 1912 között két döntő mozzanatot jelöl ki Király István Ady fejlődésében. Az egyik a körülbelül 1908-ig tartó „érzelmi forradalmiság” időszaka, a másik a „kétféle meggyőződésű forradalmiság”-é, s míg az előbbinek az otthontalanság az egyik legdöntőbb motívuma, az utóbbiban a küldetésérzés – ha ellentmondásosan, áttételesen is – válik Ady költészetének motorjává. A monográfus rendkívül színes, érdekes portrét rajzol az 1905-ös évek Budapestjéről és azok-

ról a különböző szellemiséget közvetítő társakról, akik a költő első korszakának ihletői, ösztönzői, szellemi irányítói lesznek. Egymást követik a remekbe szabott kisportrék, a liberális-demokrata Vészi Józseféről, a Vajda János örökségét szívósan őrző Kabos Edéről, Bíró Lajosról, a Verlaine és Rimbaud bűvöletében nevelkedett Szini Gyuláról, az érzelmi szocialista Révész Béláról és Bölöni Györgyről, aki egyszerre közvetítette Ady felé a művészi modernség eszményét és 1848–49 sajátos forradalmiságát. Ezek a rendkívül finom, érzékeny vonásokkal kidolgozott kis arcképek – melyek ugyanakkor az ilyen irányú irodalomtörténeti kutatás nagyszerű előképei lehetnek – már nyilvánvalóvá teszik: aki Góg és Magóg fiaként le akarta dönteni a társadalmi előítéletek és művészi konzervativizmus falait, bár hány társa mellett is szükségyszerűen magára volt hagyatva, mert egyedül látta azt a teljességet, amely a többiek számára csak mozaikszerű, kialakulatlan hatásrendszer maradt. Otthontalanná vált Ady a „fent” világában, de tétován tájékozódott a népi mozgalmak között is, mint ahogy tétovák voltak azok maguk is. Ez magyarázza, hogy forradalmisága megmaradt érzelmi jellegűnek, anarchisztikus elemekkel színezettnek; ezért lesz verseinek egyik alapélménye az „örök gyermekség” motívuma, amely később az Ugartémában teljesedik ki. Néhány nagyszerű verselemzéssel igazolja elképzeléseit Király István. Könyvének bevezetésében már jelzi, hogy a versekhez való közelítés során nem idegen számára a strukturalizmus néhány eredménye sem, de csak úgy és addig használja ezeket, ahogy a vers teljessége megengedi. Az újabb elméleti irodalomban akad néhány példa arra is, hogy az elemzés mindinkább matematikai műveletté válik, melynek során a vers érzelmi hatásrendszere teljesen másodlagos lesz a hangkombinációk és az egyes hangok egymáshoz való aránya mellett. Király István azonban a versmagyarázatok során is költői tehetségnek bizonyul: s bár láthatóan élvezetét leli a költemény lebontásában és újraépítésében, mindezt csak azért teszi, hogy még teljesebben mutathassa fel azt a gondolati és hangulati egységet, amit egy Ady-vers képvisel. (Azért még néha ezekkel a valóban kitűnő verselemzésekkel kapcsolatban is kísért a kérdés: vajon ha túlságosan felaprózzuk egy vers egészét, s minden hang helyét, értékét és szerepét szemügyre vesszük, nem jutunk-e a kelle-

nél messzebb a költő szándékától és ihletétől? Mert kitűnő és feltétlenül szükséges egzakt fogódzó egy vers hangtartományának felmérése, de néha szándékosnak tükröz olyan megoldásokat, amelyek a költői spontaneitás okán aligha voltak tudatosak a vers születésének pillanatában.)

Ady költői fejlődésének első korszakát elemezve Király István újszerűen és a felhozott érvek alapján nagyon elhithetően foglalja rendszerbe az avantgard különböző irányzatait. Az amit ő „művészi modernség” címmel összefoglal, természetesen rendkívül bonyolult, sokszor ellentétes irányzatok sokaságát jelenti. Ady költészetének gazdagsága viszont mégis szükségessé teszi egyfajta összegző értékkála megteremtését, hiszen semmiképpen sem lehet Adyról például azt állítani, hogy „szimbolista” volt, s még kevésbé, hogy másfajta „izmusok” kizárólagos uralma jellemezte volna versformálását. A modernség tartalmát, arisztokratikus tendenciáit, a színek, ízek, illatok iránti különös fogékonyságát sokoldalúan fejti ki a szerző, s itt merülne fel az a kíváncsi, hogy időben visszafelé is kiterjessze monográfiáját – tehát hogy az 1905 előtti Adyról is képet adjon –, hiszen ez a tendencia a századvég magyar költészetében is ott rejtett, félig-meddig ki is teljesedett, s nem kevésbé izgalmas kérdés, hogyan váltak e létező és érvényesülő hatások aztán Adynál egységes, új dimenzióba emelt formáló elvévé.

A Léda-szerelem az Ady-filológia egyik legizgalmasabb problémája, amely Révész Béla, Bölöni és a többiek sok lényeglátó megjegyzése után is kívánja a teljes „igazságtevést”. Király István ezt az élményt és ihletkört mint az érzelmi forradalmiság egyik motívumát – de nem kulcsmotívumát – tárgyalja, s így rengeteg félreértés és legenda lerombolására nyílik alkalma. Él is ezzel a lehetőséggel, bár e szerelem valószínűleg összehasonlíthatatlanul többet jelentett Ady számára, mint a „tiltakozás egy módját”. Rendkívül finoman és találóan elemzi Király István Ady és Léda kapcsolatának különböző összetevőit, s meglátásának hitelét csak erősíti, hogy az eddigi monográfusokkal ellentétben eszébe sem jut erkölcsi okokból egyiket vagy másikat elmarasztalni, sokkal inkább e viszony szükségyszerűségét és különböző motívumait igyekszik kibontani a versek egymásutánjából.

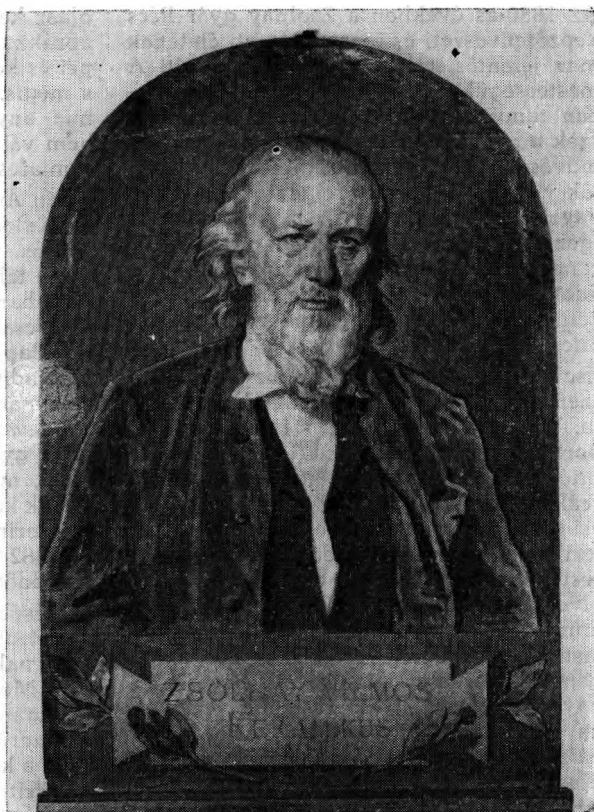
1908-ban tudatosodott teljes mértékben Adyban otthontalansága. „Hazamegyek a falumba” – írta február 4-én, a menekülés vágyával párhuzamosan azonban – és ez költői nagyságának egyik legékecsszólóbb jellemzője – mind erősebb lesz verseiben a kiútkeresés gesztusa, a távlatlálás igénye. Király István gondosan elemzi Ady és a forradalom, majd Ady és a szocializmus különböző, a korban adott kapcsolódásának lehetőségeit. Joggal jut arra a felismerésre, hogy míg korábban a megváltás-vágy és a küldetés-tudat vitte a szocializmus felé, e korszakában már tudatosan vállalta munkáverseit. A szocializmus eszményéhez vezető út egyik kulcskérdése a költő viszonya a népiség problematikájához. Itt Királynak az a megállapítása látszik a legfontosabbnak, hogy Ady esetében a vállalt népiség újszerű osztálytartalmat is jelentett. E kérdés-komplexum versekben való tükröződésével és különböző megjelenési formáival kapcsolatos vizsgálódásai során jut el végül Király István Ady második korszakának lezárásához, a nagyszerű kuruc-versekhez, a szorongásos hazaszeretetből kibomló hűség érzékeltetéséhez. Ez a rész könyvének egyik legkitűnőbb fejezete, elképesztő apparátussal, nyelvi érzékenységgel követi nyomon a versek szövetéből kibomló motívumokat, melyekből végül is egy teljes, pompás portré rajzolódik ki az olvasó előtt.

Király István Ady-könyve hallatlanul izgalmas, néhol magától ragadó olvasmány. Egyes vonatkozásokban átrétegzi a század első évtizedeiről, jellemző szellemi mozgalmairól eddig kialakított képünket. Szenvedélyes, átfűlt előadásmódja, megkapó ötletei, elgondolkodtató következtetései okán aligha tévedünk, ha megkockáztatjuk azt az állítást, hogy ez a mű a felszabadulás utáni filológia egyik reprezentatív teljesítménye. Bár remélhetnénk, hogy beteljesednék a szerző óhaja, azaz könyve utat találna az Adyt érteni vágyó ifjúság és magyarázó tanárok szívébe is. Lehet, hogy első pillantásra visszariaszt valakit e két kötet impozáns terjedelme, az „ügy”, Ady megszerettetése és megértetése azonban ennél sokkal többet is megér. Már csak ezért is nagy izgalommal és érdeklődéssel várjuk, a következő, berekesztő részt, amely a költő legnagyobb (és elejtett) szavai szerint Király Istvánhoz is legközelebb álló korszakáról ad majd alighanem ehhez hasonlóan lenyűgöző teljességű képet.

RÓNAY LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

5

Székely Bertalan: Zsolnay Vilmos arcképe.
Kerámia, 1894

„Mi Pécs szab. kir. város polgármestere, tanácsosai és törvényhatósági tagjai ezen oklevelünkkel ünnepélyesen bizonyítjuk, hogy midőn dicsőségesen uralkodó

Iső Ferencz József

kegyelmes királyunknak szolgálatját, a közjót és városunk egyéb dolgait érdeklő tárgyaknak folytatása és elintézése végett a mai alulírott napon egybegyülekezvén közgyűlést tartottunk volna, ekkoron:

Nagyságos Zsolnay Vilmos Urat

a Ferencz József rend középkeresztesét, a vaskorona rend lovagját, a török császári Medjidir rend commendátorát, a francia becsület rend és a Belga királyi Lipótrend kiskeresztes vitézét, a hazai művészi ipar egyik legzseniálisabb kitűnőségét, városunknak világsikert hozott a mily lángeszű ép oly nemesen gondolkodó polgárát, közügyeinknek mindenkor lelkes bajnokát, a jó hazafit és emberbarátot, az igazi polgári erényeket meghálálni és elismeri mindenkor készséges szívvvel és lélekkel városunk Díszpolgárává egyhangúlag megválasztottuk.

Pécsett MDCCCXCVII. évi Boldog Asszony hava 25-ik napján.”

(Részlet Zsolnay Vilmos díszpolgári okleveléből.)

Az 1880-as években a Zsolnay gyár Pécs képzőművészeti és iparművészeti életének már jelentős szellemi központja volt. A mesterségüket Pesten, Bécsben, Münchenben tanult festők, szobrászok, iparművészek a gyár kötelékében dolgozva is saját művészi, alkotói egyéniségüket élték s adták vissza a dekoratív feladatokban. Zsolnay Vilmos tehetsége és magas művészi igénye a gyári alkotásoknak nemzetközi rangot biztosított. A díszítőipar napi feladatai mellett számos önálló értékű, a képzőművészeti alkotás fogalmába tartozó mű látott napvilágot.

Zsolnay Vilmos eredetileg maga is festő szeretett volna lenni. Gyermekkori barátja, Weber Xavér Ferenc, s talán a szülők portréit készítő vándorfestő voltak első tanítói a titkon áhított mesterségben. Apja realisabb pályát szánt fia számára s a bécsi Politechnikum elvégzése után pécsi, földművelésügyi tanácsnokként kezdte el az üzletét. A festőtevékenységét a társulatjajdonosává tette. A festőtevékenységét vasárnapi szórakozássá vált s az elvesztett álmokért később a kerámiaüzem művészi gyártmányaiban keresett kárpótlást. Fiatal éveinek festői kísérletei azonban megmaradtak s tanúsítják, hogy Zsolnayból épp oly kiváló festő lehetett volna, mint amilyen nagyszerű keramikussá vált. Érdeklődésére vet fényt, hogy a kor divatja szerint művelt romantikus tájképei, vagy virágcsendéletei mellett megfestette városának néhány jellemző egyéniségét: Amtman Prosper fuvolaművészt, Weidinger Imre fagottművészt, a Széchenyi tér öreg virslirásúját és a vak furulyást, a közkedvelt „Blinde Hansel”-t. E korai festmények Zsolnay Vilmos tehetségét a müncheni akadémiát megjárta festők szintjén mutatják.

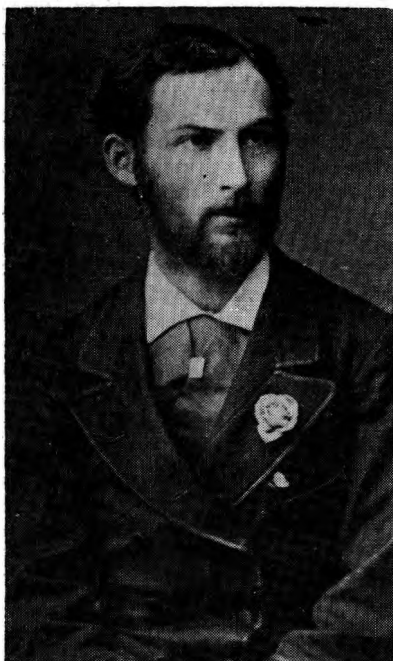
Nyilvánvaló, hogy a gyárvezető művészegyenységének sajátos érdeklődése teremtette meg azt a légkört, amely a gyárban a művészi alkotás lehetőségét és folyamatoságát biztosította. Már az első tervezők túlléptek a könnyebb feladatot jelentő virágmotívumok, vagy stilizált díszítőelemek alkalmazásán. Így Klein Ármin, a tehetséges, fiatal művész az 1878–80-as években figurákat rajzolt tállaira: kobaltkék, játszadozó amoretteket, gazdag aranyozású, reneszánsz arcképeket. Az 1878 évi párizsi világkiállításra festett tálkáján ábrázolása az olasz reneszánsz kerámia finomságával vetekszik. Klein Ármin volt az első, aki a pécsi gyárban – a középkori

olasz kerámia példáin okulva – figurális ábrákkal díszítette tállait és vázáit. Arcképei és kompozíciói mindig festői hatásúak s mégis, Klein mindenkor figyelt a kerámia anyagának követelményeire. Rajzai nem váltak öncélúvá, megmaradtak a kerámiafestés sajátosságainál.

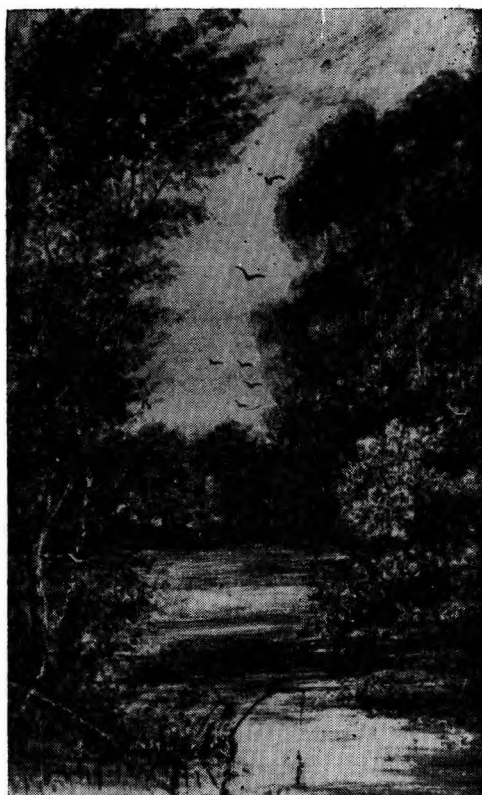
Klein Ármin mellett az osztrák származású Kaldewey Kelemen alkalmazott többalakos, mozgalmas kompozíciókat festett díszű tállain. Ábrázolásai többnyire középkori harci jelenetek, romantikus ihletű lovascsaták, várostromok. Nagyméretű, téglalap-alakú tállai, gazdag ornamentális peremdíszítésükkel, kobaltkék rajzokkal már-már a táblakép igényével lépnek fel. Kaldewey kitűnő rajzoló volt s ha nem a pécsi gyárban keresi megélhetésének forrását, minden bizonnyal rézkarcok, metszetek készítésével foglalkozott volna kedve szerint. Így azonban Pécsre kerülésétől – 1882-től haláláig mint a gyár festője működött.

A később Amerikában híres szobrásszá vált Zsolnay Gyula (Zs. Vilmos bátyjának, Ignácnak fia) cigány-életképeket mintázott. Modellje volt a jakabhegyi kisbögös és cigányprímás, s figuráin már ekkor életszerűsége törekedett. Emellett kedvelte a kosztümös alakokat: szerezcsenfejeket, tritonokat, allegorikus ábrázolásokat mintázott, bizonyára saját kedvtelése mellett a kereslet kielégítésére. Még a hetvenes évek végéről ismerjük néhány olyan festő nevét, akik gyári műveiket többnyire nem jelezték, így: Meisenthal, Schuller, Heinrich, Elchinger. Ez utóbbiról úgy tudták, hogy a gödöllői vadászkastély mosdókészletének kobaltkék tájképeit festette Unger Ferdinánddal, az erdei állatvilág ábrázolójával együtt. Lunacsek Viktorról annyit jegyzett meg a hagyomány, hogy 1880-tól hét esztendőn át a figurális díszítésekben tűnt ki. Azután Amerikába vándorolt s onnan visszatérve, a hajón meghalt.

Az 1885–1900 közötti években a „kerámia-festmények” érdekes sorozata látott napvilágot a pécsi gyárban. Aki nem tapintja – olajfestmények véli a képet, amely pedig terrakottára, vagy pyrográfit lapra kerámia festékekkel és mázzal készült, kiégetett mű. Ezzel – a feljegyzések szerint eléggé bonyolult – eljárással számos tájkép született. A kerámia festékek ugyanis nyers állapotban egészen

Klein Armin archépé. Fénykép.

*Zsolnay Vilmos: Vizparti táj.
Kerámia, 1892*

*Rippl-Rónai József: Farkasné tányért rajzol.
Kerámia, 1898*

más színűek, mint égetés után – így a művészek ún. szintabella alapján kellett a sokszínű, árnyalatokban gazdagon móltált tájat megfestenie. Csak az égetés után – amikor a korrekció már kizárt – váltak láthatóvá az alkotó előtt a kép elképzelt és valóságos színei. A kísérlet – s maga a módszer tehát minden bizonnyal fejlettebb izgalmas volt. A munkát Zsolnay Vilmos személyesen irányította. Sajnos a kész művek között alig egy-két jelzett darab van (Weingarten, Hoczman L. nevével), de ismert és megmaradt Zsolnay Vilmos két próbadarabja, amelynek stílusából egyéb, általa készített kerámiaképre is következtethetünk.

A Zsolnay gyár alkalmazott, állandó művészgárdája mellett többször találkoztunk a gyárban vendégként, időszakosan dolgozó művészekkel is. Ezek egyrésze a városban élő, esetleg rajztanárként működő festő, másrésze pedig alkalmilag itt tartózkodó, megbízásaival foglalatoskodó művész. Ilyen volt egyrészt Irinyi Sándor festő, a főreáliskola rajztanára, vagy Holló Zsigmond, Benczur és Lotz tanítványa. Dolgozott a gyárban Arnhold Nándor és Mücke József Ferenc, ez utóbbtól néhány arcképpel díszített falitál – pl. a Múzeum kiállításán szereplő Kössuth-tál – származik. Ő rajzolta Zsolnay Vilmos ifjúkori portréját is barna brómkrétával a kerámiamáz alá. E műveket és alkotóikat messze túlszárnyalja néhány olyan alkotás, amelyet országos hírnűvészek – épp a Zsolnay gyár kitűnő eredményeinek elismeréseként – a gyári technológiával, az itteni művészeti légkörben hoztak napvilágra. Elsőként ezek között a múlt századi magyar festészet egyik legjelesebb alakjának: Székely Bertalannak Zsolnay Vilmosról készült arcképét említjük. Székely Bertalan a székesegyház 1882-ben megindult restaurálási munkálatainak során a Mór és a Mária kápolna freskóinak elkészítésére kapott megbízást városunkban. Ezenközben minden bizonnyal jó barátságba került Zsolnay Vilmossal s maga is megpróbálkozott a kerámia-festés izgalmas, különleges technikájával. Biztos tudással kerítette hatalmába a kerámiamázak fortélyait: a szívó hatású fajanszot a kápolnák falaihoz hasonlóan kezelte. A kép olyan lett, mint a legtokéletesebb freskó.

Kiváló, jellemábrázoló portré, mely a jóbarát vonzó, egyéni vonásai mellett a halhatatlan, az örökké kutató, nagy keramikusnak állít emléket. Székely Bertalan festői karakterére jellemzőek az érzékenyen húzott, finom ecsetvonások, a lágy átmenetek, a formát határoló vonalrajz. A remek arckép ma a múzeumi kiállítás egyik legjelentősebb darabja.

A Zsolnay gyár és művészeinek korszerű szemlélete tette lehetővé, hogy 1898-ban Rippl-Rónai József is éppen itt válósítsa meg kerámia-terveit. Amikor Andrassy Tivadartól megbízást kapott arra, hogy budai ebédlőjének teljes belső berendezését megtervezze, Rippl-Rónai az étkészlet kivitelezésére a Zsolnay gyárhoz fordult. A korai szecessziós stílusban, merész dekorativitással tervezett étkészlet mellett Rippl is tanúságot tett arról az érdeklődésről és vonzódásról, amely a gyárban járt festőt – úgy látszik mindenkor – megragadta. A kerámiára portrét rajzolt, a festőműhelyt vezető Farkas Gyulánéről, amint tányért fest – bizonyára épp a Rippl-tervezte készlet egyik darabját. A sárgás alapozású, érdes felületű terrakotta-lapon a barna krómkréta-rajz nagy biztonsággal vezetett, érzékeny vonalai oly frissek, mint Rippl akármelyik, papírlapra hirtelen felvázolt rajza. Úgy kezelte a súlyos kerámialapot, mint a sárgásbarna lemezpapírt, amelyre később pasztelljeit festette. Gondja volt a modell kedves, kissé zavart mosolyára, a háttér kitöltésére. Rippl egy „tájképpel” is megajándékozta a kerámiaművészetet. Ezt a tájat – dunántúli falucskát – ellipszis alakú pecsenyéstálra festette. Sajátos, apró foltokban felrakott technikája itt a szecessziós vonalvezetés ritmikus hullámzását segíti. A Zsolnay kerámiagyár és a képzőművészek kölcsönös vonzása – bár sajátos, de nem egyedülálló. Az anyagformálás szobrászi feladat: tömegek térelosztása, ugyanakkor festői, díszítő problémákat is felvető, évezredes technika. – S talán éppen ez évezredes kultúra máig élő, folytonos megújításában rejlik a vonzalom, amely festőket, szobrászokat e mesterség gyakorlására hív. Zsolnay Vilmos és kortársainak művészi alkotásai napjainkig ösztönző erejűek.

MEGJELENT A KINCSKERESŐ

„Új lap kerül a fiatal olvasók kezébe; nem olyan gyakori esemény ez, hogy különösen ne örvendezzünk rajta” – írja Darvas József beköszöntőjében. Valóban jelentős dolog történt: a magyar irodalom történetében talán most jelent meg először kifejezetten irodalmi-művészeti folyóirat az ifjúság számára. A szerkesztőség nem kisebb feladat teljesítését vállalta, mint azt, hogy a fiatalok között széles körű táborot toborozzon a mai, modern megfogalmazású és korszerű mondanivalójú irodalmi műveknek, művészi alkotásoknak. Goethe mondása jut eszünkbe: „Az izlést nem lehet középszerű alkotásokkal kiművelni, csak a legkiemelkedőbbekkel.” Ehhez „a legjobb is csak éppen hogy elég jó.”

Az első szám biztató kezdetnek látszik. Devecseri Gábor, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Jeszenyin, Károlyi Amy, Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor, Zelk Zoltán versei, Gárdonyi Géza, Kormos István, Lázár Ervin, Németh László, Szendrey Júlia, Takáts Gyula,

Lev Tolsztoj szépprózai, Apor Judit, Fakan Balázs, Hegedüs András, Karátson Gábor és Vékár László esztétikai írásai, Vargha Balázs nyelvtörő mondókái, Bárdos Lajos tréfás kánonja, valamint a jól kiválasztott Gorkij és Kosztolányi idézetek színvonalas, változatos és tanulságos olvasmányokat nyújtanak a 10–14 éves tanulóknak. A 2 íves, havonta megjelenő folyóirat Fischer Ernő által tervezett címlapja is szép, Kürthy Sándor illusztrációi művésziek, modernek.

A folyóirat egyelőre kísérleti jelleggel jelenik meg, összesen 2000 példányban, és csupán 30 iskola tanulóhoz jut el. A szerkesztőség ezekben az intézetekben végzi az év folyamán megfigyeléseit, vizsgálódásait, s ezek alapján alakítja ki a folyóirat végleges arculatát. A jövő esztendőől remélhetően már országos terjesztésre kerülhet.

Irodalmi-művészeti jellegű ifjúsági lap indításának gondolata először a Jelenkor hasábjain merült fel 1964-ben, az ifjúsági irodalom problémáit elemző vita során. Nagyon örülünk, hogy a javaslat most valóra vált.

A Kincskeresőnek sok sikert és hosszú életet kívánunk.

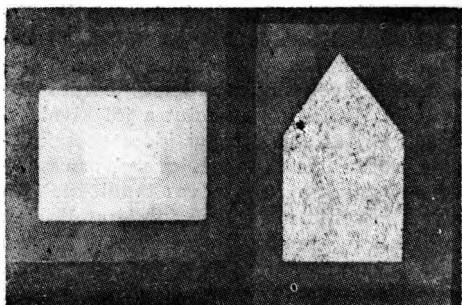
*

CSORBA GYÖZŐ is szerepel az elmúlt két évtized magyar líráját bemutató finn antológiában, amely Kaivojen maa címmel jelent meg Helsinkiben. A 25 magyar költőt felvonultató gyűjtemény a pécsi költő 12 versét közli. A kötetet Anna-Maija Raittila fordította és szerkesztette.

ÁPRILIS 19-én nyílt meg a pécsi Hírlapolvasóban Tillai Ernő építész „KÉP-HÁZ-FOTO” c. kiállítása.

A MÓRA FERENC Könyvkiadó „Képes Földrajz” sorozatában megjelent *Tűske és Tibor Magyarország* című kötete. A sorozat főként az ifjú olvasók számára készül, olvasmányos, szórakoztató szöveggel, kötetként mintegy kétszáz, igényesen válogatott képpel, színes mellékletekkel és térképekkel. A köteteket statisztikai összeállítás egészíti ki.

ÁPRILIS 23-ÁN nyílt meg Pécsen, a Technika Házában Bizse János festőművész kiállítása a Baranya megyei Tanács VB, Pécs, m. j. Város Tanácsa VB, a Kiállítási Intézmények és a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-Dunántúli Szervezete rendezésében.

BARCSAY JENŐ képeiből nyílt kiállítás április 2-án Pécsen a Modern Magyar Képtárban. A megnyitót Martyn Ferenc mondotta, a kiállítást rendezte: Aknai Tamás. (Képünkön Barcsay Jenő: *Umbrán sárgák.*)

JURAJ LONČAREVIĆ, a Pécsen járt horvát író-delegáció tagja nemrég elküldötte nekünk „Sokački i bunjevački književni portreti” (Sokac és bunjevác író-portrék) című, közel 140 lapos, tíz tanulmányt összefoglaló könyvét. Erdemesnek tartjuk, hogy a jelentős, sok elmélyedéssel készült tanulmány-sorozatra felhívjuk olvasóink figyelmét, hiszen sokacok nemcsak Szlavóniában és a Vajdaság számos helységében laknak, hanem Baranyában is, bunjevácok pedig mind a Vajdaságban, mind Baja környékén. Lončarević ugyan – néhány kisebb digressziótól eltekintve – csak a horvátországi és vajdasági sokacok és bunjevácok irodalmával foglalkozik, reméljük azonban, hogy akár Pécsen, akár Mohácson vagy Baján akad majd filológus, kritikus, literátor, aki megírja a sokacok és bunjevácok magyarországi ágának irodalomtörténetét is. Szerelnie kellene egy ilyen munkában – hogy most csak a XIX. században maradjunk – olyan neveknek, mint Blaž Modrošićnak, a „Sokačka vila” (Sokac tündér) című antológia kiadójának, Stipan Gerdenićnek, az 1840 körüli Pécs népszerű lelkészének és szónokának, avagy az apai ágon szlavóniai, anyai ágon pécsi származású Nikola Tordinacnak, a baranyai horvát néprajz gyűjtőjének. Egy „egyetemes sokac-bunjevác irodalomtörténetben” – talán maga Lončarević is gondol ennek megírására – okvetlenül elő kell fordulniok ezeknek a neveknek, ezeknek a helyenkint nagyon érdekes életműveknek. De a Pécsen kétszáz év alatt meg-

forduló horvát írók – Kanižlićtól Krležaig – vajon nem tartoznak szintén kissé ezekbe az összefüggésekbe?

Lončarević – filológiai és történelmi szempontból helyesen – horvát törzsnek tartja mind a sokacokat, mind a bunjevácokat. „Északi horvátságnak” nevezi őket, s kulturális középpontjuként Szabadkát aposztrofálja, bár az erősebben szerb–magyar jellegű Újvidéken is él húszezer horvát. Sok érdekeset tudunk meg erről a Szabadka köré csoportosuló sokac–bunjevác kulturális és irodalmi életéről. Néhány általánosabb áttekintést nyújtó cikk mellett a kötet legtöbb írása valóban író-portré. Olyan rokonszenves költők jelennek meg a tanulmányok során, mint a fiatalon meghalt Stipa Bešlin és Hinko Zlomislić, vagy a hosszabb életű, de problémákban ugyancsak gazdag Ante Sekulić és Jakov Kopilović. Jó volna, ha műfordítóink is felfigyelnének ezekre – és a többi, a tanulmánykötetben szereplő – költőre. A Vajdaság és Szlavónia, tehát alföldi jellegű területek horvát költőinél sok olyan hang csendül fel, amelyet a mi „alföldi költőinknél”, sőt „alföldi festőinknél” (Gulyás Pál, Holló László) is megtalálunk.

A kis könyv számos, minket is érdeklő problémát vet föl. Ez a kis bemutatás nem igényelheti valamennyi probléma exponálását, még kevésbé megoldását. Szeretnők azonban hinni, hogy Lončarević tanulmánygyűjteménye hazai magyar és délszláv íróink, kritikusainkban is termékeny gondolat-sorokat indít meg.

A PÉCSI Nemzeti Színház május 14-én mutatja be Örkény István: *Macskajáték* c. színművét Babarcsi László vendégrendezésében.

ÁPRILIS 4-ÉN nyitották meg A III. Kaposvári Tavasz Tárlatot. Ebből az alkalomból osztották ki a Rippl-Rónai- és a Vaszary-díjakat.

BERZSENYI DÁNIEL emlénapot rendezett május 7-én Szombathelyen a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár. A költő születésének 195. évfordulója alkalmából tudományos ülésszakot tartottak, amelyen Keresztúry Dezső mondott emlékelőadást.

ÁPRILIS 3-ÁN nyílt meg Pécsen Erdy Győző festőművész gyűjteményes kiállítása.